

HÁZ, OTTHON, TANYAPORTA

A HÁZ, A BERENDEZÉS ÉS EZEK HAGYOMÁNYAI SZEGEDEN ÉS KÖRNYÉKÉN

A szegedi parasztház XVIII. század előtti múltjáról egyelőre semmi biztos ismeretünk nincs. A XVII. század végéről származó veduták,¹ továbbá a Máriacellbe küldött fogadalmi kép (1709) házábrázolásai² csak korlátozott hitelességre tarthatnak számot.

Lehetséges, hogy a szegedi és általában az alföldi *egysoros* alaprajzú, azaz hosszában, egy sorban és nem egymás mellett párhuzamosan elhelyezett helyiségekből álló házak régebbi építési hagyományt is őriznek. Erről még szó lesz. A XVIII. században épült barokk polgári családi házakról van egykorú ábrázolásunk, sőt egy-két, csak napjainkban eltűnt emlékünks is, amelyeknek szerkezete meglepő hasonlóságot mutat Szeged vidékének parasztház típusával.

Cs. Sebestyén Károly kutatásai szerint ezek a barokk házak a bevándorolt céhes, német polgárság ízlését és igényeit, szülőföldi hagyományait tükrözik.³ Hasonló stílusban épültek a szomszédos délvidéki, főleg bánáti, másként temesközi faluk is, amelyeknek alaprajzát és háztípusát bécsi mérnöki hatóságok birodalmi parasztházak figyelembevételével állapították meg. Mint Sebestyén gondolja, a mai szegedi parasztház „ennek a régi német-osztrák barokk eredetű városi háznak akár hatósági rendeletre, akár önként kelekezett paraszti másolata.” Ez szerkezetére nézve egysoros, és három helyiségből áll. Középen szabad tűzhelyes konyhája van, innen fűthetők az első és hátsó szobában elhelyezett kemencék is. A konyha egyébként vékony füstfogó falazattal két részre tagolódik, előterének *pitar* a szegedi neve. A ház udvar felőli oldalán tornác, szegediesen *ereszet* is látható. Mindezeket később tüzetesebben is szemügyre vesszük.

Ez a házbeosztás egészen a legújabb időkig bizonyos változatokkal, illetőleg módosításokkal általános a szegedi nép körében. Ezt a házformát a céhbe tartozó, illetőleg később képesített kőművesek vályogból, téglából vagy vegyesen építették és zsindellyel, cseréppel fődtek be. Vannak adataink a magas szakmai képesítéshez ragaszkodó, erősen német jellegű kőműves céh és a hagyományok alapján építő törzsökös faragók, barkácsolók közötti huzavonákról, harcokról. A Város tanácsának az eléje kerülő ügyekben nehéz a helyzete: a Város csinosodása, az európai ízlésformákba, stíluskonvenciókba való beilleszkedése és az olcsó, igénytelenebb házak építésével kielégített szociális szempont, röviden: a korszerű haladás követelménye és a hagyomány kényszerítő méltánylása áll itt egymással szemben. A kérdést úgy sikerült átmenetileg megoldani, hogy a jelentősebb, földszintesnél magasabb házak építését csak céhes mesterre szabad bízni. A többire nézve minden marad a

¹ Bálint S., Szeged városa 44, 160.

² Bálint S., Egy ismeretlen régi szegedi városkép. MFMÉ 1958—1959, 191—196.

³ Cs. Sebestyén K., A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. NNy. 1933. És kny.

régiben, de ezeknél is megkövetelik, hogy a gyakori tűzvészek miatt bizonyos biztonsági előírásoknak megfeleljenek.

1816-ban rettenetes tűz pusztított Szegeden. A tanács elhatározza, hogy az építkezést a tűzbiztonság érdekében szabályozza. Az 1819-ben kiadott *Tűzi Rend szabások*⁴ megszabják:

1-ször: *Az úttzak mentül szélessebbek legyenek, és pedig a közök legalább 10 ölessek, s az ország úttak legalább 20 ölessek legyenek.*

2-ször: *A házhelyek ne keskenyűssenek többé, hanem inkább szélesítsenek, keskenyebb egy se légyen 10 ölnél.*

3-ször: *Az Épületek ezentül rendbe tsináltatódjanak, úgy hogy azok tűz fészkekké ne vállyanak, mellyre való nézve: mindenféle épületek helyét, a le tétel alkalmatosságával egy ezen végre ki rendelendő Biztosság a szomszédok jelenlétében határozza meg, s e nélkül semmi új épületeket tenni, avagy reparáltatni szabad ne legyen; innén következik*

4-szer: *Hogy minden Háznak téglából készült Kéményei légyenek, a régi tutajos fa Kémények ellenben mentül előbb el rontassanak.*

5-ször: *Minden udvar s épület eleven fával, leg inkább pedig Eper fával ültetődjön körül, és azt ki vágni szabad ne légyen; s az úttzak sorai is ott a hol a hely engedí, mind a két felől fákkal ültetődjenek bé.*

6-ször: *Az Épületeknek pallás gerendái a falba úgy rakattassanak bé, hogy azoknak végei ki ne látzattassanak, s a pallás vastag gömője sárral meg rakattasson, s tapasztasson.*

7-szer: *Minden udvarba pörnye vagy hamu gödör ásattasson.*

8-ször: *Minden ház birtokos a ki lovakat vagy marhákat tart kútya is légyen az udvarába, avagy kertyebe, s minden ilyen házi gazda, ha tsak térséges udvara, avagy kertje nintsen, egy holnapi takarmánynál többet házánál ne tartson.*

Ezek a névtelenül kiadott rendszabások föltétlenül Vedres István mérnöki körültekintését dicsérik. Aligha lehetett azonban nagyobb rendező erejük és hatásuk, hiszen egészen a Vízig (1879) minden idegennek a Város feltűnő összevisszasága, szabályozatlansága ötlük elsőnek a szemébe, ami nyilvánvalóan még a régi alföldi kertés városok sajátossága.

Így természetes azután, hogy a céhes mesterektől meghonosított barokkos házformával egyidejűleg és párhuzamosan még sokáig él egy olyan parasztház típus is, amely ősi, igénytelenebb építőanyagokból: sárból, vertfalból, illetőleg nádból, zsuppból, teteje esetleg már zsindeyből készül, és képesítetlen ezermesterek, barkácsolók kezéből kerül ki. Ez a fajta hajlék csak szobából és konyhából áll. Ilyen alacsony házak a külvárosokban még itt-ott máig láthatók, hasonlóan Tápén, tanyán is a legszegényebb, legegyszerűbb társadalmi rétegek körében. Az első tanyai telepések is ilyen hajlékot építettek maguknak, amelynek manapság *laci ház* neve is járja. Ez arra utal, hogy eredetileg csak nyári lakóhelyül szolgált. A folyamatot máshol még tovább is elemezzük, itt elég annyi, hogy az újabb, városias parasztházakat utánzó tanyaépület mellett mellékhelyiségként a régibb laci ház sok helyen ma is megtalálható.

A XIX. században bontakozó mezőgazdasági konjunktúra, továbbá az árvíz után a Lechner Lajos-féle újjáépítési terv vonatkozó előírásai lettek lehetővé, szinte kötelezővé, hogy a szegedi táj parasztháza magába olvassza, illetőleg átvegye a barokkos polgári lakóház szerkezeti sajátosságait és méreteit, továbbá építőanyagát és díszítéseit is. Ennek során az árvíz utáni utca- és telekszabályozás a külvárosok népéből váltott is ki elégedetlenséget.⁵ A hagyományos népi és az asszimilált polgári

⁴ Tűzi Rend Szabások. Szeged, 1819.

⁵ Tápay-Szabó L., Szeged halála és feltámadása. III. Szeged, 1929, 83. A házak fölbecsüléséről.

barokk elemek ötvöződéséből mégis megszületett az a forma, amely 1900 táján állott virágzásának és a tanyavilágra, továbbá a messze környék módosabb falusi építkezésére gyakorolt hatásának tetőpontján.

Lechner Lajos títusterve⁶ az árvíz után a városi parasztházaknak előírja a Tiszához viszonyított padozati magasságát, a tűzbiztonságra való tekintettel az építkezési anyagot, a helyiségek és ablakok tágas méreteit, a háznak a teleken a napsugárzásnak leginkább megfelelő elhelyezését. A megadott tervrajzok okosan alkalmazkodnak a szegedi polgáriasodó parasztház beosztásához, kemencés és szabadkéményes fűtőberendezéséhez, napsugaras oromdíszítéséhez.

Ezek az árvíz után épült, főleg alsó- és felsővárosi parasztházak az utcaképbe fegyelmezett, de a színek és fák révén mégis derűs ritmust visznek bele, a közös mintakép, előírás ellenére is egyéni alkotásként hatnak. Homlokzatuknak építészeti stílusa, tagolása, de a famunkák is váltakozva tükrözik vissza a szegedi polgári biedermeier, klasszicizmus és modern eklektika, sőt szecesszió hatását. A nagy stílusok sajátos népi megfogalmazása most még töretlen formáló ihletről tanúskodik. Sajnos, a szegedi városképnek ezt az artistikus, minden gondozásunkra érdemes paraszti elemét napjainkra valami kispolgári pallérmodernség már szinte teljesen tönkretette, csak torzók maradtak belőle.

Az utolsó évtizedekben az egysoros Szeged vidéki parasztház majdnem mindennütt kétsorosra vált, bár a régeből is akad még hírmondó. Az átalakulást először Cs. Sebestyén Károly figyeli meg⁷ és írja le: „Szeged külső részén, ott, ahol a földmivelő lakosság házai sorakoznak, de leginkább a város szélén épülő és a városnak nem nagy díszére való új telepeken, olyan házakat kezdenek építeni a parasztgazdák, de egyéb szegényebb emberek is, amelyek formájukra ugyan az általánosan elterjedt egysoros, három helyiségből álló háznak felelnek meg, de meg vannak toldva még egy második sorbeli, bár a többinél keskenyebb helyiséggel, s így ezek voltaképpen *kétsoros lakóházak*. Ez az új traktus a ház belső oldala előtt húzódik és szükség szerint leginkább három kisebb helyiségre van felosztva. A középső helyiség amolyan belépő vagy előszobaféle, ettől jobbra-balra pedig egy-egy kisebb szobácska vagy kamrácska van. Ez a felosztás azonban nem tipikus. Az új traktusnak a belső beosztása a legkülönfélébb, mindig az egyéni szükséglet szabja meg az egyes helyiségek számát és elrendezését. Ebben még nem alakult ki határozott és egységes típus.”

„Azért nem teljes értékű kétsoros ház ez — folytatja Cs. Sebestyén —, mert az újsorbeli helyiségeknek három befoglaló fala alacsonyabb a ház többi falánál, s ha az új sornak mennyezete van, akkor az mindig alacsonyabb a ház többi helyiségeinek mennyezeténél. A födele sem egységes szerkezetű. A födél tulajdonképpen a régi egysoros ház födele, amely a ház két régi fő falán nyugszik, az új helyiségek fölött pedig csak a régihez hozzátoldott félfödél van. Utólagos házbővítésnél ez egészen természetes, de ugyanúgy csinálják egészen újonnan épített házaknál is.”

Az érdemes szerző további fejtegetései is tanulságosak, bár a társadalomtörténeti háttérrel nem hangsúlyozzák kellőképpen. A kétsoros ház kialakulásának fő oka nyilván az, hogy különösen bent a városban a parasztház miniatűr majorságból, mezőgazdasági üzemből mindinkább csak lakóházzá, otthonná kezd átalakulni.

⁶ Lechner L., A Szeged sz. kir. város újjáalakítására készített terv magyarázata. Szeged 1879. és *Uő*, Szeged újjáépítése. Budapest 1891. Vö. még Bálint S., Szeged városa 114—116, 121—124. Varga L., Az országos közegészségügyi tanács tervezete az 1879-i árvízzel elpusztított Szeged újjáépítésére. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. 24. Bp., 1962, 186. Ehhez még Fodor J., Szegedi „magyar ház”. *Természettudományi Közlöny* 1882, továbbá SzH. 1882, 92. sz.

⁷ Cs. Sebestyén K., Új háztípus a magyar Alföldön. NNy. 1939, 121.

A disznó és aprójószág kivételével eltűnik a ló- és tehéntartás, nincs kocsi. Már a sok mellékhelyiségre sincs szükség. Virágos, veteményeskert keletkezik a helyükön és az udvar nagy részén.

Fiatal házásoknak sokszor nincs módjuk arra, hogy teljesen önállósuljanak. Az öreg házban beépítik tehát először az ereszetnek a tiszta szoba mellett húzódo részét. A szárazbejárat helyére ablak kerül, a tisztaszoba oldalablaka helyére ajtót vágnak, viszont a régi bejáratát elfalazzák. Így két lakáshoz jutnak, amelyeknek szoba-konyhájuk van. Az utcai részre kerülnek a fiatalok. Szükség esetén az egyik lakást bérbé is adták.

Az ereszet többi része megmarad. Esetleg még — különösen ha a kisházzal végződik az épület és így a kert felől ablakai is vannak — a hátulsó részt is hasonlóan beépítik. Ebből rendszerint nyári konyha lesz.

Ez a folyamat kezdetlegesebb, de annál jellemzőbb formaképződéssel szemléltethető Tápén. Röviden már Cs. Sebestyén Károly és Tóth János is utal rá.⁸

A tápai színaljának, azaz ereszetnek, tornácnak eredeti anyaga a házfalba ékelt fa, a fő épület tetejével lazán összefüggő gyékénytetőzettel. Van könyökmagasságig emelkedő deszkaajtaja és deszkakerítése is. Az egész jóformán csak a konyhabejáratot védelmezte az időjárás és aprójószág ellen, és nyilvánvalóan azért emelték, hogy a konyhaajtóból ne mindjárt a szabadba lépjenek. E kezdetlegesnek, elsődlegesnek tekinthető forma mellett hamarosan kialakult a hosszában, tehát keskenyen rakott vályogból álló vékony meszelt fal is, egyszerű ajtóval, egyszeres ablakocskával. Ez is azonban még mindig csak a konyha előtt emelkedett.

A színalja ma, azaz az utóbbi évtizedek folyamán Tápén is már több osztatú, de még a kezdeti formák is föllelhetők. Eleinte tehát csak akkora, hogy a házbejárat-hoz, vagyis a konyhaajtó elé épült. Ezt így *gang*, *belépő* néven is szokták emlegetni. Megnyúlik azonban — különösen ha már hátulsó szoba, kamra is tartozik az épülethez — a lakóházzal párhuzamosan befelé. Elrekesztik, ajtóval elkülönítik a gangtól, csövet dugnak ki belőle. Ez a nyárikonyha, szokott nevén *kiskonyha*. Szabad tűzhely itt már természetesen nincs, csak sparherd. A színalja ma már nagyon sokszor az utca felé is meghosszabbodik, egészen a szobának udvarba nyíló, az utcaajtó közepéig. Ezt azonban már kihagyja, nem takarja el. Itt kis szobát szoktak rekeszteni, amelyben nem fűtenek. Elköltözésükig fiatal házások alszanak benne. Ennek *kóter*, *szépéro* a helyi neve. A színalja valamennyi helyisége alacsony, deszkamennyezete van, amelyet sárral tapasztanak be.

Manapság tehát a tápai színaljának három lényeges formaváltozata van: 1. csak *gang*, 2. *gang* + *kiskonyha*, 3. *gang* + *kiskonyha* + *kóter*. A tápai ház századunk folyamán így fejlődött kétsorosá.⁹

*

A Viz utáni újjáépítést az állam hosszúlejárátú kölcsönrel is támogatta. Ez volt az *államkölcsön*, népünk nyelvén *ötvenéves péz*, amelynek utolsó részleteit az első világháború inflációjában mindenki könnyen le tudta törleszteni. Addig azonban a szigorú föltételek sok könnyelmű, illetőleg szegénységgel küszködő házbirtokost a tönk szélére sodortak. Ezek aztán szabadulni szerettek volna a nyomasztó terhektől. Ebben a társadalmi helyzetben született meg a múlt század végén a *Hüvelyk Matyi* állandó figurája, a *Köcsönös Rókus*.¹⁰

⁸ Tóth J., Néhány adat a Szeged-környéki magyar házról. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. II. Szeged 1946. 40.

⁹ Hasonlóan, de részletesebben Juhász A., Építkezés, házberendezés. In *Tápé*, 457.

¹⁰ Államkölcsönös házak. SzN. 1897, 144. sz. A Hüvelyk Matyi szegedi élclap volt. SzegSz. I, 624.

A Város alacsonyabb fekvésű részein, így főleg Rókuson és Móravárosban, itt-ott Felsővároson találkozunk parasztvégű emeletes házakkal is. Ennek az a magyarázata, hogy a királyi biztosság újabb árvízre gondolva ugyan elrendelte a Város belterületének *eszményi* szintre való feltöltését, ez azonban máig is csak a kiskörúton belül valósult meg teljesen. Előírta ellenben, hogy az állandóbb jellegű épületeket a kör-töltésen belül mindenütt már ennek megfelelő magasságban emeljék. Ezeknek tehát földszintjük is van, amelyből feltöltés esetén pincehelyiség lett volna.

A városnak Víz utáni újjáépítése a napsugaras parasztház mellett még két más házformát is életre hívott. Ezek voltaképpen kompromisszumos jelenségként, az urbanisztikus eszmény és a társadalmi, gazdasági kényszerűségek eredőjeként születtek meg. A királyi biztosság európai célkitűzéseihez mérhetetlenül több pénzre, befektetésre lett volna szükség, mint amennyi rendelkezésre állott. Így a nagykörúton belüli zártos, emeletes, nem a végével, hanem teljes hosszával az utcavonalra épülő háztípusnál is az előírásokból engedményeket kellett tenni a földszintes, olykor nem is szárazbejáratos építmények javára. A föltételezés az volt, hogy hamarosan úgyszólván húznak rá. Ez a kiegészülés csak napjainkban kezd ügyel-bajjal megvalósulni. E földszintes polgári építkezésben részben a barokk családi lakóház hagyományai élnek tovább. A sugárutak ilyen jellegű házai a nagykörúton kívül még előkerteket is kapnak. Itt viszont a Víz előtti parasztházaknak *ablakalja* néven is emlegetett virágos kertjeit tervezik bele a modern nagyvárosi környezetbe.

Ezt a népünk ajkán *fordított ház, utcafrantos ház* néven emlegetett földszintes házformát századunk elejétől kezdve külvárosaink polgárosodó kisiparos, illetőleg paprikatermelő társadalmá is utánozza. Itt a ház tengelye tehát nem merőleges, hanem párhuzamos az utca vonalával és így több helyiség ablaka néz ki az utcára. „János háza — írja¹¹ tréfásan Tömörkény — egyenes magyar ház, nem fordított. Házban az a fordított, amelyiknek ablaka mind az utcára tekint, ami egyébként kész bolondságnak nevezhető, mert arra való az ablak, hogy az udvarra szolgáljon.”

Amikor tehát a polgárosodni kezdő városi parasztság fordított házat kezd építeni, akkor sűrűn, de nem mindig, a kapubejárat is egy födél alá kerül a házzal, mert a telek egész utcára néző része beépült. Így keletkezik a *szárazkapu, szárazbejárat*, mert az utcáról belépve, esős időben is födél alá jut az ember. A *kapualj* sokszor volt még a század elején is a *polgári bormérés* színhelye. Erről máshelyen szólnunk bővebben.

Ha nem volt kocsijárás, akkor jobbmódú házaknál ide kerül a *nagymángoló*, amelynek húzásához két ember kellett. Szívességéből a szomszédoknak is módjuk volt itt *mángolni*. A műveletről még máshol is beszélünk.

A másik házformát, a külvárosi, főleg rókusi, móravárosi *célszörű szögényembörök* hajlékát igazán a szükség szülte. Ez az *idéglenős, féltetejű* néven emlegetett és a telek belső udvari részébe, valamelyik belső sarkába épített szerény, jóformán csak szoba, konyhából álló lakóház, amelynek építéséhez a hatóságok még századunk harmincas éveiben is azzal a kikötéssel és föltételezéssel járultak hozzá, hogy majd egyszer a telek utcai beépítésre is sor kerül. Ez azonban az esetek túlnyomó részében máig sem következett be. Ilyen épületekkel elvétve még a két körút között is találkozunk. Jellegzetességük éppen stiláris jellegtelenségükben van.

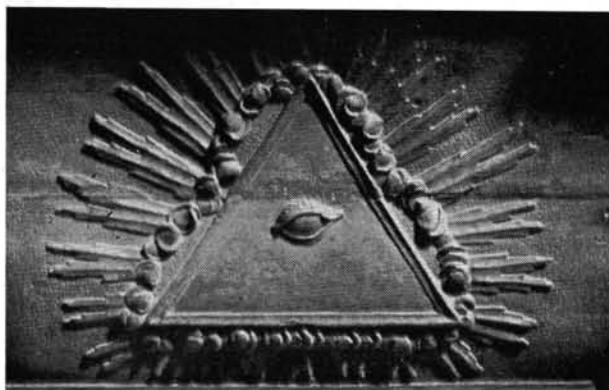
Városunk, illetőleg a szegedi táj jellegzetes népi díszítése a külvárosi parasztházak utcára néző végén, oromfalán látható *napsugár, öregek ajkán istenszöm*. „Leginkább — írja¹² századunk elején Tömörkény — a szokásos istenszeme van a padlásoldalakon. A padláslyuk a szem, abból áradnak szerte háromszögben a suga-

¹¹ *Tömörkény I.*, Különféle magyarok 58.

¹² *Tömörkény J.*, Munkák és napok 318.

rak. Sárga alapon barna a sugár, világoskékén sötétkék.” Ekkoriban még csakugyan szinte minden házon kifestették vagy egy színnek árnyalataiban, vagy pedig két (piros-kék, piros-szürke, piros-zöld, szürke-zöld), ritkábban három színben.

Ezt a fabetétes díszítést régebben a pogány magyarság naptiszteletére vezették vissza. Világos azonban, hogy közvetlen eredete szerint a kultikus templomi művészetben gyökerezik, amely viszont tagadhatatlanul az archaikus napszimbólumot emelte szakrális jelképeinek rendjébe. A katolikus, majd nyomában a református egyház ugyanis a Szentháromság titkát a három isteni személynek megfelelően, háromszöggel ábrázolta, közepén sugárzó szemmel, amely a mindenkit és mindenkét látó, egyúttal gondviselő Urat jelképezi. Ezt az ábrázolásmódot a szegedi templomok közül ma is láthatjuk a felsővárosi homlokzatán, padjain, az alsóvárosinak pedig barokk főoltárán.¹³

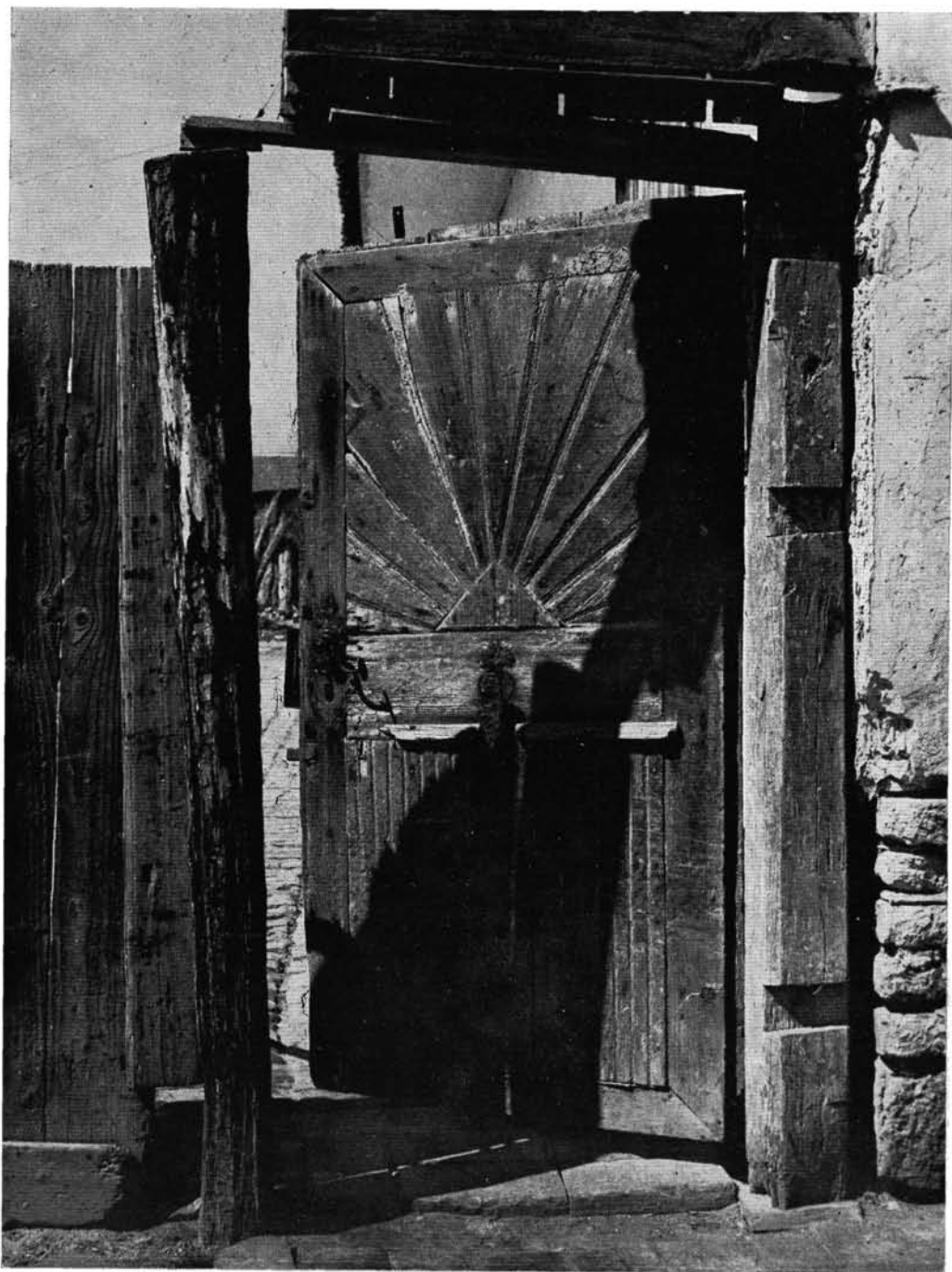
Szentháromság-ábrázolás a Felsővárosi templom egyik padján

Vegyük ehhez hozzá, hogy a XVIII. században hazánkat többször végigdúlta a pestis, amely ellen a hívő lelkek többek között a vallásban, csodajelemben kerestek oltalmat. A járványt Isten büntetésének érezték és fogadalomból, engesztelésből állították országszerte a művészi alkotásnak is jelentős, a barokk városképhez egyenesen hozzátartozó Szentháromság-szobrokat. Ezért vált amuletté a Szentháromságot jelképező, bajelhárítónak érzett háromszög, közepén Isten szemével (Deus videt et providet). Szinte minden hangsúlyos helyre tették: templomok homlokzatára, oltárok, szószékek oromzatára.

A barokk mintakép már csak az alsó- és felsővárosi templom főoltárán, illetőleg homlokzatán, padjain maradt meg. Már eltűntek a Palánk (Belváros) ódon polgárházainak ama kapui, vasrácsozatai, szárazbejáratai, amelyek ezzel a barokk mintával eszmei és formai rokonságban voltak.

A díszítés hamarosan — nyilván a tiszai faúsztatás föllendülésével, tehát a múlt század legelején — kikerült a templomból a szegedi nép hajlékába is. Ezzel a szegedi parasztház kilépett a környezet anyagi kötöttségeiből (sár, nád), az alkotás kezdetleges helyi hagyományaiból. Házakra eleintén nemcsak díszítés okáért, hanem azért is alkalmazták, hogy a bennelakókat megoltalmazza a gonoszlelék kísértéseitől, rossz

¹³ *Bálint S.*, A napsugaras házvégek pusztulása. Szegedi Friss Újság 1936, XII. 25. *Sacra Hungaria* 70. Szegedi napsugaras házak. Művészet 1973, 8. sz. 4. Vö. még *Ortutay Gy.*, Magyar népművészet I, 74, 367.

Napsugaras utcaajtó (*Dorozsma*)

emberek szándékától. Föllelhetjük azonban más súlypontos helyeken, így utcaajtókon, kapukon, kemencék előttén, régebben a vízimalmokon¹⁴ is a napsugár jelképet. Az emberek mágikus rendeltetését később már el is felejtették, a nép hagyományörző erejénél fogva azonban a díszítés hosszú időken át virágzott.

Érdeemes tudnunk, hogy a napsugárdísz az ország más vidékein ilyen gazdag változatokban ismeretlen, legföljebb csökevényes formában él. Csupán a Városban és környékén, továbbá Bácskában, Bánátban található meg, de mindig csak azokban a falukban, ahová Városunk népfölöslege jó másfél évszázaddal ezelőtt kivándorolt. Természetesen más emberi gyökerzetű, szomszédos faluk is átvették, de mindenütt helyi sajátosságok is mutatkoznak. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a szegedi tájra az ő-zés mellett talán éppen a napsugárdíszes ház a legjellemzőbb. Kivándorló népünk új lakóhelyein is a Szentháromság oltalmába ajánlotta magát, de az istenszem a régi szülőföldre, Szeged városára is emlékeztetett.

A napsugaras házvég így megtalálható a szegedi tanyákon, továbbá Tápén, Algőn, Sándorfalván, Kisteleken, Szentmihályteleken, Rőszkén, Szőregen, Deszken, Kiszomborban, Újszentivánon, Tiszaszigeten, Kübekházán, Földeákon, Törökkanizsán, Szajánban, Feketetón, Jázován, továbbá a szegedi nemzettel érintkező, keveredő Dorozsmán, Majsán, Szegváron, Horgoson, Királyhalmon, Martonoson, Zentán, Óbecsén, Adán, azonkívül Makón, Orosházán, Apátfalván, Csanádpalotán és bizonyára még más, főleg bánáti, illetőleg vajdasági helységeken is, kevés kivétellel mindenütt a Tisza, illetőleg a Maros mentén.

Cs. Sebestyén írta le századunk elején a díszítés formarendszerét. „A házat — mondja¹⁵ — egyenlőtlen oldalú nyeregfödél borítja, két egyenlő hajlású nyeregsíkkal. Az udvar felőli ereszvonala mélyebb a másikonál, mert az ezoldali fődélsík hosszabb az alatta levő ereszalja miatt. Ez a neve, ha faoszlopokon, és *folosó*, ha falazott kőoszlopokon nyugszik. A fődélnek utca felőli oromsúcsa mindig rövid kontyosíkkal van leütve, úgy, hogy az oromzat trapéz alakot nyer. A házat már nem fődik sem zsuppal, sem náddal, hanem mindig zszindellyel. Így szükségtelessé vált a beszegő *verébdészka*, amely ezért majdnem egészen eltűnt, s csak egy pár példányban maradt fenn.”

Sebestyén jól veszi észre, hogy a legegyszerűbb és nyilván legeredetibb a *végdészka* házvég. „A trapézalakú oromzat egymás mellé tett függőleges helyzetű, rendes szélességű fenyőfadeszkából készül. A hézagokat két-három ujjnyi széles *lajsznik* fődik. Keretként néha *szegélydészka* szegi be az egészet. Felső részén egy vagy két változatos alakú nyílás van. Az oromzat alsó szélén hosszában fut végig az *esővető deszka*, másként *végvezető deszka*, melynek rendeltetését a neve is mutatja. Ha a háznak nincsen koronázó párkánya, melyre az esővető deszka ferdén ráborul, akkor az utóbbinak külön támasztó, tartó deszkája van: *tartalék*, *papucs* vagy *trégerdészka*, többnyire három vagy öt. Formájuk igen változatos. Az esővető deszka szélére van hozzáerősítve a *csipkézet*. Ez talán a legérdekesebb és legszebb részlete a szegedi házvégeknél és rendkívül sok változatban fordul elő. Tenyérnyi széles deszkából fűrészeli minden ácsmester a saját mustrái után ár és megrendelés szerint. A magyar díszítményeknek egykori végleges gyűjteményében ezeknek bizonyosan külön fejezetet fog jutni.” A vízvető deszka, tartó és csipkézet elrendezését külön rajzon mutatja be. A szegélydeszka jellemző kifűrészelései a szegedi kapukon és kerítéseken ismétlődnek.

Ami a napsugárdíszről illeti, Sebestyén is helyesen jegyzi meg, hogy csak azóta ismerhetik, amióta ezen a vidéken fűrészelt fenyőfadeszkát is használnak a házépí-

¹⁴ Kovács 345.

¹⁵ Cs. Sebestyén K., Szegedi napsugárdíszes házvégék. Ért. 1904, 268.

téshez. Bizonyosra vehető, hogy régen csak nádra tapasztott sima fal dívott. Nincsen semmi nyoma annak, hogy az effajta falra is ráfestették vagy rákarcolták volna. Ez nyilvánvalóan a múlt század legeleje, mióta a fűrészipar a Városnak egyik legjellegzetesebb mesterségévé kezd fejlődni.

„A napsugárdíszes ház oromzatán — fejtegeti tovább Sebestyén — egy alsó réteg van sima deszkafalból, s azon fölül egy középpontból induló sugárzat, egymás mellé rakott 36—42 szál deszkából. A szegélydeszka itt is megvan, sőt a vízszintes kettéosztás is. A sugárdeszkák találkozási pontján, többnyire a trapéz középpontján nyílás van, amelynek *nap* a neve.”

A Víz utáni házakon — folytatja — „már a napot helyettesítő nyílás nem napot utánoz, hanem hosszúkás négyszögű alakocska, mely apró zsalugáterrel van betöltve. Néha még látható, hogy a középnnyílás, azaz a padláslyuk kerek, néha esztergályozott gyűrűvel van beszegve, sőt csillagalakkal van kitöltve.”

A cifrább díszítéseken „az oromfal, magasságának alsó harmadában vagy negyedében, egy szál deszkával vízszintesen két részre van osztva. A felső rész közepén van a nyílás és körülötte sugárirányban az alsó deszkázásra, a szélesedő *sugárdézkák* vagy *napsugarak*, egymás mellé rászögelve. Az alsó rész több páratlan számú rekeszre van osztva, rendszeren ötre. Négyzet vagy téglalap alakúak. A két szélső az oromsarkokban, háromszögű. Az osztást az *oszlopdézkák* jelzik. A középső rekesz mindig a legdíszesebb. Nagyon sokféle, változatosan fűrészelt díszszel szokták kitölteni, úgyhogy művészi szempontból a csipkézet mellett ez a legérdekesebb. Ennek egyébként *mintafaragvány* a neve. A középső rekeszben néha *kisnapsugár* látható, közepén csillagalakok vannak rászögelve. A többi rekesz a legkülönfélébb módon van kitöltve. Az oromsarkokon mindig *legező*. A többiben *gérbéllés*, vagy igen gyakran *vakzsalugáter*: egyes és kettős. Az utóbbi fölött mindig félköralakú boltív van, többnyire cifrán fűrészelve, néha apró madáralakkal díszítve.”

A napsugárdísz elemei között ritkásan feltűnik a már halszerű dekorációvá halványult szalamandra-motívum is, amelynek *sárkány* a ma már alig ismert népi neve. Megjelenik ajtókon, régi kapuk felső záródíszítésén is.

Eredeti funkcióját, jelentését már régen elvesztette. A „Physiologus”, ez a szimbólikus középkori természetrajz tanúsítja¹⁶, hogy a szalamandrának régen tüzelhárító erőt tulajdonítottak. Képe, alakja ezért került a házak, bejáratok föltűnő helyére.

Azóta már megsemmisült napsugaras házakon Sebestyén után még mi is láttunk stilizált, aprójószágra [lúd, esetleg tyúk] emlékeztető madárdíszet is. Nagyon lehetséges, hogy ez valamikor a *ludvérc* babonás képzetkörével függött össze. Kovács János¹⁷ írja: ha valaki, főleg hetedik gyerek borzastollú, fekete tyúk galambtojás nagyságú tojását kilenc hónapig, kilenc hétig, kilenc napig, kilenc óráig a hóna alatt hordja és melengeti: táltos kél ki belőle és parancsra kincseket hord a gazdájának.

A szegedi táj napsugárdíszítésében rendre föltűnnek — gazdag átmeneti változatokban is — a barokk, klasszicizmus és eklektika sugallatai is.

A barokk előkép már csak az alsó és felsővárosi templom említett ábrázolásában maradt meg. Már eltűntek a Palánk ódon polgárházainak ama kapui, vasrácsozatai, szárazbejáratai, amelyek ezzel a barokk mintával eszmei és formai rokonságban voltak.

Már a klasszicizmus nyugodt, puritán, geometrikus szellemét tükrözik azok a máig megtalálható homlokzatok, amelyeknek plasztikai hatásuk nincs, de szigorú anyagszerűségük, tömör, világos, lényegre törő fogalmazásuk révén még mindig határozottan fejezik ki, valósággal sugározzák a téma eredeti szakrális célzatait.

¹⁶ Horváth S., A Physiologus. Ethn. 1921, 18.

Az elektika oldottabb látása, dekoratívabb hajlandósága főleg plasztikai készségében, oszlopfők, félkörívek, faragványok alkalmazásában nyilatkozik meg. A szakrális tartalom halványodik, és a díszítő szándék válik úrrá. A falfelület most már szinte kötelezően két részre tagolódik. A felső az eredeti istenszem. Az alsó, szalagszerű vízszintes rész rendszeren öt négyzetes kazettából, rekeszből áll, amelyeket a díszes pilaszterek, oszlopfők választanak el egymástól. Ezeket viszont sokszor vékony ívek kötik össze. A rekeszekben kisebb napsugarak, csillagformák, stilizált virágok, rombikus díszítések, olykor egyszerűen csak zsalugáterek láthatók. Az oromsarkokon a Sebestyéntől is emlegetett legyeződíszek.

Amikor a napsugaras házvégék szimbólikus jelentésével még tisztában voltak, gondosan be is festették őket. Mint említettük, vagy egyszínűre: barnára vagy zöldre, a csíkokat esetleg az alapszín világosabb árnyalatára. Szép számmal voltak azonban olyanok is, amelyeket sokszor bizarr, de megkapó színkombinációval több színben is kifestettek. A homlokzatnak ez a ragyogó színhatása megkapó ellentétben volt a hófehérre meszelt farésszel.

Sajnos, ezek a díszítések egy-két évtizeden belül el fognak tűnni a szegedi tāj házairól. Megbecsülésükhöz egyelőre hiányzik a hagyománytiszteletben megnyilvánuló szeretet és műveltség. Valószínűleg csak akkor döbbenünk majd a szépségükre, szegediségükre, amikor már hírmondóul sem marad belőlük.

*

A régi szegedi vízenjárók hajlékának külön is megvolt a maga *címör*, *házcímör* néven emlegetett utcai jellegzetessége.

Még manapság is látható a *halcímör* vasból kovácsolva a Kistisza utca 7. számú ház szárazkapujának szemöldökén. A házról még hamarosan újra szó esik.

A hajóácsok, hajósok, vízimolnárok lakóháza előtt gazdagon kifaragott *hajóorr* volt leásva. Ilyent a század elején magunk is láttunk a vízimolnár Bukusza Ignác bőrdudás (Pálffy utca 48) és bátyja, Bukusza Vince (Kisfaludy utca 37) háza előtt.¹⁸ Nyilvánvaló, hogy az Oskola és Tömörkény utca sarkán megmaradt kőbefaragott hajóorr is ezt a hagyományt őrzi.

A vízimolnárok és rokonságuk utcai kiskapuja, ajtaja előtt azonban malomkő is volt, hogy kiállva a ház elé, esős időben ne a sárban tapodjanak, mint más akkori halandók. „A víz szélére — írja¹⁹ Tömörkény — kirúg a ház sarka, inkább földél, mint ház. Az udvarán a régi magyar kert hervadó virágai: bazsalyikom, bazsarózsa, legényvirág, mályva, miegyéb. A kerítés mellett ki tudná, mi szél idehajtotta fügefá. A kerítés meggörcbült, lukas deszka: halászbárka oldalai voltak egykor. A kis ajtó küszöbje piros, törött, félmalomkő. Ez meg a vízimalomba „öült” valamikor, amikor még az a nóta járta, hogy:

*Két malomra tartok számot,
De csak egytől szedek vámot.
Kopik a kő, majd megvágattatom,
Félrevágom csárdás kiskalapom.*

Azonban nincsen már csárdáskalap, s a kő lekopott küszöbnek. A kövön most azoknak unokái járnak, akiknek valamikor a kő öült.”

¹⁷ Kovács 266.

¹⁸ Csefkó Gy., Orrtőkék a lakóház előtt. Ért. 1926, 137.

¹⁹ Tömörkény I., A kraszniki csata 371.

Ismeretes, hogy a magyar parasztház tisztaszobáját sokfelé, így a szegedi tájon is az öregek egyszerűen *ház* néven emlegetik. Ebből a nyelvészeti és néprajzi kutatás egybehangzóan és jogosan azt következtette, hogy a magyar nép hajléka eredetileg ebből az egyetlen helyiségből állott.

Szintén a szakkutatások állapították meg, hogy ez az archaikus, egyetlen sejtől álló házforma az ásatások tanúsága szerint is a középkor utolsó századaiban megoszlik, egy földél alatt két részre tagolódik: a most már *szoba* néven is emlegetett lakó, és a *konyha* szóval illetett főző, fűtő helyiségre. Ezt a folyamatot, illetőleg állapotot a Duna-Tisza között a ladánybenei és orosházi²⁰ ásatások is tükrözik. A szegedi tájon eddig még nem sikerült középkori parasztházat föltárni.

A megoszlást elsősorban a füstelvezetés teszi lehetővé. A szobába sárkemencét építenek, amely a konyhából fűthető. A keletkező füst nem szennyezi be a lakószoba levegőjét, mert a konyha szabadkéményén, esetleg ajtaján át távozik.

Ezt a fejlődést, amelyet társadalmi és gazdasági tényezők támogatnak, a hozzájuk kapcsolódó képzetkör is visszatükrözi. A tüzelőhelyiség hiedelemvilága még egészen archaikus, még a primitív-pogány mágia, mágikus szemlélet szorongásaiból sarjadt. Szinte napjainkig ellenállott a keresztényies módosulásnak, szublimációs szándéknak. Ezzel szemben a tisztaszobát már hierarchikus elrendezés, szakrális átszíneződés jellemzi. Van már benne valami a templom és ünnep liturgikus atmoszférájából.

A tisztaszoba szigorú funkcionalizmusáról és szimbolikájáról már többen írtak. Itt különösen *Gustav Ränk*²¹ és *Gunda Béla*²² kiváló munkálatait kell kiemelnünk. Mi elvi kérdésekbe nem akarunk belemenni, de törekszünk a minél gazdagabb dokumentációra.

A hagyományosan épült szegedi parasztháznak mindig egyetlen bejárata van: a konyhán keresztül.

Mindjárt itt a *konyhaajtó*, régiek ajkán *pítarajtó* bemutatása során szóljunk az ajtó szegedi hiedelemvilágáról és részeinek nevééről. Ha kinyílik utánad az ajtó, akkor hamarosan meghalsz. Aki az ajtót nem bírja egyszerre becsukni, azon a napon nem imádkozott. Ne csapkodd az ajtót, mert majd előttd is becsapják a mennyország ajtaját. A lánynézőbe érkező gügyű nem a kezével, hanem a farával csukja be az ajtót. Erről már előre tudják, hogy mi a szándéka. Söprút vetnek a menyasszony elé, amikor esküvő után bemegy a vőlegényes ház ajtaján. Szellemjárás ellen a régi Tápén az ajtó fölé fokhagymakoszorút szoktak akasztani. Temesközben²³ a boszorkányok távoltartására egyes helyeken *boszorkánytücsök*, Klárafalván *boszorkányfű*, másként *témondádfű* (*Solanum dulcamara*?) kerül az ajtóra. Éjszakára nyelvvel lefelé fordított söprút állítanak a gonoszok ellen az ajtóhoz. Jámborabb tápaiak lefekvés előtt e szavakkal zárják, csukják be az ajtót: *becsukom az ajtót, Atyának Fiúnak, Szentlélek Istennek nevébe!* Valamikor fűtyköt, vasvillát is készítettek oda tolvajok, betörők ellen, amelyet *kezebeli*, tápaiak *vendéfgodó* néven is emlegettek. A törülköző általában a konyhaajtó belső oldalán függ.

Az *ajtófélfára*, vagyis az ajtókeret két függőleges tartóoszlopának tápaiak ajkán *ajtóbélfá* neve is hallható. Ez eredetileg azokat az akácfa oszlopokat jelentette, ame-

²⁰ *Méri I.*, Árpád-kori népi építkezésünk föltárt emlékei Orosháza határában. *RégFüz.* II, 12. Bp. 1964.

²¹ *Ränk, G.*, Die heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordosteuropas und Nordasiens. *FFC.* 137. Helsinki 1949.

²² *Gunda B.*, A társadalmi szervezet, a kultusz és a magyar parasztszoba térbeosztása. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. XVII. Vö. még *Kriss-Rettenbeck, L.*, Bilder und Zeichen religiösen Volksglaubens. München 1963, 14.

²³ EA. 2813. Kálmány Lajos gyűjtése.

lyekre deszkát szögeztek, hogy a célnak megfeleljenek. Ugyanakkor azonban tető-tartó hivatásuk is volt. Régebben az ajtófélfát fokhagymával is bekenték, hogy a boszorkányok be ne léphessenek a házba. A rókusi birkavágók hajdanában a hűsvéti bárány vérevel szokták megkenni az ajtófélfát, hogy a zsidók módjára az ő elsőszülöttjeiknek se legyen bajuk. Amint az *Exodus* (12, 5–7) parancsolja: *a bárány legyen hiba nélküli... és akkor ölje le azt Izrael fiainak egész sokasága estefelé. És vegyenek annak véréből és kenjenek mind a két ajtó mellékére, és felső küszöbére azon házaknak, melyekben azt eszik.*

Az ajtókeret felső, vízszintes részének *szömöldökfa, homlokfa*, az egyszerűbb ajtódeszkát összetartó, keresztben ráerősített deszkapántnak *heveder*, a félfára szerelt alkalmas vasnak *sarokvas, ajtósarok* a neve. A felsőtanyaiak a szemverés megállapítására használt vizet a sarokvasra szokták rámérni.

Kilincs, illetőleg *závár* többféle volt. A régimódi *fakilincs* ma már legfőljebb csak kertajtókon látható, régebben azonban a házajtókon is. Ez mindenesetre mindig a szegénység jele volt. A jó konyhát tartó szegényt így rója meg a Ferenczi Jánostól följegyzett hajdani szólás: *mákoskifli, fakilincs, púpos* (=kenyér) *mög egy szikra sincs*. Erős, egészséges apának puhakötésű fia: *vasajtón fakilincs*. Húzózsinegének *ajtóhúzó, ajtópatyng, kilincsmadzag*, ha szijból van, akkor *ajtószíj* a neve. Régebben disznótorkor eltették a levágott kandisznónak *csöke* néven emlegetett hosszú nemzőrészét is. Megszáritották, a fakilincs húzója lett belőle. Széltében ismert boszorkánytörténet szerint a bűbajos nem tud kimenni a szobából, ha annak a férfinak, akit nyomkod, visszakézből sikerül a gatyamadzagát a korból kihúznia és lekötni vele az ajtókilincset.

A tápaiak a szemverésről való *üszkőbös* vízzel szokták lemosni a kilincset, de az ajtót, asztalt, bölcst is. Szintén Tápén a kilincsekre piros posztódarabot kötnek, hogy az újszülött látogatására érkező tisztulósos fehérnép ne ártson neki. Algyőn a kilincse-re akasztják fejével lefelé azt a tyúkot, amelyik nehezen akar megtojni.

Kiszombori parasztasszonyok még századunk elején is a Gyertyaszentelő Boldogasszony napján történő szentelésről hazaérkezve, a szentelt gyertyából egy csipetnyit a kilincse-re szoktak tenni, hogy egész éven át békesség legyen a háznál. Ha a háznál haldokló van, a hozzátartozók a gonoszlélek távoltartására a kilincset szentelt vízzel hintik meg.

Alsóvárosi gyermekekünkben még hallottuk halotti torok, házi ájtatosságok végén, de lefekvés előtt is öregek ajkáról ezt az éneket:

*Jézus Krisztus tüviskoronája
Légyön e ház ajtaja, závárja,
A négy evangélista álljon négy sarkára,
Hogy a gonosz sátán be ne gyűjjön oda.*

Ez a kép a Jakab apostol később még idézendő háziáldásában is föl villan, ahol azonban a négy arkangyal meghívására kerül sor. Nyilvánvalóan ezzel a szakrális képzettel függ össze az a Kálmány Lajostól²⁴ megörökített szajáni hiedelem is, ha a kisgyerek beteg, a ház négy sarkáról kapart meszet kell a fürdőjébe beletenni.

A házsarok kultuszára utal az is, hogy szintén Kálmány szerint egyes családokban a régi jámbor öregek lefekvés előtt e szavakkal vetettek a ház, szoba sarkaira, bejáratára keresztet: *Jézus vére fusson át mindön sarkot!*

Imádság közben Kálmány verbicai följegyzése²⁵ szerint ezt kell mondani, mert

²⁴ *Kálmány II*, 208.

²⁵ EA. 2814.

akkor semmi baj nem lesz: *Szent János vére, Boldogasszony teje fussa be ennek a háznak mindön résit, lukát!* A János evangélista oltalmába való ajánlásról, áldásáért való könyörgésről bővebben napjának hagyományvilágánál szólunk.

Tömörkény István vette észre²⁶ egy szatymazi tanya gazdasági épületén a *falakat, fazávár* néven emlegetett zárószerkezetet. Tudva azt, hogy ősi tárgyak egyrészt a tanyákra vándorolnak, másrészt kezdetlegesebb, kevésbé igényes körülmények között élnek tovább, biztosra vehetjük, hogy a fazávárral valamikor rendes városi lakóházat is zártak. „Az Alföldön — írja Tömörkény — különösen nagyobb tanyákon a gazdasági melléképületeknél itt-ott még szokásban van a falakat, meg a fazávár, amiket rendszeren valamely hozzáértő béreseember barkácsol össze. Ismeretesekek azok a fazávárok, amik a bezárt ajtón belül vannak és kulcs szolgál hozzájuk, továbbá az ajtókon kívül levő falakatok, amelyek szintén kulcsra járnak.

Ez a závár nem jár kulcsra — folytatja tovább — s kívül van az ajtón, leginkább istállónak vagy színek az ajtaján. Mindössze az a furfangja, hogy aki nem ismeri a vele való bánásmódot, az nem tudja kinyitni az ajtót, de aki érti ezt a furfangot, annak nem kell hozzá semmiféle kulcs. Így arra szolgál, hogy aki nem járatos a furfangban, a nem abba az udvarba való ember, aki talán lopni menne a színbe, ne tudjon oda bejutni. Ellenben az udvarba tartozó minden ember szabadon ki-bejárhasson az ajtón kulcs nélkül is, és mégse hagyja maga után az ajtót záratlanul. Más haszna alig van, de ez is elég. Így az ajtó sohasem marad nyitva, a lábasjóság nem juthat be a színbe, ráadásul az ajtó valamennyire mégiscsak lakatolva van anélkül, hogy minden ajtónyitás alkalmával a kulcs után kellene szaladgálni.”

A závárba a *kúcs* jár bele. Részei: a *fogó*, vagyis az a vége, amit kézbe veszünk, a *szár*, azaz a nyél, a *tall* pedig az a vége, amely belejár a kulcslyukba. A kulcs bővülő-eszközként előfordul a boszorkánypörökben is. 1731. *A boszorkány szele elnyomta és a két kulcsot a szájába vetette az fatensnek, és majd az füléig húzta kétfelől az száját, és mindjárt hideggel törte, mihelyest elhagyta az gyötrést.*²⁷

A kulcs néhány szólásban is él. A szegedi tájon is járja: *beadta a kúcsot*, azaz meghalt. Ha barátságtalanul fogadták valahol a vendéget — Kovács János följegyzése szerint — ezt mondogatták: *nem vótak otthon, a kúcsot is évítették.*²⁸

Az *ajtóhasadék* néven emlegetett repedés, nyílás az ajtó deszkáján jó a kukucskálásra. Régi hiedelem szerint a boszorkányok be tudtak menni rajta. 1728. *És ha szentölt vízzel nem érték volna, talán meg is fojtották volna. Az ajtó hasadékján mentek be.*²⁹ Öreg felsőtanyaiak szerint minden lakodalomban láthatatlanul ott van az ördög is. Ha szobában folyik a lakodalom, úgy lehet meglátni, ha az ajtó deszkájában található görcsöt kiütik és benéznek az így keletkezett *görcslukon*. Így cselekedett egy gyerek, meg néhány öregasszony is. Látták ám, hogy a menyasszonyt és vőlegényt az ördög körültáncolta: csóválta a farkát, a szarvával döfködött feléjük, csapkodta jókedvében a mancsait. Ha nem állt a tánc, akkor odatelepedett az újpár mellé. Így akarja az ördög megrontani, acsargásra bírni már az esküvőn egymás ellen a fiatalokat.

²⁶ Tömörkény I., A szatymazi falakat. Ért. 1911, 128. „A szerkezet négy darabból áll. Az első egy négyszögletes fadarab, amelyet szögekkel vernek föl az ajtó külső felére, vagy sróffal erősítik oda. Vele szemközt van az ajtófélfán az ütköző. Ebbe belejár a toló, mint az 1. ábra mutatja, zárt állapotban. A 2a ábra mutatja a készséget hátulról, azaz belülről szintén zár van. A tolóra leereszkedő középső a toló vágásba illeszkedik oly módon, hogy a tolot az ütközőből kinyomni nem lehet. Ez csak akkor történhetik meg, ha valaki ezt a kívülről láthatatlan középfát egy ujjal alulról fölfelé nyomja, amikor aztán a toló az ütközőből szintén oldalt nyomható lévén, az ajtó kinyílik (2b).”

²⁷ Reizner IV, 391.

²⁸ Kovács 469.

Az ajtó találós kérdésben való körülírása: *olyan helyön forog, mint egy alma, olyan térségöt foglal el, mint egy marha*. Kisíratosról: *mindíg nyilik, de nem virágzik*.

Akit nem várnak meg az ebéddel, annak *ajtóra írják a kanalát*. Közismert Szegeden is: *fogadatlan prókátornak ajtó háta mögött a helye*. Aki tovább él, az majd tudja, hogy mi a teendő: *aki utoljára mén ki, az csukja be az ajtót*.

*

A régimódi parasztház erős ajtaja nem volt üveges. Az *üvegajtó* már a polgárosodás és közbiztonság jele. A belevágott ablaknak egyébként *ajtóablak* a neve.

Tápén az ajtót, ablakot hagyományosan még ma is a legtöbb hajlékban *párosi*, azaz párizsi kékre szokták festeni. A színnek más neve *zsandárkék*: a század elején ilyen árnyalata, búzavirágsszíne volt a csendőrök dolmányának.

A napfényt az *ablak, üveglak* eresztí a házba. Első szegedi adatunk tanácsii jegyzőkönyvben található. 1725. *Fában csinált üveg ablakokért 7 fl.* A boszorkánypörökben fölbukkan a *lantorna*, vagyis a marhabendő kiszáritott hártája is, ami tehát azt jelenti, hogy a XVIII. század elején az üvegezés még nem volt általános. 1744. *Az ablakhoz járulván, felit az ablak fiokján, több részit pediglen az lantornán lyukat ütven újjával a vizet kiöntötte.*²⁹ A szót még Dugonics András is emlegeti.³¹ Kifeszített marhahólyag tanyai istállóablakokon itt-ott máig látható.

Az ablaknak számos megnevezett része, sajátos rendeltetése van. Az ablakkeretnek *ablakfa, ablakráma*, a kettős ablak egy-egy részének *ablakszárny*, a keretbe foglalt üveges résznek Újkígyóson *ablakszöm*, az egyes ablak külső részére, vagy a kettős ablak közé erősített, betörés ellen védelmező vasrácsnak *ablakrács, ablakvas* a neve. Ezt a célt szolgálta régebben még az *ablaktábla* is: az ablak külsején olykor látható, nyitható-csukható deszkalap, amely betörés és hideg ellen védett. Kovács János még virágozott, azaz kékre festett és virággal, főleg tulipánnal díszített ablaktáblákat is látott³² a Városban. Ezeket a táblákat a múlt század második felében nyilván a barokk és klasszicizáló polgárházak hatására a mutatós *zsalugáter*, alakváltozataiban *salugáter, salukáter* váltotta föl. Ma már ezekből is ha hírmondók akadnak.

A régi, kifelé nyíló ablakok aljára szerelt vaspálcának *ablakakasztó* a neve. Ezzel lehetett kitémasztani, hogy a szél be ne csapja. Az ablakszárnyak nyitására és csukására szolgáló zár az *ablakkilincs*. Régimódi ablakokon látható a kétágú, egyszerű, fából formált *ablakkallantyú* is, amely vízszintesre állítva zár, függőleges helyzetben pedig a kinyitást teszi lehetővé. Az *ablakdészka, ablakpárkány* az ablak belső, falba illesztett párkánya, amely sokszor olyan széles, hogy üvegpoharat, virágcserepet, varrókosarat, másként tűskosarat is rakhatnak rá. Ez utóbbit idős tápai asszonyok nagypénteken el szokták rejteni. A *varrótű* a boszorkánypörökben is előfordult.³³ Lakatos Károly még arról is tanúskodik,³⁴ hogy ide még *gémorr* és *golyaorr* is sorban ki volt rakva pipaszurkálás céljából.

A kettős ablakok közötti üresség az *ablakköz*. Ide nyáridőben virág, télen pedig olyasmi kerül, aminek nincs jó helye a melegen (szalonna, szívósodni kitett dohány). Gonoszúzó célzattal ide állították még a század elején is a radnai ágat, szentelt barkát, nagyboldogasszonyi füvet, másként comborkát. Juhász Antal padéi följegyzése

²⁹ Reizner IV, 391.

³⁰ Reizner IV, 529.

³¹ Dugonics A., Jólánka II, 19.

³² Kovács 193.

³³ A bűbájos Kőkényné a varrótűt fölibe hajtotta és az útba ásta. Azt akarta kötésnek cselekedni egy juhásznak: Reizner IV, 388.

³⁴ Lakatos K., Fehértői puskások. Adat a régi Szeged ethnographiájához. SzN. 1911, 191. sz.

szerint ha a család elment hazulról, gilicetüsköt, ballangótüsköt tett a rosszak elrettenésére az ablakba.

Télidőben az ablak belől párássá válik, *mögizzad*. Úgy vélik, hogy az így keletkezett *ablakcsorgás* szemfájás ellen jó. A tápai lányok, menyecskék arcukat is megszokták vele nedvesíteni, hogy szépek maradjanak.

Hallottuk, hogy a múlt században még akadtak olyan hagyományőrző családok, illetőleg házak, ahol Szent Mihálytól Szent György napjáig nem nyitották ki az ablakot. A hosszú éjszakák miatt ugyanis tartogattak a gonoszok hatalmától. Éjszákára sem jó az ablakot nyitva hagyni, mert a halottak ilyenkor járják a búcsút. Ekkor van a miséjük is. Mindig az jár elől, aki legutoljára halt meg. Nem kívánatos, hogy a hazajáró lélek betévedjen a nyitott ablakon. Égzengés, villámlás idején ma is ösztönösen becsukják a nyitott ablakot, de okát már nem tudják.

Nem jó a halottasház ablakán benézni, mert hályog támad az ember szemén, mások szerint sárgaságba esik. Az asszonyoknak az ablak felé fordulva kell magzatát megszűlnie. Elfelejtí álmát, aki fölébredve először az ablakra néz.

Az ablakhoz szólások is fűződnek. A könnyelmű ember a mi tájunkon is *az ablakon szórja a pénzt*. A kemény négy szemközti dorgálást senki *nem tőszí az ablakába*. Kisiratosi találóskérdés: *sē lēnt, sē fōnt, sē kint, sē bent*.³⁵ Szemléletes módon a fél szemű emberre tréfásan ezt mondják: *éggyablakos*, a pápaszemre pedig: *ablaküveg*.

Az ablakra belül sokszor könnyű, kétszárnyú fehér vászon függöny is került, amelyeket színes szalaggal kötöttek ki a falhoz. Az újabb évtizedekben már természetesen a boltban vett függönyök is elterjedtek.

A befalazott ablak: *vakablak*, Szőregen *kodédró*. Ebben olykor stelázi, polc foglal helyet. A vakablak és *téka* szerkezeti és fejlődésbeli összefüggését szegedi vonatkozásban már nem sikerült tisztáznunk.

*

Térjünk azonban még vissza a konyhaajtóhoz, a parasztház egyetlen bejáratához. Itt egészen kivételes a *küszöb*, szabatosabban *házküszöb*, *konyhaküszöb*, *pitvarküszöb* jelentősége, hiszen ezen keresztül jön-megy a házhoz, családhoz jóbarát, búbajos gonoszlélek egyaránt. Egyesek házépítésnél akasztott ember kötelét rejtik a küszöb alá. Őregek szerint aki küszöbről önti ki a vizet, az a halottjára önti. Égzengéskor nem jó a küszöbön állani, sem ráülni. Aki a küszöbön vág fát, elvágja vele elhalt hozzátartozója lábát. A tápaiak szerint azért nem jó konyhaküszöbön fát vágni, mert ha állapotos asszony lép rajta keresztül, akkor csorba vagy pisze lesz a gyermeke. Egy tápai mondaszerű hiedelem szerint egy állapotos asszony a konyhaküszöbön főzéshez egy disznólábat vagdalt föl. Ezzel magzatának kezét vágta le, mert amikor a gyermek megszületett, nem volt kezefeje. Ellenben a kömpöciek éppen itt vágják el annak a tyúknak a nyakát, amelyik kukorékolni kezd. Ez ugyanis nagy veszedelem előjele. Más tápai magyarázat szerint azért nem jó itt fát vágni, mert a háznál nyomorult gyermek születik. Ha a kisgyerek éjszaka felsivalkodik, akkor a *rosszak* ijesztgetik. Ilyenkor odateszik a konyhaküszöbre, a feje fölött pedig vasszőget vernek egészen bele az ajtóba. Ha a kutya a konyhaküszöb elé ás gödröt, a házból a kömpöciek szerint hamarosan meghal valaki. Gyevi és tordai hiedelem szerint ahol eladólány van, ott nem szabad a küszöbön át kisöpörni a szemetet, mert a kérők elkerülik a házat. A kömpöciek szerint a szerencsét söprik ki. Egyáltalán nem szabad a küszöbön átsöpörni a szemetet.

³⁵ Kovács F., Iratosi kertek alatt 220.

A tanyai parasztházra jellemző a magas küszöb. Itt ugyanis a házbelső rendszeren egyszinten van az udvarral. Szükséges tehát az eső, hólé, továbbá a csúszómászók ellen való védekezés. A tanyaküszöb egyébként — amikor még szűkében voltak a tanyán a bútoroknak — vánkosul is szolgált a földön fekvőnek. Máshol is említjük, hogy nyáridőben a kenyeret sütő, elcsigázott gazdaasszony is ott szokott feküdni, hogy kényelmetlen fekvőhelyén föl-fölebredjen, és ne aludja el a dagasztás idejét. Öreg alsótanyai asszonyok égháború idején a konyhaajtótól szokták sütőlapáttal megkeresztelni a termőföldjeiket.

Az istállóküszöb, ölküszöb jellegzetes képzeletvilágáról a maga helyén külön is megemlékezünk.

A konyhaajtóra nyáron vékony, ritka kelméből talpigérő, *ajtóruha* néven emlegetett függőnyt tesznek föl, amely a legyek távoltartására szolgál. Belépéskor meg rázzák, hogy ezzel elriasszák őket. Elég sűrűn előfordul az is, hogy a külső ajtófelre méternyi magasságig *rostélyajtót*, tiszaszigeti néven *kisrostélyt* szerelnek föl, amellyel megakadályozzák, hogy az aprójószág, kutya a konyhába bemenjen. Télen *levélajtó* kerül a hideg fölfogására az ajtóruha és a rostélyajtó helyére.

Bajelhárító, gonoszűző célzata volt a konyhaajtókon is olykor felbukkanó rombikus motívumoknak, egyszerű napsugárdísznek is.

A konyhaajtó, tehát a házbejárat fölött valamikor mágikus célzatú festések is akadtak. Erről még szó lesz.

*

A parasztkonyha két részből áll. Elülső, mennyezetes résznek *pitar*, *pitvar* a megkülönböztető neve. Nem sok bútorzata volt. Legföljebb oldalt a *korsálló*, másként *korsálló*, vagyis deszkából készített alacsony emelvény, amelyen vízzel telt cserépedényeket, korsót, köcsögöt tartottak. Följük cseréptálat, csíkmákszűrőt akasztottak.

A korsóállóval szemben foglalt helyet főleg tehetősebeknél a reneszánsz formavilágára emlékeztető *almárium*, *konyhaalmárium*, vagyis edényes szekrény. Újabb üvegajtós, polgárias változatának *üvegalmárium*, *kredenc*, *kaszni*, Tordán *kaszli* a neve.

Itt a pitar valamelyik falára, mégis legtöbbször a szemöldökre került olykor még külön *tányéros*, hajdani nevén *tányértartó fogas*, vagyis a fából készült festett, olykor virágzott falipolc. Jankó János hagyatéki leltárában olvassuk: 1774. *Egy Tányér Tartó Fogas*. A szó megengedi annak föltételezését is, hogy *bokályok* is függhettek rajta. A *szegedi bokály* világáról a mesterségnél szólnuk bővebben.

Előfordul az asztalosok 1803. évi Árszabásában is: *Egy közönséges Konyhába való Tányéros 3 Poltura 1 forint 20 krajcár*. A tányérosra nagyidejű tápaiak is emlékeznek.

Régen *tálas* néven is emlegették. 1732. *unum Conservatorium pro Orbiculis et Patenis, vulgo Tálas*.³⁶

Említettük, hogy az ajtó hátamögé nyelére állítva *ciroksöprű* került. A söprűhöz kapcsolódó szegedi hiedelemvilág töredékesen máig él. 1728. *A seprűt megkente zsírral és férfitvé vált, de ördög volt az a söprű*.³⁷ Hogy a bűbájosok a Szent Gellért hegyére lovagolva ne használhassák a söprűt, használat után mindig nyelére kell állítani, és az ajtó háta mögött tartani, hogy a bűbájosok ne tudjanak bejönni a hajlékba. Jószágot nem szabad söprűvel verni, mert elpusztul. Az anyának viszont söprűre ülve kell szoptatnia, hogy bőven legyen a tápaiak szerint teje.

³⁶ Idézi Kovács 195.

³⁷ Reizner IV, 398.

A söprögetéssel mindig a helyiség közepe felé kell haladni. Lakodalmas, halottas háznál, két karácsony között a szemetet az asztal alá kell söpreni, de nem szabad kiönteni.

*

Most nézzünk szét a régi konyhai tüzelés, benne a *szabadtűzhely* és *szabadkémény* körül. Alsóvárosi hírmondói a század elejét, tanyai, tápai emlékei pedig szinte napjainkat is megérték.

Elöl volt tehát a már említett *pitar*, hátul pedig a szabadkémény alatt a *kémény-alja*, a voltaképpeni konyha. Ezeket a mestergerendához kapcsolódó *ellenzőfal*, röviden *ellenző*, másképpen *tányértartófal*, ismét másként *szömöldők* választotta el egymástól. Fehér fölületére zsinegnél fogva szögre akasztott díszes, virágos cseréptányérok, tápaiasan *akasztóstányérok* kerültek szép sorjában. Régebben a fal homlokzatán volt a *tálas*, *tányéros* néven emlegetett polc is, amelyről már szó esett.

A konyha fölé borult a mennyezetszerűen nyíló négyszögletes, fölfelé keskenyedő, üres csonkagúlára emlékeztető szabadkémény, másként *kancakémény*, elavult tápai nevén *pöndölöskémény*, *pöndölkémény*, régebbi technikája szerint *nádkémény*, mert falazatát tapasztott nád alkotta. Ismeretes volt valamikor a múlt században a *tutajkémény* is, amely úgy készült, hogy a mennyezetbe négy rudat erősítettek egymástól olyan távolságban, amekkorára a kéményt akarták hagyni. A rudakat a *tutaj*, vagyis *sövényfal* kötötte össze. Ezután a tutajra először belül, majd kívül rátapasztottak, és ezt mindaddig ismételték, amíg el nem érték a kémény falának szükséges vastagságát. Ha a ház csak szobából, konyhából állott, tehát csak egy kemence volt benne, akkor elég volt a *félkémény* is. Ebben az esetben a szabadkéménynek alakja, illetőleg keresztmetszete nem fordított tölcsér volt, hanem csak a kemence felé öbölődött, az átellenes oldalon pedig a kéményfal merőleges volt.

Nagyidejű tápaiak, tanyaiak emlékeznek arra, hogy a tűz még akárhányszor lent égett a konyha földjén, a szabadkémény alatt. A szűkszájú, feneké felé szélesedő *rézbogrács* a kéménybe erősített vízszintes vasrúdról láncon lógott alá. Főztek azonban úgy is, hogy a konyha földjére, a szabadkémény alá tüzet gyújtottak, amelyet a gyufa elterjedése előtt természetesen csiholtak. A gyufa egyébként már emberemlékezet óta ismeretes. Öregek ajkán *masina* neve is hallható.

Előbb szép karikában odakészítették a főzéshez szükséges cserépedényeket. Volt *levesősfazék*, *kásásfazék*, *szármásfazék*, lakodalomra, disznótorra pedig nagyméretű *lakodalmasfazék* is. A széles aljú, fölfelé keskenyedő fazéknak paraszti neve *seggősfazék*, *fenekesfazék*. A nagyobb edényeket, fazekakat sokszor már újonta megdrótoztatták, hogy annál tartósabbak legyenek. Öntöttvasból volt a *sörpenyő*, másként *sörpeny*, továbbá néhány *láb*s.

A tüzelés egyenletesen fokozva történt. Természetesen nemcsak közepen égett a tűz, hanem a fazekakat is körülrakták fával, rőzsével, hogy a láng mindenfelől járja őket. Olykor, különösen lakodalomban sor került a nagyobb fazekak körültpasztására is, hogy az étel lassabban, egyenletesebben főjjön, ne kozmásodjék le. Néha a mindennapi főzésnél is sárral borították be a fazekak felső részét, egészen a főzésre szánt étel levének szintjéig. Különben a fazék könnyen elcsattanhatott volna.

A *fészők* forró pörnyéjében, hamujában megsült a krumpli, tők, tojás is. A *hamubasült pogácsa* emlékezetét már csak a mesék tartották fön.

A szabadkémény beépített vasrúdjai a maga idejében a füstölni való húst, szalonnát szokták felakasztani. Tápén olykor rákerült a *nádlésza*, *nádrács*, Tömörkény István szerint *sajtífüstölő* néven is emlegetett abroszforma nádfonadék, amelyen

sajtot, csömpölyegtúrót szoktak volt füstölni, esetleg gyümölcsöt aszalni. A túró olykor kendőbe kötve került a kéménybe.

Fejlettebb foka volt már a főzésnek, amikor asztalmagasságban megjelent a sárból tapasztott, állandóbb jellegű *tűzhely*. Ez már a konyha egyik oldalán emelkedett, és *főzőtűzhely*, *szabadtűzhely*, olykor *kistűzhely* néven emlegették. Rajta a *vaskutya*, *vasláb*, *háromláb*, *vasháromláb* neveken emlegetett háromlábú vasállvány, amelyre a lábas került. Innen nyílt különben a kemence szája is. A konyha másik oldalán volt a beépített, sárból tapasztott *katlan*, másképpen *mosótűzhely*, bogrács, üst számára. Itt állott a másik szoba kemencéjének szája is, ha ilyen volt benne.

A konyha belső oldalán rendszeren párkány futott végig, amely közepén oltárszerűen ki is öblösödött. Ennek *nagyűzhely* volt a neve. Nyilván következik, hogy valamikor főztek is rajta, sőt kultikus szerepe is volt: a tápaiak a halotti torban az égő gyertyát nem az asztalra, hanem ide állították. Tápén manapság különben *tűzhelypadka* néven emlegetik, ami világosan utal újabb szerepére: konyhaasztalként használatos. Egyébként a párkánynak is az a hivatása, hogy konyhaeszközöket állítsanak, rakjanak. A nagyűzhely mögötti boltíves vakablak tápai neve *bóthajtás*. Tágaság miatt volt rá szükség.

Meg kell röviden említenünk, hiszen máshol még szóba kerül, hogy a századforduló tájáig a kemencében is főztek.

A régi öregek nem nézték jószemmel, ha idegen, vagyis nem házbeli a tűzhely, kemence, katlan körül sokat sürgölődött, a fazekakba lesett. Attól tartottak, hogy rontó szándékkal teszi.

Döntő változást idézett elő a konyha formai fejlődésében és a fűtés technikájában, a főzés módjában és az ételkultúra gazdagodásában a takaréktűzhely (sparherd) megjelenése, amely a szegedi parasztságnál a múlt század utolsó évtizedeire tehető, de csak századunk első negyedében válik általánossá. Mint tudjuk, ennek füstjét napjainkban már cső vezeti a *sípkémény* néven emlegetett keskeny kéménybe, amely négyszögletes, aljától tetejéig egyforma kerületű kéményfajta.

A szabadkémény egyideig még tartja magát, azonban az ellenzőfal magasságában vékony mennyezettel, pallalatal zárják el a konyhától. Kis négyszögletes, ajtószerrű nyílást vágnak rajta, amelynek *kürtőluk* a neve. Ezen átbújva a húsfüstölést egyideig még a hagyományos módon folytatják. Az újabb évtizedekben azonban a boglyakemencéket rendre kivetik a szobákból, hasonlóképpen a konyha szemöldökét is, ami a régi tüzelő és füstelvezető szerkezetet elavulttá, fölöslegessé teszi. Most már a család téli tartózkodási helye a térfogatában megnövekedett helyiség, ahova a *rakott*-, újabban *asztalparhet* kerül.

Népünk a takaréktűzhelyet a szinte családonként váltakozó *sparhét*, *parhet*, *parhét*, *sparhejt*, *sparhéjt*, *parhejt*, *parhéjt*, *porhejt*, *sparhelt*, *porhét*, *porhéjt* neveken emlegeti, ami világosan elárulja német, polgári eredetét. Téglából rakott, nem mozdítható, régebbi fajtájának *rakottparhejt* a neve. Így különböztetik meg a lakatostól készített *asztalparjhet*, *lábasparrhejt* néven emlegetett hordozható modernebb változatától. Részének szókinca is német eredetű. A vasból való főzőlapnak, vaslemeznek *platni*, sütőjének *lerni* a neve.

A takaréktűzhelynek kezdeti korszakában számos ötletes, paraszti szerkezetével találkozunk. A környékbeli falukban, tanyán máig sokszor látható a kemencével való összeépítése. „A szabadűzhelyes parasztkonyha — írja századunk legelején Tömörkény³⁸ — télen nagyon hideg. Ott a főzőasszonynak, bár a tűz mellett van, csaknem elfagy keze-lába, mert nyitva kell tartani a pitvarajtót, különben a füst eszi

³⁸ Tömörkény I., Gerendás szobákból 18.

ki a szemét. Kieszelték tehát a szobabeli vastűzhelyet és kombinálták a boglyással, hogy az most már tűzhely is, kályha is. Kukoricacsutkával tüzelnek bele.” Természetesen rakott sparhéttal is társítják. Érdeemes megemlítenünk, hogy tanyán átmene- tileg, a századforduló táján még a szabad-tűzhely cserépedényeiben is főztek a sparherdon.

Érdekes tápai kezdemény, átmeneti forma a *kamin*, *kamén*, másként *kabin*, fűtőkonyha, vagyis a parasztkonyhából deszkafallal, rajta keskeny ajtóval újabban, a század első évtizedeiben elrekesztett fülke, ahonnan a kemence fűtése közvetlenül történik. Ezzel azt érik el, hogy a szabadkéményt vékony mennyezettel elfödhetik, kivéve természetesen a kamin fölött. Így aztán a kemencéből kiömlő füst anélkül távozhat el, hogy a konyhahelyiséget elárasztaná. Semmi akadálya annak sem, hogy a kaminban még meghagyott szabad-tűzhely mellett a konyhában sparherd is legyen, ahol télen a mindennapi főzést és fűtést végzik. A kemence előtti mély, vaslappal leborított lyuknak *kaménluk*, másként *kabinluk* a neve. Ebbe gyűjtik össze a lankadó parazsat, hogy itt hamvadjon el.

Manapság már a rakott sparherd is kezd ritkulni. Felváltja az a sokféle különleges gyári takaréktűzhely, amely a vaskereskedésekben nagy választékban kapható.

Röviden már szóba került a *katlan*, vagyis nagymosásnál, szilvafőzésnél, jószág-eledelnek szánt tök, krumpli főzésénél, szappanfőzésnél az üst, disznótóri zsírolvasztásnál pedig a bogrács számára készített tüzelőhely, amely a régimódi parasztkonyhának szerves, beépített része volt, és a kemence szájával ellenkező oldalon foglalt helyet. Ezt is sárból tapasztották. Úgy tüzeltek alája. Füstje szintén a szabadkéményen át távozott a konyhából.

Nyári időszakban végzendő munkára: nagymosásra, lekvárfőzésre kint az udvarban szabadon állott egy másik katlan, a *nyárikatlan*. Olykor tetőt is húztak föléje, hogy a szétázástól megkíméljék. A tanyán még mindkét formájában konyhabeli és udvari változatában is előfordul. Az utolsó félszázadban azonban fokozatosan a vasból kovácsolt, lábakra szerelt, mozgatható *üstház* váltja föl, amelynek öregek ajkán inkább a hagyományos *katlan* neve járja.

A közönséges, egyszerű katlannak *cigánykatlan* megkülönböztető neve is hallható, ami világosan sártapasztó cigányok munkájára utal. Ezzel szemben a barkácsoló ezermestertől készített *csigakatlan* szintén sárból van ugyan, de füstjárása csigaszerűen háromszor megkerüli a tüzelés színhelyét, és így a hőszugárzás nagyobb, gazdaságosabb.

A nagyfarú, megtermett fehérnépnek *olyan a fara, mint a lakodalmas katlan*. Tápai hiedelem szerint gyereket fogan az asszony, ha katlanba fúj tüzet éleszeni.

*

A sárból rakott kemence, szegedi ajkakon *kemönce*, *kemince* a mi népünknek is évszázadokon át legfontosabb téli fűtő: melegedő, sütő-főző alkalmatlósága volt. Tanyán manapság is nélkülözhetetlen, bár gyakorlati jelentősége itt is szemünk láttára hanyatlik. Már sok tanyai ember eszik boltikenyeret, ingyenes házkörűli tüzelője is fogyatkozóban van. Készítését más összefüggésben írjuk le.

A kemence ősi helye a *ház*, vagyis a régi paraszthajlék utcára néző tisztaszobája. Olykor a család téli tartózkodó helyén: a *kisház* néven emlegetett hátulsó szobában is laktak. Nyáridőben azonban a lakóházban elviselhetetlen lett volna a forróság, tehát ilyenkor nem itt fűtöttek. A szabadba épített kemencének *kilsőkemönce*, *nyárikemönce* a neve. Főleg tanyaudvarokon látható nád- vagy cseréptető alatt, amely a szétázástól véd.

A népi önellátás készségét és formavilágát idézi a *parasztkemönce*, *banyakemönce*, *boglyakemönce*, másként *baglyakemönce*, *búboskemönce*, röviden *banya*, *búbos* elnevezés. Anyagára utal a *sárkemönce*, továbbá a *tutajkemönce* megkülönböztető név. Ez utóbbinak váza egymás mellé kis távolságban, függőlegesen állított, gyékényből kötött kis csomókból, régi néven tutajokból állott. Már csak egészen öregek emlékeznek rá. Hajdanában nyilván *pest* alakban is használatos volt. Erre utal a felsővárosi *Kispest* határrész is a XVIII. században.

A kemencének újabb, nyilván polgári eredetű, svábosnak mondott fajtája a *sarkoskemönce*, másként *sifonkemönce*, amely alakjában a csonkagúlára emlékeztet, padkája nincsen. A szobában kisebb helyet foglal el. Ehhez a kemencefajtához készül a *kemöncekémény*, kőművesek szakmai nyelvén *vindofnikémény*. A füst tehát már nem a kemence száján, szabad kéményen át távozott, hanem ezen keresztül. Minden célszerűsége mellett sem tudott már elterjedni. A családi önellátás a népnél is fokozatosan elorvadván, a pékkenyér, illetőleg a szobába állított vas-, vagy cserépkályha ezt is fölöslegessé tette.

A kemence különleges fajtái közül említést érdemel a török eredetű *simindzsia*, *simindzsiakemönce*, amelyben pékek sütnék. Más neve *pékkemönce*. Erről máshol is szólunk. A fazekasok sajtóságos égetőkemencéje a *fazékaskemönce*. A *mezeikemönce* ideiglenes jellegű, kisméretű tégláégető kemence. Régen *kűégető kemönce* néven is emlegették (1724). Fejlettebb, állandó formája a *kuktor*, *kuktorkemönce*. Legmodernebb „Hoffmann-rendszerű” fajtájának *körkemönce* a helyi neve.

A kemencéhez számos régi hiedelem is fűződik. A tápai gyerekek kihullott tejfogukat kuckóba szokták hajítani, miközben az egérhez könyörögnek: *egér, egér, egér, adjál neköm vasfogat, én mög adok csontfogat*. Akinek a torka fáj; csókolja meg a kemencét, és ezt modja háromszor: *fődanyám, torkom fáj, néköd panaszolom!* Ha társaságban valaki arról panaszkodik, hogy megfázott, ezt mondják neki: *a mi kemöncénk is abba repedt mög*. Ezzel a kijelentést hallatlanra veszik, mert nem akarják, hogy a fázás rájuk ragadjon. Szőregeen a kemencét törülközővel kell megölelni, majd a fájós torkot átkötni vele. A kiszomboriak szerint Luca napján a kemence száján és előtétjén tapasztani kell, hogy majd sok csirke legyen.

Ha valami tehenet megrontottak, a régi öregek úgy tartották, hogy föl kell fűteni a kemencét, mintha kenyeret sütnének. Azután meg kell a tehenet fejni, tejtét pedig a forró kemencébe önteni. Amilyen hólyagokkal jön fel ott bent a tej, olyan hólyagokkal ég majd a búbájós, a tehen megrontója. Erről, a tejről szólva, bővebben is megemlékezünk.

Jellegzetes régi szokás, hogy a lánykérőbe induló *gúgyú* mielőtt útnak eredne, a kemence száján megfordítja az *előtét*. Őszentiváni lakodalmakban a jókedvű nász-nép össze szokta dönteni a kemencét. Mindezekről még a lakodalmi szokásoknál is szólunk.

A kemence képzetéhez kapcsolódó szólások közül *egy a kuckó a kemöncével* annyit jelent, hogy a házastársak, családtagok között legyen egyetértés. A kövér fehérnép *olyan mint a külsőkemence*. Aki a padkán tétlenül üldögél: *támaszti a padkát*. Ha a gyerekek belekotnyeleskedik a felnőttek beszédébe, Tápén így szólnak rá: *csönd a kuckóba!*

*

A konyhatűzhely mellett alig volt valami a régi parasztoththonban jelentősebb, mint a kemence. Őszi lucskos időben és sötét, hideg télben, sőt tavasszal, bőjti szelekben is a kemencét őrizte az egész család, hogy — mint tréfásan mondogatták — el ne szaladjon. Tápén a trónszerű kispadka a családfőt illette meg. A kemencét

körülülték, olykor körülfeküdték. Ott száradt rajta, esetleg a tetején az elázott gúnya, lábbeli, kimosott fehérenmű, pelenka. A kapca a kemence nyakára került. A vállán a vizespohár, kancsó, gyufa, továbbá a só, amely itt nem ereszkedett meg, vagyis nem vált zizenyőssé.

*

A kemöncefűtés történhet akácrózsével, szőlővenyigével, szárízékkal, szalmával, náddal, olykor ballával (Salsola kali, Salsola tragus), olajfarózsével, glédicsgallyal, mindenféle más fagallyal, kukoricakotúval, tányéricszárral, paszulyszalmával, régebben tőzeggel, dohánykertészeknél dohánykóróval, hajdani paprikatermelők-nél a lecsípődött paprika visszamaradt csumájával, Tápén gyékénygűgyűvel, de náddal ritkán, mert ezért a Városban pénzt kaptak. Egy villahegyre ráférő tüzelő tápai neve *futrás*. Jegyezzük még meg, hogy a két-három darabra tört nádszálakból álló nyalábnak is *gűgyű* volt a régi, Tápén máig élő neve. Nátly József szerint egy jó kéve nádból nyolc gűgyű telt. A kemence tüzeit valamikor csiholással a család fő gyújtotta meg.

Kenyérsütésnél a fűtést dagasztás után kezdik el. Ebben általában valamelyik családtag segít a gazdasszonynak: odahordja a tüzelőt a kemencéhez, illetőleg a ház elé. Kiválogatja a szárazát. Télidőben, hóeséskor a tüzelőt már előre berakják a nyárikonyhába, vagy más fődött helyre. A fűtésben is akadt segítség: vagy az *embör*, vagy valamelyik serdülő, főleg lánygyermek, hogy tanuljon bele.

Először is egy kéve gallyat betolnak a kemence száján, és valamelyik oldalba igazítják. Most egy csóva szalmát meggyújtanak, és piszkafával, esetleg szénvonóval a kéve vékonyabb vége alá dugják. A tűz bele is kap. Van úgy, hogy a csóvával a kévét mindjárt a kemence szájában meggyújtják, majd szénvonóval benyomják a kemence egyik oldalába. Most a következő kéve kerül a kemence másik oldalára. Piszkafával paraszt löknek át hozzá, és ez is égni kezd. Ha az első kéve már egészen leégett, a paraszt szétterítik, hogy mindenütt melegítsen. Szükség szerint másik kéve is kerülhet a helyére. Ez a tüzelő értékétől, az évszaktól, sütnivalótól egyaránt függ.

A *szalma*fűtés kissé másként történik. Tápén a szalmát általában a *húzóhorog* segítségével kosárba szedik a kazalból. Bent bedugják belőle az első dugatot. Egy *dugat* mintegy két villahegynyi szalmacsomó, amely a kemence egyik felét kitölti. Közben a piszkafával meg kell fordítani. Most az ellenkező oldalra a második dugat kerül a kemencébe. Ezt is megfordítja a gazdasszony. Egyúttal a másik oldalon leégett és *dög* néven emlegetett maradványt félretolják a szénvonóval. Ez így ismétlődik. Öt-hat dugattal a kemence kellően fölfűlik. Mindig össze kell a kemence szájában a szétszóródott szalmát kaparni, söpörni, különben a tűz *kilegel*.

A tapasztalt gazdasszony a kellő melegről kezének a kemencébe nyújtásával győződik meg. Más eljárás szerint a szénvonóval megkaparja a kemence fenekét. Ha szikrázik, akkor már nem kell tovább fűteni. Most a hamut, paraszt kihúzza a kemence szájánál lévő hamulyukba, amelyet *pörnyeluk*, *macskaluk* néven emlegetnek, mert a fázós természetű macska szeret ide húzódni. — Azután a gazdasszony kopott söprűvel még szétsöpri a kemence fenekét. Főleg a közepének kell tisztának lennie, ahova a kenyértésztát bevetik. Ha a kemencét nem találja elég forrónak, akkor az előtével elzárja. Ha túlfűtöttnek érzi, akkor a kemence száját viszont egy darabig nyitva tartja. A fűtéshez — mint egy tanyai gazdasszony mondotta — *égy öreg órahossza* szükséges. Ott van kéznél egy kisdézsza, vödör tele vízzel. Ebbe mártják bele az átforrósodott piszkafát, szénvonót, söprűt is. Közben a kiszakajtott kenyér is kellően megkél, a sütőlapáton be lehet vetni a kemencébe.

A kemence az újabb évtizedekben már csak fűtésre, azaz szobamelegítésre és sütésre szolgál, régebben azonban főztek, és a paprikaipar kezdeti szakaszában fűzérés paprikát is szárítottak benne.

*

Egy kis kitérővel itt szólhatunk legalkalmasabban a tűzhelyhez, tűzhöz, szabadkéményhez fűződő hiedelemvilágról is.

Ha a tűz sisteregve égett a tűzhelyen, akkor a régi öregek szerint szerencsétlenség fenyegette a házat. Ilyenkor úgy mondták, hogy *pöröl a tűz*, majd meg is szokták köpködni: *pű eredj a szomszédba!*

Nagypénteken és ha halott van a háznál, sok helyen még manapság sem gyújtanak tüzet, sőt kioltják, ha már ég. A kovácsok műhelyében sem ég ilyenkor tűz.

Az új tűz kultikus hagyományairól már csak töredékes ismereteink vannak. A nagyszombati tűzszentelésre az alsóvárosiak szőleikből való venyigecsomót szoktak vinni, amelyet szertartás alatt régebben a tűzbe tartottak. Az így megszentelődött vesszőket azután a szőlőnek, szántóföldnek négy sarkában ásták el. Lehetséges, hogy ősi fokozaton a szentelt vesszővel történt az új tűz meggyújtása és rajta a húsvéti eledelek elkészítése. Ezt bizonyítja az a századforduló táján még eleven alsótanyai hagyomány, hogy a gazdasszony nagyszombat reggelén szőlővenyigéből rakta meg az új tüzet, és ezen sütötte-főzte az ünnepi eledeleket. A kimaradt, kissé már el is szenevedett vesszőket pedig a szőlő, veteményeskert négy sarkába tűzte, hogy a nyári viharok ne tehessenek kárt bennük.

A tűz gyógyító, tisztító hatásába vetett hittel függ össze a *Szent Iván tüze*, amelyről azonban az ünnepnél szólunk bővebben.

Régi szőregi hagyomány szerint³⁹ a gazda karácsony éjszakáján az udvarban tüzet gyújtott és átvezette rajta lovát, hogy ne legyen ijedős.

*

A szabadkémény hiedelemvilágát az az archaikus szemlélet és meg gondolás jellemzi, hogy kiemelkedő nyílás lévén a hajlékon, számos baj, csapás látogathatja meg rajta keresztül a háznépet, családot. Viszont ezen át lehet elküldeni, távozásra kényszeríteni a rosszat, a házba furakodott bajt, betegséget. A néphit szempontjából tehát természetes, hogy égi háború idején a virágvasárnapi barkát szentelt gyertya lángjánál gyújtják meg, és a kémény alá tartják. Akit hideglelés kínoz, odaáll a szabadkémény alá, és hangosan szól: *vendégségbe hínnak, de nem tudok, eküldöm a hideglelésömet!* Ez a küldés olykor begurított kocsikerék agyán át történt. Tápai édesanyák, feleségek még az első világháború idején is odaállottak a szabadkémény alá és a harctereken küzdő, fogságba jutott, magukról hírt nem adó hozzátartozóikhoz kiáltottak, hogy jöjjenek már haza. Közölték azt is, hogy mi újság idehaza a családban, továbbá a ház, föld és jószág körül.

Tömörkény hallomása szerint⁴⁰ is kerékagyon át kiáltva kell hazahívni, aki a házból eltávozott, elbarangolt. *Mitlátsz* kutyáról van szó. „Kucsora Mihály kivette abból a kocsiból, amely alól Mitlátsz a városi utazás alkalmával elveszett, a bal hátulsó kereket. Bevitte a konyhába, ott két kézzel feltartotta maga elébe, a konyhakémény kürtöje felé. A hívó kiáltásnak ez a módja. Most azután így tartván föl a kereket... szívszorogva és bánatos lélekkel belekiáltott: hol vagy Mitlátsz? Gyere

³⁹ EA. 2817. Kálmány L. följegyzése.

elő Mitlátsz!” Mitlátsz csakugyan elő is került, jegyzi meg szelíd humorral Tömörkény. Tápén is emlékeznek arra, hogy az elveszett, messzire barangolt macskát a szabadkémény alatt kiáltozták haza.

Egyébként idekerült a szabadkéménybe a *kérő* is, azaz Luca napján a szomszédból babonás célzattal elkért tárgy. Szajáni hagyomány szerint a menyasszony ágya fölött való osztozkodás a konyhában, a kémény alatt történt. Általánosan elterjedt régi hiedelem, hogy kenyérsütéskor az angyalok ott szálldosnak a kémény körül.

*

A tűz, a láng világításra is szolgál. A szabadtüzet körülülő régi pásztorok, családok nemcsak melegedtek, hanem a sötétben világított is nekik.

A láng hordozható, világító eszközzé a *mécs*, *gyertya* révén válik. A *világbeli* összefoglaló néven emlegetett világítóeszközök között alighanem a *tatar*, vagyis keskenyre hasított rongyból összezsavart mécsbél volt a legősibb, illetőleg legkezdetlegesebb. „Ez a tatar — írja⁴¹ kissé tréfásan Tömörkény — már egészen kivész. Még látni itt-ott országos vásárokon, hogy a hozzávaló talpas edénykét árulják a fazekasok, vagyis hogy gölöncsérek, gúnynéven sárvargák. Abba az edénybe valamely állat faggyát tették, rá egy darab vásznat fektettek, a végét meggyújtották, és égett az úgy, hogy aki amellet sem látott, alighanem vak volt.” Az első világháború idején, amikor számos régi tárgyat, műveletet támasztott föl a szükség, így emlékezik meg⁴² róla: „A tatar cserépedény, talpa van meg lába, meg a tetején megint talpa. A felső talpába zsiradékot tettek, meg egy darab madzagot, ócska szatyingot, ruha rongyot, s a tatar ílymódon füstölvén irtalmatlanul, az asztal körülről elűzte a sötétiséget a szoba sarkaiba és ágy alá. Lehet azonban, hogy a tatart már régen eltörték a gyerekek, mint olyan holmit, ami már régen kiment a forgalomból, és csak játékul szolgált az udvar homokján, mint a cérnaguriga. Megtenné azonban helyette a szolgálatot egy törött tányér is. Rongy is csak akadna, több mint máskor, dehát hol van a zsiradék?”

A *pilács*, szokottabb nevén *mécs*, *mécsös* a tatar fejtettebb fajtája. A mécs olyan, *mécsolaj* nevezetű olajjal töltött edényke volt, amelyben a *mécsbél* néven emlegetett, meggyújtott kőcfonál világított. Fénye volt a *mécsvilág*. Akik ennél serénykedtek, azok mécsön dolgoztak, *mécsöltek*.

A mécsnek egyik különleges, poháralakú fajtája volt a *mécs pohár*, amelyet régebben a tisztaszobában valamelyik szentkép, főleg Mária-kép előtt szoktak meggyújtani. Szokás volt az ilyen üveg pohárban a szombat-esti mécsgyújtás is, a Boldogasszony tiszteletére.

A *lámpa*, öregesen *lám pás*, azoknak a világítóeszközöknek neve, amelyekben a láng nem ég szabadon, hanem üveg, régebben *lantorna*, azaz a marhabendő megszáritott hártýája fogta közre tűz ellen.⁴³ Eszerint régebben is volt *gyertyalámpa*, vagyis hordozható, fakeretű, beüvegezett forma, amelyben gyertya égett. Ilyen volt az *istállólámpa*, modernebb formájában *viharlámpa*, tanyai nevén *szálllámpás*. A kocsira szerelt vagy akasztott lámpának *kocsilámpa* a neve. Ebbe sokszor mécs szolgált bele.

Gyerekek mesterkednek kora őszi alkonyatokon a *töklámpás* készítésével. Ez két egyenlőtlen részre vágott tök, amelynek belsejét gondosan kivájják, kikapar-

⁴⁰ Tömörkény J., Rónasági csodák 84; Csefkó Gy., Szállóigék és szokásmondások 151.

⁴¹ Tömörkény I., Különféle magyarok 55.

⁴² Tömörkény I., A kraszniki csata 359.

⁴³ 1744. Reizner IV, 529.

ják, oldalára szemeket, orrt, száját vágnak, majd égő gyertyát erősítenek bele. Végül a leszelt kisebb részt földöszerűen ráborítják. Őszi esteken szoktak vele világitani és járkalni.

A századforduló táján vált általánossá a *petróljomlámpa*, amelyet boltban vásároltak, és petróleummal töltöttek meg. A *villanylámpa* lassan már ezt is fölöslegessé teszi.

A lakodalomban meggyújtott lámpa addig ég, amíg magától ki nem alszik. Ez sokszor csak a lakodalom után egy-két napra következik be. Ha a lámpa a lakodalom alatt elalszik, az új pár szerencsétlen lesz.

A sötétben világitó fehér alsóruhának Tömörkény *csősz-lámpás* tréfás nevét is hallotta.⁴⁴

A lámpa voltaképpen a mécs fejleménye. Vizsgáljuk most meg a másik ősi világbelit, a gyertyát. Birka-, marhafaggyúból készült a *faggyúgyertya*, méhviaszból pedig — főleg kultikus célokra — a *viaszgyertya*. A sárgaszínűnek *kéngyertya* volt a neve.

A *gyertyamártás*, *gyertyaöntés* hagyományosan a lúgöntők, szappanfőzők, mézeskalácsosok mellékfoglalkozása volt. A két előbbi faggyúgyertyát, a mézeskalácsos ipar pedig viaszgyertyát készített. A faggyúgyertya alkalmilag kikerült gazdasszonyok, juhásznék kezéből is. Ez kezdetleges formában úgy történt, hogy az olvasztott faggyút olyan napraforgószárbá öntötték, amelynek előbb kinyomták a belét, majd meg zsinórt húztak bele. Amikor kifagyott, akkor a szárat ügyesen szétvágják.

A szegedi gyertyaöntés virágzásáról szóló első adataink a XVI. századból valók. A defterek tanúsága szerint (1555) a szegedi gyertyaöntőház 25 ezer akcse jövedelmet jelentett a török kincstárnak.

A gyertyának egyenesen kell állania és égnie, mert különben tüzet okozhat. Szilárdítására a *gyertyatartó* szolgál, amelynek számos, olykor szellemes formaváltozatait a múzeum gyűjtötte össze. Készült cserépből, fából, vasból, polgárok, templomok részére rézből, sőt ezüsből is. A cserépből olykor igen változatos, díszes darabokat is formáztak. A fából valók, különösen amelyek falra kerültek, olykor kinyújtott emberi kart formáztak, a gyertya az összefogott marokba került. A szegedi múzeum karosgyertyatartói Deszkről származnak. Lehetséges, hogy az ottani urasági kastély díszes, szokatlan formájú darabjai szolgáltak mintául.

Amíg a szegedi táj madaraknak nagyobb bővében volt, saslábból is készült gyertyatartó.

A gyertya megszilárdításának rögtönzött régi módját Tömörkény figyelte meg⁴⁵ a beállós vendégfogadók istállóiban, amelyek nem voltak megvilágítva. „Ha lovaik mellett a kocsisok valameddig pipázva fönmaradni akartak, faggyúgyertyát vettek a vendéglő udvarosától. A gyertyát meggyújtva, az égő gyufát végighúzták lassan a gyertya egyik oldalán, és ezen a részén aztán egész hosszában fölragasztották a falra. Ez általános szokás volt, amit a végig füstös istállófalak bizonyítottak.”

A gyertya a fénynek, világosságnak ősi jelképe, az egyházi liturgiában Krisztus-szimbólummá, gonoszúzó eszközzé lett. A gyertyaszentelés, illetőleg szentelt gyertya hiedelemvilágáról a jeles napoknál, főleg Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2), továbbá János és Pál vértanúk (jún. 26) ünnepénél emlékezünk meg bővebben. Régebben díszes gyertyákat hoztak búcsújáróhelyekről, főleg Alsóvárosról és Radnáról is. Mindezeket szalaggal átpólyálva, a tisztaszoba falára akasztották, vagy a ládában, sublótban őrizték. Egyrészt szobadíszül is szolgált, másrészt azonban amikor a

⁴⁴ *Tömörkény I.*, Egyszerű emberek 139.

⁴⁵ *Tömörkény I.*, Munkák és napok 368.

néphit szerint szükség volt rájuk: levették és meggyújtották őket. Így égiháború, lakodalom, haláleset, házépítés és egyéb kultikus jellegű események, ünnepek idején. A szentelt gyertyának erről és egyéb alkalmazásairól a megfelelő helyeken bővebben is szólunk.

A gyertyához fűződő hiedelmek természetesen akkor voltak virágjukban, amikor a modernebb világítóeszközök még nem születtek meg. A gyertya *hamvának*, *hamujának* elvétele, lecsípése az ollószzerű, acélból, vasból készült *koppantó* segítségével történt. Tehetősebb helyeken a rézkoppantó is járta. Ferenczi János följegyzése szerint így figyelmeztették az emberek egymást a gyertya hamvának kellő időben való lekoppantására: *tűrőd mög az orrod!* Úgy vélték, ha az elkoppantott, meghamvazott gyertyát az asszony leheletével lánggra tudja lobbantani, akkor pap fia lesz.⁴⁶

„Külön tudomány volt valaha — írja egyik gyűjtőútjáról beszámolva, Tömörkény⁴⁷ — a vele való bánás: úgy szedni le vele a hamvat, hogy a gyertya el ne aludjon. Háztűznézés idején az eladólánynak foglalatossága volt, mert ezzel is mutatta jártasságát a házkörüli dolgokban. Kerestem hát, de régi formát nem találtam. Egy egész sor került össze, de mind úriháznál használt finom acélmunka. Abból a fajtájából, amit a faluvégi kovács csinált a paraszti nép részére, nem maradt meg egy sem. Eldobták, elveszett, eltűnt.”

Ha az égő gyertya lecsordul, eső lesz. Ha gyertyabél csomós hamvára ég, szakállas vendég jön. A múlt században, ahol farsang estéjén gyertya nem égett az ablakban betörték a járókelők.⁴⁸

Amikor este gyertyát, egyáltalán világosságot gyújtanak, dicsértessékkal szoktak ma is köszönni. A villanynál azonban ez már elmarad.

A céhvilágból maradt fönt a *gyertyapecsőnyve* hagyományának emlékezete. Csaplár Benedek szerint azt a pecsenyét jelentette, amelyet a mesterüknél étkező legények ősszel, a gyertyavilágnál dolgozás kezdetén adott jobb ebéd alkalmával kaptak.

A gyertya természetesen a szegedi szőlásokba is belekerült. Aki meghal, annak *elalszik a gyertyája*, Az oktalan ember *délben gyertyát gyút*. Ha a gyertya, lámpa csak pislogva világít, akkor alsóvárosiak, tápaiak szerint *lánynézősen ég*. Erőszakkal szemben jogosult az okos védekezés: *ideig-óraig az ördögnek is gyertyát köll gyútani*. Néhány gyertyát jelentő találós kérdésünk is van: *magát mögöszí, zseböd üresíti*. Más: *ágadzik, bogadzik, mégse leveledzik*.

*

A konyha után vizsgáljuk meg most a ház többi részeit.

A konyhából, helyesebben a pitarból nyílt lehetőleg kelet, déli irányban a *szoba*, *tisztaszoba*, *nagyszoba*, más régebbi nevén *ház*, *nagyház*, *tisztaház*, *elsőház*, *kint tanyaszoba*, vagyis a paraszthajlék utcára, illetőleg napjárás felé forduló első szobája, amelyben általában nem laktak. Ez volt a családi élet nagy eseményeinek, ünnepeinek: gyerekágyának, névnapnak, farsangi lakodalomnak, halott felravatozásának színhelye. Láttuk, hogy a *ház* elnevezés abból az időből maradt fönt, amikor a hajlék csak egyetlen helyiségből állott.

A deszkiek a *házajtó*, vagyis szobaajtó fölé a boszorkányok távoltartására a múlt században kakukkfüvet szoktak tűzni.⁴⁹

⁴⁶ Kovács 375.

⁴⁷ Tömörkény I., Rónasági csodák 201.

⁴⁸ Kálmány I, 192.

⁴⁹ Kálmány L., Boldogasszony 17.

A tisztaszobának volt egy vagy két *végablaka*, amely az utcára és egy *ódalablaka*, amely az udvarra nézett. A szoba mennyezete gerendarendszeren nyugodott. A hosszában elhelyezett hatalmas *mestörgörénda* tartotta a párhuzamosan elhelyezett *kisgörendákat*, másként *átalgörendákat*, és óvta őket a meghajlástól. Ezeknek száma Tápén mindig hét vagy kilenc. A mestergerenda közeire olyan eszközöket: borotvát, dohányvágót, gyufát dugtak, amelyeket feltettek a gyerekektől. Megrakták még szép kockára vágott háziszappannal is.

A mestergerenda feltámasztására az *ágas*, *szobaágas* szolgált. 1737. *Estére kelvén a fatens ágyában lefeküdt és elaludt. azonnal Vadkerti János képében tánczban vitték és háromszor az szobaágost megkerülték véle.*⁵⁰ Ilyen szobaágásra azért is szükség volt, mert a tápai tisztaszoba méretei a szokottnál nagyobbak, hogy télidőben is lehessen benne a kemencemelegnél gyékényt szőni. Aránytalanul nagy a gányófaluk szobája is, mert szükség volt csomózó helyiségre, ahol tágasan elférnek. Lehetséges, hogy ezeknek is volt ágasuk. Tápén még emlékeznek rá. A bele vert szögön függöttek Tápén a családtagok olvasói.

*

A klasszikus paraszti otthont a szegedi tájon is valami artisztikus célszerűség jellemzi. Hiába keresünk benne dísz tárgyakat, csak önmagukért való alkotásokat. A falakon függő képek eredetileg kizárólag szakrális jellegűek. Elvéve még ma is látható *üvegkép*, *tükörkép* (Hinterglasbild) is. Ezeket a család még a múlt században élt őseitől örökölte. Leginkább Radnán, búcsúfia gyanánt vásárolták őket. A múzeum is számos szép darabjukat őrzi. Búcsújárárhely kegyképének (Radna, Alsóváros, Verébély, Gyúd, Lourdes, régebben még Loretto, Máriacell) megáldott másolata szintén a tisztaszoba falára vagy kisebb méretben, suglót tetejére került.

Később megjelennek híres emberek képei, olajnyomatai, és csak legkésőbb esküvői és katonaképek, családi fényképek. Még ma sincs tájkép, csendélet.

A századfordulón Tömörkény István⁵¹ a tanyai tisztaszoba falán ezeket a képeket látta: „az Öreg Úristen, Szűz Mária, Jézus, továbbá Erzsébet, Ferenc József, Kossuth Lajos, Rudolf. Rendszerint Erzsébet és Kossuth képére gyászfátyolt akasztanak, leginkább olyant, melyet már halottért kalapon vagy sipka körül viseltek. Rudolfnak ebből nem jut, mert az nem halt meg, hanem csak el van tüntetve.”

Szintén Tömörkény tanúskodik⁵² arról, hogy „huszonöt-harminc év előtt fél-osztrák-félolasz, mosolygós, nagyszakállú krajnaiak hordozták az olajnyomású képeket népünk között.” Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy innen a sűrűn fölbukkanó német, sőt olasz felírásuk, és sajátos, messze tájakat idéző szakrális témakörük (Loretto, Veronika római kendője, Máriacell, Albendorf, passai Mariahilf, stb.).

Legtöbbször *radnai kép*, vagyis a radnai kegyképet ábrázoló kép került a tisztaszoba falára. A század elején még általános volt, de még ma is elég gyakran látható. A legrégebb ilyen másolatok még művészi fametszetek, amelyeket később gyárilag készült üvegeképek követtek. Szinte valamennyin ilyenféle szöveg: *Radnai Szűzanya, könyörögj érettünk!* Mondottuk, hogy a szövegek között idegen is akadt, mutatván, hogy népünket elsősorban az ábrázolás érdekelte. „Szüle hálálkodva vetett keresztet — írja⁵³ Móra Ferenc — a radnai szűz képe előtt.”

Radnai kép volt azonban a neve annak a bekeretezett, mirtuszkoszorúval, fátýollal övezett fényképnek is, amely a radnai búcsúról menyasszonyi öltözetben

⁵⁰ Reizner IV, 520.

⁵¹ Tömörkény I., Munkák és napok 207, 257.

⁵² Tömörkény I., A kraszniki csata 228.

⁵³ Móra F., Ének a búzamezőkről I, 38.

hazatérő nagylányról készült az első világháború előtt. Erről más vonatkozásban, bővebben is szólnak.

Az *esküvői kép* az újpárnak az esküvő alkalmával készített fényképe. Bekere-
tezik, és olykor a menyasszonyi koszorútól övezve a falra akasztják. Ennek *rakottkép*
az apácai neve.

Ürményházán a lakodalmi koszorú szögére akasztva a tisztaszobában függ.

A *katonakép* sajátos fajtája Ferenc József idejéből származik: csak a fejet
kellett rámásolnia a fényképésznek egy hadi emblémákkal díszített színes olajnyomat-
ra, amelyen ezt a szöveget lehet olvasni: *szolgálati időm emlékére*.

A képeket sok tápai házban nem közvetlenül a karikájuknál fogva akasztják a
szögére, hanem a *képmadzag* segítségével. Ez egyszínű *pipiszőr* kelméből hasított
szalag, amelyet a karikán áthúznak, majd csokorra kötik, és ennél fogva függesztik
a képet a falra.

Itt jegyezhetjük meg, hogy régimódi parasztok pár évtizeddel ezelőtt még nem
szívesen készítették magukról fényképet, mert attól féltek, hogy akkor hamarosan
meghalnak.

*

A szentképek mellett foglaltak, részben foglalnak ma is helyet a szentelmények.
Más, megfelelő helyen is jellemezzük szentelésük körülményeit, továbbá felhaszná-
lásuknak egyéb alkalmait. Itt egyszerűen csak felsoroljuk őket: *Háromkirályok vize*,
virágvasárnapi barka, Gyertyaszentelőkor vagy János és Pál napján szentelt, felpánt-
likázott, sokszor a kenyérkosár fölé akasztott *gyertya*, *úrnapi virág*, búzaszentelőkor
szentelt *búza*, *aratókoszorú*, Sarlós Boldogasszonykor szentelt *fodormenta*, Nagybol-
dogasszony napján szentelt *virág*, főleg *comborka*, *karácsonyi morzsa*, valamikor
még az ablaküvegek közé rakott *radnai ág* is. Ezeket és más füveket, házirovosságokat
a gazdasszony gondozza. Most pedig vegyük egyenként sorra őket, és ismerkedjünk
meg a ház, otthon világában való liturgikus rendeltetésükkel is.

A szobaberendezéshez régebben hozzátartozott a házajtó és kemence közötti
falrészre függesztett *szentöltvíztartó*, amely hosszú ideig cserépből, a múlt század
utolsó éveiben pedig már gyári porcelánból is készült. A beletöltött szenteltvízzel
lefekvés előtt még századunk elején is a gazdasszony mindig meghintette, *főszentölte*
a szoba, illetőleg ház négy sarkát. Ha valamelyik családtagnak — mint más vonat-
kozásban már említettük — közeledett a halála, az ajtókilincset is.

Manapság — ha még van belőle — a szenteltvíztartó már szobadísz és üresen
tartják. Szenteltvízzel telt üveg azonban ma is van a háznál. Használatáról, alkal-
mazásáról a Háromkirályok napjánál bővebben is megemlékezünk, csak a csókai
hagyományt idézzük itt belőlük: a legidősebb családtag hozza a templomból. Elő-
ször a kenyeret hinti meg vele, majd az egész házat, végül minden házbeli iszik belőle.
Mindenesetre a régi hagyomány csökevénye az a gyevi hiedelem is, ha a Háromki-
rályok vizevel telt üveget az ember a feje, párnája alá teszi, akkor azon az éjszakán
nem hal meg.

Nem akadt minden házban, de a Máriát különösen tisztelő jámborabb asszo-
nyok tisztaszobájában ott volt a *szombati mécs* is, amelyről a hét napjainak hagyó-
mányvilágánál bővebben is szólnak. Itt csupán annyit említünk meg, hogy csak szom-
batokon gyújtották meg Mária képe, szobra előtt. Amíg égett, az olvasót imádkozták
előtte.

A barka inkább kint marad az ereszet alatt, kívül a konyhaablakban, minden-
esetre föltűnő helyen. Eredeti célzata szerint tehát az egész hajlékot oltalmazta, a
bejáratot védte. Felsőtanyán, Deszken régebben szentelt gyertya lángjánál meggyúj-

tartták, és a szabadkémény alá tartották, hogy füstje a villámot, rossz föllegeket megszire riassza.

A szentelt gyertya falról való levételére égháború, dörgés, villámlás idején került sor. Ilyenkor meggyújtották, és János evangéliumának kezdetéből a családtagok ezt mondogatták magukban: *És az Íge testé lón és miköztünk lakozék.* Tápaiak az Úrangyalát szokták imádkozni. Ez a máshol bővebben is elemzett hagyomány ma már csak öregek körében él. Régebben különösen fogatosnak tartották a hétszer szentelt, továbbá a *kilencedős gyertyát*, vagyis amelynek fényénél Szent Anna asszony tiszteletére már kilenc kedden ájtatoskodtak. A gyertyát akkor is meggyújtják, ha haldokló van a háznál. Ezzel kerekítik meg, hogy hitük szerint a gonosz ne férjen hozzá. Egyes családoknál a kezébe is adják. A szertartás után visszakerül a falra.

A család halottjának feje alá olyan úrnapi virágot tesznek, amelyen a sátorban a Szentség állott. Tápén az istálló horogfájára is kerül belőle, Földeákon a gerenda, háztető alá teszik villámcsapás ellen. Alsótanyaiak szerint abba a házba nem csap az *Isten haragja*, vagyis a villám, amelyben úrnapi zöldág van.

A búzaszentelő ünnepén szentelt gabonaszöngye néhány szála még a századfordulón is a kenyérkosárba került, de tettek belőle a beteg családtag feje alá is.

A nagyboldogasszonyi virág, főleg a comborka, továbbá a radnai ág, vagyis a radnai búcsúról hozott zöldág az ablakközökbe került gonoszúzó céllal.

A paraszthajlék szakrális környezetéhez hozzátartozott a bekeretezett és falra akasztott *házi áldás* is. A múlt század elején a szegedi tájon különösen kedvelt lehetett *A Szent Jakab Apostolnak Lelki Kegyes Katholikuskos' Házi Áldása*, amely Grün Orbán szegedi könyvnyomató kiadásában jelent meg (1834).⁵⁴ Csak egyik különösen jellemző részét emeljük itt ki:

Oh Uram Jézus Krisztus! Mennynek, Földnek hatalmas Teremtője, Nazaretbéli Király. Oh Uram Jézus Krisztus! Dávidnak Fia könyörölj ezen a Házon, és ennek lakosin, kik tégedet mindenkoron tisztelnek könyörgéssel. Oh megfeszített Uram Jézus Krisztus! kérlek tégedet, őrizd meg ez Ház népét: oh sz. Kereszt! a mellyen Jézus megholt, oltalmazd ezt a Házat: Istennek áldása maradjon azokon az embereken, kik ebben a Házban vagynak; és a szent Lélek Istennek ereje, és a magosságbelinek áldása árnyékozza meg mind azokat, a kik ebben laknak. Az ő kimenetele legyen az Atya, Fiú és Sz. Lélek Istennek nevében, legyen megáldva ez a Ház és valami ebben vagyon sőt valami ez Házon kívül, lehet ember, barom, minden táplálásra rendeltetett eledel, és valamire az eszterhának tseppje leszáll, legyen áldott.

A Jézus Krisztusnak legszentségesebb neve, a megfeszített Úr őrizze meg ezt a Házat: a tellyes Szent Háromság oltalmazzon és áldgyon meg minden ebbe a Házba bemenő és kijövő embert. A négy Evangyéliság erősítsék meg ezt a Házat, hogy ehez semmi veszedelem ne járuljon, akár a betegség, pestis, hideglelés, tűz, víz, vagy akármi névvel nevezendő gonosz legyen, a melly embernek és barmoknak ártalmára lenne. Az Úr Jézus Krisztusnak neve, a kilentz Angyali Karokkal egygyütt, és Jézus Krisztusnak békessége legyen ezen a házon: az Istennek ereje egygyütt munkálódjon azokkal az emberekkel, a kik ebben a Házban vagynak. A tellyes Szent Háromság, Atya, Fiú és Szent Lélek Isten legyen ennek a Háznak őrizője, és a Boldogságos Szűz Mária könyörögjön, hogy Isten ő Felsege ezt a Házat minden nyomorúságtól megőrizze: a négy Szent Arkangyalok állyanak ennek a Háznak négy szögletire, és legyenek ennek a Háznak őrzői. A tizenkét Szent Apostolok védelmezzék ezt a Házat, hogy benne minden jó munkának boldog elő menetele legyen.

A Jézus Krisztusnak Szent Keresztje legyen ennek a háznak fedele, a Jézus Krisztusnak három szent Szögei legyenek ennek a háznak kilintsei és ajtó zárja. A Jézus

⁵⁴ Dorogi Imréné ajándékából e sorok írójának birtokában. Valószínűleg unikum.

lenség ne járuljon és ennek lakosságait minden rettenetes betegségtől, mennykővektől és kőessőtől, veszedelmes árvizektől is, hogy soha semmi kár és veszedelem mi reánk ne következzen, segíyen és hallgasson meg minket az Atya+Isten, a Fiú+Isten és a Szent Lélek+Isten. Amen.

Az évenként ismétlődő házszentölés, Dugonics András szerint *koleda*⁵⁵ hagyományairól a Háromkirályok ünnepének tárgyalásánál szólunk. A bejáratra, vagyis a konyha, szoba falára krétával írt 19+G+M+B+75 szövegnek gonoszúzó erőt tulajdonítanak népünk öregjei. Letörölni nem szabad. Kálmány Lajos szerint ezt a *szentölt grétát* iparkodtak a paptól elcsenni, mert a vele vont körnek oltalmazó ereje van.

*

Most pedig vizsgáljuk meg a profán, mindennapi rendeltetésű tárgyakat.

A tükör, szegedi ajkakon *tükör*, a hajdani parasztszobákban az ajtóval szemben, a két utcai ablak közötti falcsíkra, a karospad, vagy esetleg a suglót fölé került. Régebben, olykor még ma is pávatollat szoktak a sarkába tűzni. Ennek valamikor oltalmazó hivatása volt, manapság már csak díszül szolgál.

A tükörhöz számos hiedelem is fűződött, amelyet századeleji öregek még komolyan vettek. Így napnyugta után, éjszaka nem jó tükörbe nézni, mert az ördögöt látjuk meg benne. Más magyarázat szerint: az ördög néz ki belőle. Amikor halott van a háznál, továbbá nagypénteken fekete kendővel szokás a tükröket letakarni, vagy a fal felé fordítani. Terhes asszony ne nézzen tükörbe, mert régi szöregiek szerint idétlen lesz a magzata. Kisgyermeket nem szabad tükörbe tartani, mert a tápaiak szerint hamarosan meghal, elfordul tőle az özöangyala. Fogatlan gyereket ne nézessünk tükörbe, mert akkor nehezen nő ki a foga. A kömpöci eladó lány Luca éjszakáján tükröt és fésűt rejt a párnája alá, mert így megálmodja, hogy ki veszi el.

Menyasszonynak esküvője napján, majd amikor először bekötik a fejét, nem jó tükörbe néznie, mert nem lesz hosszú életű. Lakodalmi sátorban vagy szobában a menyasszony ülőhelye fölé jó magasan, de kissé előrebuktatva tükröt szoktak akasztani.

A tükör eltörése szerencsétlenséget jelez. Éppen azért a gyeviak szerint még törött tükröt sem jó a háznál tartani. Ha lány töri el, hét évig nem megy férjhez.

Távollévők sorsát úgy lehet megtudni, hogy fehér tányérba tiszta vízzel teletöltött poharat állítanak az alsótanyaiak, ebbe meg a jeggyűrűt teszik bele. A szobát el kell sötétíteni, lámpát vagy szentelt gyertyát gyújtani és tükröt tenni melléje. A tükörbe kell nézni, és benne a gyűrű közepét figyelni. Ebben azután föltűnik a távollévő. Ha nem mutatkozik, akkor már nem él.

A tükör a boszorkánypörökben is előfordul. 1730. *Tudna az tükörön által is látni és jövendőlni, de szeles napfényben nem lehet nézni.*⁵⁶

Aki *Szerelmes Tamás* napján (dec. 29) böjtöl, Kálmány temesközi följegyzése szerint⁵⁷ éjszaka megálmodja, hogy ki veszi el. Előbb azonban tükröt kell a feje alá tennie. A bűnbeesésről szóló szöregi mondában⁵⁸ előfordul a *világ tükre*. Erről azonban máshol szólunk.

A tükörhöz néhány sajátos közmondás is kapcsolódik. Ne bírálgassunk másokat, söpörjünk csak a magunk háza előtt: *van neki is tükörje, akiben belenézön.*

⁵⁵ Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások I, 278.

⁵⁶ Reizner IV, 464.

⁵⁷ EA. 2809.

⁵⁸ Kálmány L., Világunk alakulásai 42.

A kisiratosiak szerint *rossz tükör a hízelgés*.⁵⁹ Aki a tükör előtt illegeti magát: *tükrösködik*. A hiú, hivalkodó, külső megjelenésre sokat adó ember a tápaiak szerint *tükrös fajta, tükrös nemzetség*.

A tisztaszobába került még a régimódi, barokkos számlapú *sétállós óra* is. Részeli: a *nagycágér, kiscágér* (=mutató), *sétálló* (=inga), *körtve* (=az inga súlyzó). „Ezeket a sétálós régi órákat — írja ⁶⁰trefálkozva Tömörkény István — ólomsúlyok serkentik a járásra, amik láncokon függenek, s a lassújárású óra serkentésére a láncra lakatjavesztett kulcsot, vagy kulcsavesztett lakatot szokás alkalmazni. Ha pedig sietni találna, leveszik róla lakatot. Akkor a sétáló lassabban lépked, mert nem tette rá a fölsőbb hatalom a terhet.” Az *órainádság* öregek kedvelt ájtatossága volt. Más vonatkozásban szólunk róla.

Hajdani népünk inkább szobadísznek, jó mód jelének tartotta az órát, hiszen a harangszó, továbbá a napijárás a nap fő szakaszairól úgyis tájékoztatta. Öregeknél ma sincs másként. „A tanyaiak — írja Tömörkény ugyanott, az első világháború idején, amikor nyáron az órát 60 perccel előre kellett hajtani — nem sokra veszik, mert nekik úgyis mindegy. Az életük járását a nap járása igazgatja. Különösen, ha olyan helyen laknak, amerre nincsen vasút, s járás-kelésüket nem kell a vasúti időhöz igazgatni, éppen semmit sem törődnek vele... A pusztá nem tud alkalmazkodni az új renchez. Ott ugyan nem igazították előre egyetlen csősznek vagy öregbéresnek a zsebében az órát. Nap van-e, eső van-e, borulat van-e, nagy szél van-e: ezeken fordul meg úgyis a dolog, és nem az óramutatón. Az inga nem tér be a földről hamarabb mint máskor, s hajnalban az ökörnek sem lehet mondani, hogy siessünk az etetéssel meg az itatással egy kisdéd órahosszat, mert ugrott a mutató.”

A Városban valamikor bizonyára több *napóra* is volt. Jankó János hagyatéki leltárában olvassuk: 1774. *Egy márvány kis Nap óra*. Hírmondójuk az alsóvárosi kolostor kerti falán maradt meg.

*

Nem kell itt bizonyítgatnunk, hogy a ház bútorzata, az otthon berendezése a legszorosabban összefügg egyrészt a gazdasági körülményekkel és a belőlük fakadó műveltségi állapotokkal, másfelől pedig a földrajzi környezettel. Így van ez a szegedi tájon is.

Kezdetleges művelődési fokon, ideiglenes körülmények között (a tanyai gazdálkodás elején, kubikmunkán), átmeneti helyzetben (aratás) az alvás és étkezés földön vagy földre vetett pokrócon, gyékényen, szalmán történik. Erről még többször és több vonatkozásban szó esik. Viski Károly is rámutat, hogy a *bútor* szó lényegében azonos a *bugyor* szóval, ami a legszükségesebb ruhaneműt, takarót jelenti. Ismeretes kifejezés: *hátán háza, kebelén kenyere*.

Világosan erre utal a szegedi szólássá kerekedett mondás: *szödöm a betyárbútor*, vagyis összeszedem a cókómókomat, legszükségesebb holmimat és odébb állok. Tudvalevő, hogy a *betyár* szó eredetileg ágról-szakadt, máról-holnapra élő, alkalmi munkát kereső és vállaló legényt jelentett. Egyébként is a pásztoroknak, halászoknak csak terhet, akadályt jelentett volna a sok holmi. Raktárnak, kamrának is elég volt szűrűj, tarisznya, zsák. A *gúnya* sokszor befér egy pokrócba.

A népi bútorkultúra természetesen egészen a legújabb időkig számos archaikus, házilag fabrikált, illetőleg, faragó, molnár, barkácsoló kezéből kikerült darabot őriz, főleg a tanyán, ott is leginkább a férfiak világában (istálló, csőszkunyhó).

⁵⁹ Kovács F., Iratosi kertek alatt 219.

⁶⁰ Tömörkény I., A kraszniki csata 163, 164.

Ide kerülnek természetesen az igényesebb, de a divatból már régebben kiöregedett bútordarabok is.

Sajnos, a szegedi nép hajdani bútorkultúrájáról csak nagyon szórványos adataink vannak. A középkor végéről Marchiai Jakab gótikus jellegű széke az alsóvárosi kolostor ereklyéjeként maradt ránk, amely nyilvánvalóan már a polgári lakáskultúra intímebb, individuálisabb igényeit, kényelemszeretét tükrözi a kor egykorú tömörebb szerzetesi kóruspadjaival stallumaival, vagy akár népünk padjaival szemben.

Marchiai Jakab széke

Erre a finomultabb polgári otthonra biztosan következtethetünk az 1522. évi tizedjegyzék *Asztalgálytő* (2), *Szekrény* (1), *Esztergályos* (1) családneveiből is.

A hódoltság korából nincsenek emlékeink, illetőleg adataink. Csak föltételezzük a reneszánsz formavilágának meghonosodását, illetőleg elnépiesedését.

A XVIII. századtól kezdve már népünk bontakozó, polgáriasodó bútorkultúráját is nyomon kísérhetjük. A házilag készült bútorok, illetőleg barkácsolók, fara-

gók művei mellett fölbukkannak az asztalos céh alkotásai is. Bár az asztalosok szegedi céhe 1724-ben megalakult, nyilván még sokáig tengődött, hiszen a Város faipara csak a század utolsó évtizedeiben indul nagyszerű virágzásnak. A céh kezdeti német jellegére utal, hogy a bútorasztalosokat népünk hosszú időközön át *tislér* néven emlegette.

A barokk században bútorokból behozatalra szorulunk. Egy 1746-ból való végrendeletben olvassuk: *Baranyában rendeltem csináltatni egy Dió fából két asztalt, mellyet ha el hozzák, feleségem adgya el, amint leg jobban lehet... Ugyan Baranyából azon Asztallal fog jönni egy baranyi kocsim.* Lehetséges, hogy ez a kapcsolat már a hódoltság idején kialakult.

Ami a múlt század szobabútorait illeti, már Kováts István értesít⁶¹ arról, hogy az ő gyermekkorában, tehát a múlt század első évtizedeiben, a szegedi parasztcívis háznak festett bútorai voltak. Ezt Tömörkény is megerősíti, amikor a paraszti bútorkultúra szegedi változásairól ír. „A régi bútor — emlékezik vissza⁶² — fából volt. Nem tettek rá fölösleges párnákat, cifraságokat, hanem csak úgy a fa volt a maga valóságában. Ennélfogva jó sokáig eltartott. Szép színesre festették, virágokat is pingáltak rá ahhoz értő emberek, akik az ehhez való tudományt nem könyvből tanulták, hanem csak úgy maguktól szedték. Ha a festék lekopott a padról, újra festették, ha addig zöld, akkor kékre, s íme mindjárt új volt a régi bútor. Festették olyan világossárgára is. A világossárgába fehér táblákat festettek, a fehér táblákba pedig tarkabarka virágokat, jegenyefákat, s a fák tetejébe irtalmatlan nagy madarakat. A menyasszonyi ládák rózsákat és tulipánokat viseltek az oldalukon, meg kék nefelejcskek is voltak köztük lehetőszen, de azért Petőfi költeménye nyomán ezeket a bútorokat mégiscsak leginkább tulipános ládáknak nevezik.

De most már ezek a régi, szobabeli faeszközök is fogyatkozni kezdenek. Beljük esik a szű, mint az öreg ember csontjába, s egyszer csak szétesnek. A padnak már kétszer csináltak hátat, s lábat Isten tudja, hányszor faragtak alá, de utoljára is az öreg pad sem állta örökké a reparálást, s az mondta: jó leszek én már tüzrevalónak. Így tüzel aztán Kata asszony hetven éves korában a konyhában a vasedény alá az egykori tulajdon menyasszonyi ládája forgácsaiból, s még meg is könnyezi, hogy lám, lám, te is mire jutottál vénségedre, de ne félj, majd mögyök utánad nemsokára én is...

Ahogy a régifajta bútorok apránként fogyatkozásnak indultak, újfajták jöttek a helyükre. Ezeket már tanulmányos asztalosmesterek csinálták, és belekeverték különféle faragott tornyos figurák alakjában az esztergályos munkát is. Azután barnára festették őket, a festéket valami fésűvel megcifrálták olyanformára, hogy a nyersfa ereinek a vonalát mutassa: akkor ez lett az új bútor a divatos. A piacon árulták, a külső mezőkön élő emberek ott deputálták meg, hogy melyik a szebb, bár volta-képpen igencsak egyforma volt valamennyi.

Az új bútor aztán egyszínűre változtatta a régi szobák képét. Nem volt már az egyik kék, a másik zöld, hanem mind csak sötétbarna. A virágok is lemaradtak róluk, lehervadtak a szegény, kicsi, festett virágok. Az úri divat lassan jár. Körülbelül mikor mint úri divat elvész, akkor jut el a néphez divatul. A menyasszonyi láda helyébe az asztalraállító, fiókos tükör. A menyasszonyi láda, meg a kenyerespád kimentek a szobából, jó azoknak a kamrában is.

De a barna bútor is csak olyan bútor, hogy annak is divatja van. Az is csak elpusztul, hamarább, mint a régi, mert talán már a fák sem olyanok, mint a régiek

⁶¹ Egy szegény pórfüü önéletrajza. Szeged, 1885. Kézirat.

⁶² *Tömörkény I.*, A kraszníki csata 351.

voltak. Másként is vannak egymásba eresztve, nem készültek ezek arra, hogy az unoka jussolja az öregapótól.”

Tömörkény helyesen látja, bár nem nevezi meg, nem részletezi bővebben, hogy népünk tisztaszobájában a reneszánsz ornamentikából is táplálkozó parasztkorokot éppen a polgárosodás következtében fölváltja, illetőleg kiegészíti a biedermeier puritánabb formavilága. Ezt a folyamatot többször is érintjük.

A tisztaszoba berendezésének *ajriktum*, *ájriktum*, *árikto* ’ingóság, berendezés-hez tartozó tárgy’ (Einrichtung) megjelölését is hallották múlt századi gyűjtőink, íróink, így Kovács János,⁶³ Nagy Sándor,⁶⁴ Palotás Fausztin.⁶⁵ Kovács János: „a *tisztaszoba* vagy *tisztaház*... az ajriktum elhelyezésére szolgál, meg aztán lakodalom és egyéb tisztesség okából.” Nagy Sándor: „két szekér hozta az asszony után a sok ajriktumot.” Palotás Fausztin: „sohasem lesz többé az én leányomnak annyi sok szép ruhája, drága árikto.” A szót mi már nem hallottuk. Az *ájriktum* polgárosodó parasztságunk fokozódó igényeit világosan kifejezi, egyben a céhdívatok, illetőleg a palánki német polgárság hatásáról is tanúskodik. Népünk szobabútorát már a XIX. század folyamán tanult mesterrel készítetteti, aki azonban még szinte az első világháborúig alkalmazkodik az ő ízléséhez. A régi egyszerű, de jellegzetes bútorok fokozatosan a kamrába, illetőleg ki a tanyára szorulnak.

*

Az *asztal* szerkezeti és társadalmi fejlődésének folyamán magasodik, távolodik a föld szintjétől. Kezdetben, a körülményektől függően manapság is az anyaföld, illetőleg a ráterített pokróc, gyékény szolgál asztal gyanánt.

A más vidékeken, továbbá Arany Jánosnál *asztalszék* néven emlegetett alacsony asztal tanyákon még látható, de a század első évtizedeiben külvárosokban is előfordul. Mi *sámliasztal* nevét hallottuk, amivel a magasságát hangsúlyozták, de bizonyára volt ennél régiesebb megnevezése is. Nincs még állandó, szerves helye. Könnyűségénél fogva odateszik, ahol éppen szükség van rá. Különösen akkor volt jelentősége, amikor a család még egyetlen, közös tálból evett. Erről az étkezésnél bővebben is szólunk.

A szakkutatás szerint a kezdetleges asztal földre vert négy karóból és ráerősített egy vagy több deszkalapból állott. Olykor csak egyetlen lába volt: földbeásott, de erős, vékonyabb fatörzs. A szegedi táj régi csószkunyhóiban, hajdani pásztorházakban is előfordult.

Amíg a konyhának a *tűzhely*, addig a lakószobának az *asztal* a reális, de egyúttal kultikus súlypontja. Az asztalnál nemcsak esznek, hanem ünnepelni is szoktak (keresztelő, lánykérés, lakodalom, búcsú). Ide ültették a tisztas vendéget, itt fogadták a lánykérőket. Ennél beszéltek meg a családot érdeklő munkát és ügyeket. Ide ültek szigorú rendben a családtagok evéshez, amelyet imádsággal kezdtek és fejeztek be. A pap idehelyezte a Szentséget, amelyet a haldoklónak hozott. Erre rakta a vízkereszt-i házszentelés alkalmával a kézikeresztet, amelyet szertartás után minden családtag megcsókolt.

Tápén, Sövényházán a halottat mindig az asztal helyén és nem a szoba közepén szokták felravatalozni.

Mindezekből következik, hogy az asztal, főleg a *szobaasztal*, *házasztal*, tehát a tisztaszoba asztala, szegedi népünk archaikus szemlélete szerint a család közös étkezése, továbbá ünnepi vendégségek, szakrális cselekmények révén szinte kultikus,

⁶³ Kovács 191.

⁶⁴ Nagy S. [*Senex*]. Ötven év. Szeged 1900, 67.

⁶⁵ Palotás F., Az én édes otthonom 106, 109.

oltárszerű tiszteletben részesült. Ezt különösen a *karácsonyi asztal* máshol jellemzett képzetköre, hiedelemvilága tükrözi, Tápén a keresztapa szokott szobaasztalt vásárolni a vőlegénynek.

Azt az asztalt, amelyen már utolsókenet feladásakor Szentség volt, dörgéskor felfordítják, hogy a villám elkerülje a házat.⁶⁶ Temetés, helyesebben a háznál való búcsúztatás után Kálmány Lajos följegyzése szerint a pap előtt álló asztalt temesközi népünk felfordította, hogy ezzel a halált messzire riassza a ház népétől Alsóvároson, Tápén, Földeákon és bizonyára még más helyeken is, hiszen Krisztus testének szolgált oltárul. — Egy időben Tápén is divatozott az asztaltáncoltatás: ilyen kiváltságolt asztalnál az öregek azonban nem túrték meg a játékot. Tilos az asztalra fésűt rakni, apró gyereket ültetni, rajta pólyázni, hiszen az alsótanyaiak szerint evésnél a kenyér kerül rá. Tápai sentencia: ha ráúlsz az asztalra, levet róla az ördög. Karácsony este nem szabad az asztalra könyökölni, mert nyomorultak lesznek a csirkék. Öreg sándorfalviak szerint nem szabad az asztalt megkerülni, mert akkor a család jószágá megkergül. Az asztal mellett ülve nem szabad a lábunkkal kalimpálni, mert akkor az ördögnek harangozunk.

A régi szöregiek abban a hiedelemben, hogy boszorkányok tartózkodnak a szobában, kést szúrtak az asztalba. Így nem tudtak távozni, és el lehetett velük bánni.⁶⁷

Akiknek nincs mit enniök, azokra Kovács János szerint régebben ezt mondták: *zállogba van az asztaluk. Az asztalra vonatkozó találós kérdések: egy kalap alatt négy zsidó (Tápé). Négy lába van, mégse jár, jó rajta a tele tál (Kisiratos).*

Az asztalnak van *lába*, olykor szényitható *lapja*, azaz teteje. A régimódi asztalok kihúzható fiókjának *asztalfiók*, *asztalfia* a neve. Irományokat, evőeszközöket tartanak benne. A kisiratosi találóskérdés így írja körül: *kinek a fia egyidős az anyjával? Az asztalsarok* hiedelemvilágához tartozik, hogy az a lány, akinek étkezésnél itt jut hely: nem megy férjhez. Ezért mondják Tápén az idős lányra: *sarokra állt*. Ha véletlenül beleütjük a könyökünket: váratlan vendég érkezik.

Az asztalhoz elmaradhatatlanul hozzátartozik az *abrosz*, *asztalabrosz* is. Aki a kezét az abroszba törli, az öregek szerint pattanásokkal lesz tele. Ebédhez tiszta abroszt kell teríteni, hogy Tömörkény értesülése szerint ne szülessenek kopaszon a gyerekek.

A *karácsonyi abrosz* és *sütőabrosz* szakrális jelentőségéről a jeles napoknál, illetőleg a kenyérsütésnél, búzavetésnél szólunk részletesen. Csak azt jegyezzük meg, hogy húsvét napján az ünnep liturgikus színének megfelelően Tápén még ma is tiszta fehér abroszt terítenek az asztalra, mint ahogy az asszonyok, az öregje is, fehérben ünnepel.

Az *asztalterítő* rendszeren szövetből, mustrás viaszkos vászonból van. Csak akkor veszik le az asztalról, amikor abrosszal akarnak teríteni.

Az asztalnál való helyfoglalásról, illendőségről, asztali áldásról az étkezésnél szólunk bővebben. Az asztalnak főleg iparosok körében használatos sajátos formáiról és megnevezéseiről szintén a megfelelő helyen emlékezünk meg. Ilyen többek között a szűcsök *verpang*, a bocskorosok *pángli*, a kékfestők *prakkasztal* néven emlegetett munkaasztala.

*

A tisztaszoba asztalát belől derékszögben a *sarokpad* övezte, és pedig a szoba belső, legtöbbször bal sarkába illeszkedve.⁶⁸ Ez a múlt században általános volt, asztalosok készítették: festették és virágozták. Támlája alacsony, hogy az ablakot ki

⁶⁶ EA. 2852. Kálmány I, 115. Ehhez vö. Madarassy L., Amikor az Úrasztalát megfordították Budapest.

⁶⁷ Kálmány L., Boldogasszony 17.

lehesse tőle nyitni. Az utcára néző ablakok alatt húzódó, tehát a házvéghez támaszkodó ágának öreg tápaiak ajkán *végpád*, a másiknak pedig *ódalpad* a megkülönböztető neve. A kettő egymásba szögellésénél van a *szentsarok*. Ez a kenyérfőző hagyományos helye. Olykor úgyis, hogy a padok találkozó karjai megmaradván, ezekre került kiemelve a kenyérfőző. A kenyérhez a gazdán kívül más, főleg gyerek nem nyúlhatott. A szentsarokba, a kenyérfőző helyére senki sem ülhetett. Fölötte tápai szobában szentelt gyertya függött, a kosárban még a század elején is búzaszentelésről hozott zöld búza. A kenyérfőző mellett ült a gazda. Csak neki volt joga valamikor kenyéret szelni. A gazda mellett ült a legidősebb fiúgyermek, ha már legénnyé csöpördött. A másik oldalon nagyapa, tisztos *embörvendég*, azaz a férfivendég.

Tanyaiak emlékeznek olyan vályogból rakott, de a szobába épített padokra, amelyeket vagy derékszőg alakban, vagy *részuntok* raktak, így alulról fölfelé fokozatosan szélesedett, és a rajta ülő ember lábának kényelmes helye volt. Betapasztották, be is meszelték. Zsákot, pokrócot, gyékényt borítottak rá. Aludtak is rajta. Ez volt a *fődpad*.

Még századunk elején is hasonló padokat készítettek a tápaiak hajlékuk elé is, végig a házvég mentén. Szintén bemeszelték. Erre ültek ki nyári vasárnapokon, öregek hétköznap is. Ma már hírmondó sincs belőlük. Palotás Fausztin⁶⁹ meg is örökítette: „Leült az ivó ablaka előtt lévő kis földpadkára.”

Öregek ajkán élt a négy lábú, támlátlan pad megnevezésére a *lóca* is.

Tanyai udvarokon nyáridőben, jó hűvös helyen olykor kivágott, vízszintesen elhelyezett *faderek* is szolgálhat pad gyanánt.

Még a közelmúltban is alig volt Alsóvároson, Tápén, más környékbeli falukban olyan parasztház, amely előtt ne lett volna cölöpszerűen földbe vert négy lábön deszkapad, és erre nyáron estefelé az öregek, vasárnap pedig a házbeliek ki ne ültek volna a szomszédokkal beszélgetni, tereferélni, *tréktálni*, *détázni*. Ez a padforma nyilván archaikus, és a szegedi táj házainak szobabelsőiben is előfordult, amint erre — tanyai hajlékokról szólván — Sebők Zsigmond is utal a múlt század nyolcvanas éveiben.

A járókelők odaköszöntek nekik, esetleg megállottak. Illendőség szerint ezt kellett előljáróban mondaniok: *mögültek, mögültetők? Hasznos beszélgetést!*

Akik a kiszaradt árokpartra telepedtek, azokhoz tréfásan odaszólnak: *kiültek a partifecskek!* Ez a szokás érteti meg velünk a kisiratosi példabeszédet, amely szerint a barátkozó természetű ember *kiül az árok partjára*. Aki rátart, zárkózott, arra meg ezt mondják: nem ül ki az árokpartjára.⁷⁰

*

A barokktól ihletett parasztszoba „nappali” berendezéséhez hozzátartozott természetesen már a *szék* is. Több is volt belőlük. Rendesen csak evésnél rakták az asztal két szabadon álló oldalához, különben az ágyak előtt állottak.

A székeknek egy kivételével nem volt karjuk, csak támlájuk. Ez a *karszék*, *támasztós szék*, Tömörkény hallomása szerint *gondolkodószék*, a gazdáé volt. „A gondolkodószék — írja⁷¹ — nem olyan mint a többi. Nemcsak háta van, hanem karfája is. A magyar fotel volna, de a fotel neve a magyarban párnás karosszék. A fából való karfás széké meg karosszék, vagy pedig szokópás révén karszék. A gondolkodószék

⁶⁸ Cs. Sebestyén K., A magyar parasztház padja. NNy. 1937, 1.

⁶⁹ Palotás F., A mi parasztjaink 61.

⁷⁰ Kovács F. 217.

⁷¹ Tömörkény I., Népek az ország szolgálatában 15.

azonban mégis más. Díszesebb holmi, faragott, festett. Virágok vannak rajta: nefelejcskek, rózsák, tulipánok. A belső hátán domború faragások, az ország címere. Betűk: *Éljen a király!* Továbbá: *Dobó István uramé.* Ebből a székből szokás megtárgyalni vasárnap délután pipaszó mellett az asszonnyal, a családdal a jövő hét munkáját, hogy holnap hétfőn hajnalban mi dologba fogunk Isten segítségével a földben.”

Nem tudjuk már, milyen volt a *stroffszék*, amely Jankó János hagyatékában fordul elő (1774). Az *álomszék* a nyeregyártók régi árszabásában olvasható. 1803. *Egy Álom Szék Borítása minden hozzátartozandók nélkül 1 ft. 15 kr.* Nyilván kényelmes bőrfotel, másként *búrszék* volt.

Cs. Sebestyén elsősorban éppen a szegedi múzeum gazdag paraszti bútorgyűjteménye nyomán jellemzi inkább formavilága, mint funkciórendszere szerint, a szegedi és környékbeli parasztszékek díszítéseit, formai sajátosságait.⁷² Ehhez mi már újat nem tudunk mondani, de számos helyen kiegészítettük.

A szék egyébként a szegedi tájon is a legváltozatosabb népi formákat mutatja. Itt is a házilag, esetleg cigányoktól készített alacsony székek az archaikusabbak, és éppen ezért már mellékhelyiségekbe, munkahelyekre szorultak. Ezek is már inkább a tanyán láthatók, mert polgárosultabb parasztcsaládoknál is a *sámli* szorította ki őket. Ez tudvalegőleg már asztalosmunka. Neve is kései jövevényvoltára utal.

Hirtelenében tuskóra, három-négy egymásra rakott téglára, küszöbre is ráülnek. Tápén még járja a gyékénymunkánál bővebben jellemzett *gyékényszék*, amely kényelmes, ruganyos.

A régi pásttoremberek rögtönzött székéről Cserzy Mihály⁷³ ezt írja: „megered közöttünk a beszéd. Az öreg is hamarosan fölmelegszik. Előrántja a kunyhóból a subát, bekecset. Leteszi őket összehajtva a földre és kínál helyet.

Tessék kéröm, üljenek le. Pásttorembörnek ez a karosszéke.”

A *kisszék*, másként *gyalogszék* alacsony, négy lábú, téglalap ülőkéjű, támlátlan szék, amelyet kispolgári nyelven már *cigánysámli* néven is emlegetnek. Nincs állandó helye. Könnyűsége miatt odaviszik, ahol éppen szükség van rá. Az ülős munka (ebédhez való előkészület, varrogatás) leginkább ezen történik. Vasárnap délután a pad mellett ezen és esetleg az árokparton ülnek a ház előtt. Régebben kukoricát is szoktak rajta morzsolni. „Oldalába ócska késvas van beleverve — jellemzi⁷⁴ Tömörkény — s azzal volt szokás a csöves kukorica csutkájáról leszedni a szemet.” Ilyenkor szoktak a hajdani halhasítók és a paprikahasító lányok is ülni. Ilyenkor *hasítószék* az alkalmi neve. Ha fejséhez használják, akkor meg *fejőszék* néven emlegetik.

Egzengéskor a kisszéket nem jó felfordítani, mert Kovács János adata szerint⁷⁵ lecsap az istennyila. Gyevi hiedelem szerint azt a lányt, aki nem teszi helyére azt a széket, amelyiken ült, otthagyni a vőlegénye. A *lucaszék* készítéséről és hiedelemvilágáról máshol emlékezünk meg. Aki szék híján a földre kénytelen ülni, ezt szokta mondani: *kisszéket csinállok.* Szegeden is mondják: *két szék közt a pad alá esik.* Dugonics Andrásnál: *két szék között szinte a földön maradt.*

A mesterek dolgozó székei között itt csak felsoroljuk a következőket: *állítószék*, *darabolószék*, (talicskás), *kerekszék* (bognár), *kaszaszék*, *szücszék* (szücs), *suszterzék*, *legényszék* (csizmadia), *sajtszék*, *présölőszék* (sajtkészítés) és még több más.

⁷² Cs. Sebestyén K., Magyar parasztszékek. NNy. 1937, 129.

⁷³ Cserzy M., Földművesek 25.

⁷⁴ Tömörkény I., Rónasági csodák 201.

⁷⁵ Kovács 374.

Az asztal mellett, padokon, székeken, padkán üldögéltek, megpihentek, társalogtak a család és vendégei. Itt folyt az étkezés, iddogálás, és esetleges szórakozás (kártya, asztaltambura). Ez volt tehát a parasztszobának mintegy a fogadó, nappali része.

Másik része, sarka a ruha, fehérnemű elhelyezésére szolgált. A múlt század derekán még általános volt a szegedi nép hajlékában is a *tulipántos láda*, főleg a fehérnemű elrakására. A férjhez menendő lány hozományához valamikor hozzátartozott a világoskékre festett, dúsan virágozott *ményasszonyláda*, amelyben a kelenyáját tartotta.

A láda a szegedi szóláskincsbe is belekerült. A szoba földjén, padlóján rendetlenül szétszórta holmi *Dócziné ládájában*, másként *Bandóék ládájába*, Tápén *örmestőr úr ládájába* van.

A ruhanemű helye volt régebben még a tisztaszoba kuckója fölött, esetleg az ajtó háta mögött a mennyezetről lelógó, egerek ellen oltalmazó vízszintes *ruharúd*, *ruhatartó rúd* is, amely azonban sok helyen inkább a kamrába szorult. A rárakott ruhát a por ellen fehér lepedővel borították le.

A ládát polgárosodó népünk körében a múlt század derekától kezdve a *suglót*, Tordán *almárium* néven emlegetett, széles, zömök, három fiókra járó fehérneműs szekrény váltotta föl. Ez nyilvánvalóan a biedermeier lakáskultúra paraszti öröksége. Az átmenetet jellemzi, hogy a múlt században még a suglót is sokszor virágozták, csak később, fokozatosan vált egyszínűvé. Tágassága miatt sok helyen máig megbecsülik, bár a szobából mellékhelyiségbe szorul.

A suglót tetején kivarrott fehér terítő, ezen meg álló fészület, poharak, porcelánedények, így *komabögre*, *komacsésze*, búcsújárásról hozott emlékek, így radnai pohár, radnai bögre, rajtuk a kegykép másával, továbbá apró fényképek, csecsebecsék állottak. Hangulatában már az úri vitrinre emlékeztetett. A fiókokban leven-dula, comborka, olykor szentelt gyertya.

Aki a kihúzott *suglótfiók*, *suglótfia* becsukásában hanyag és feledékeny, abból tátott szájú halott lesz.

Már a múlt század utolsó évtizedeiben eljutott áruteremelő parasztságunkhoz az inkább *sifon*, *sifonér* néven emlegetett polgári szekrény is.

Hogy azonban régebben sem volt új és ismeretlen előtte, mutatja az 1522. évi tizedjegyzék már említett *Szekrény* családneve és a boszorkánypörök iratainak egy mondata. 1728. *A zsirkantár és irás a szekrényben vagyon.*⁷⁶

A *szekrény* néven emlegetett pásztorládáról más összefüggésben emlékezünk meg.

Nyilvánvaló, hogy a *falitéka*, *téka* sem volt szegedi népünk előtt ismeretlen, azonban egyelőre szinte semmi adatunk és biztos tárgyi emlékünk nincs róla.⁷⁷

*

Az *ágy* tárgyi sajátosságokban és szellemi vonatkozásokban különösen gazdag.

Kezdetben a tűzhely közelében volt az ősi alvóhely. Olykor még ma is ilyen a kemence kuckója. Maga a ház földje is — főleg nyáridőben — gyakran szokott fekvőhelyül szolgálni. Szalmagyékény volt a derékalj, sokszor küszöb a vánkos. A kenyérsütő gazdasszony még a közelmúltban is tanyán, Tápén úgy vetette meg nyári fekvőhelyét, hogy a küszöb volt a párnája. Kényelmetlen és szokatlan helyzetben többször fölébredt, és így nem aludta el a dagasztás idejét. Erről a kenyérsütés-nél is megemlékezünk.

⁷⁶ Reizner IV, 389.

⁷⁷ Cs. Sebestyén K., Falitéka. NNy. 1930, 41.

A szalma ősi rögtönzött fekvőhely, de régebben a *gyékényágy* is általános volt. Erről ráolvasóink is tanúskodnak: *gyékényágy, kűpárna, Jézus-mondta szó*. Ami a kőpárnát illeti, manapság is elfordul, hogy különösen rögtönzött fekvőhelyeken pásztoroknak, aratóknak kő- vagy fadarab szolgál *févaj* gyanánt.

Maga az *ágy* eredetileg nem is bútort, hanem almot, fekvésre szánt szalmát, takarót jelentett. Jellemző, hogy a szegedi nép szóhasználata szerint is elsődleges jelentése 'ágynemű'. Hogy ez így van, mutatja az is, hogy a Boldogasszony ágyában csak szalmának szabad lennie, mert a toll felhasználása későbbi, másodlagos. Hagyományőrző családokban a haldoklót a deszkaágyról ma is gyékényre vagy szalmára teszik. Itt ősi hagyományok és emlékezések érvényesülnek.

Az *ágy* sokszor még ma sem áll egyébből, mint hogy egyszerűen padra, padkára, esetleg üres jászolba, udvarba, szín alatt álló kocsira fekszik a fiatal férfinép.

A *födágy* már távolodik a ház földjétől. Emlékeznek rá, hogy a századfordulón földbe ássott csőszkunyhóban, régi rögtönzött tanyai hajlékban kiásott talajból *födpacka* néven is emlegetett emelkedést hagytak meg fekvőhelyül. Sokszor betapasztották, be is meszelték. Gyékénnyel, pokróccal, esetleg deszkával borították be. Últek, de subában feküdtek is rajta.

Kálmány Lajos egyik Szőregen gyűjtött meséjében előfordul⁷⁸ a *mohojágy*, vagyis mohából, levelekből vetett ágy is. Ez régebben, különösen csőszökknél, pásztoroknál, kubikosoknál csakugyan elég általános volt.

Kezdetlegesebb fekvőhely még a *heverőágy* néven is emlegetett *priccs*, tanyaiaisan *prűccs*, amelyet Csaplár Benedek a múlt század derekán még egészen archaikus alakzatként szemlélt és örökített meg: „lócaféle ágy, melynek lábai a földbe vervék. Különösen hajókon.” Ilyenek tanyai istállókban ma is láthatók. „Van ott — írja⁷⁹ Tömörkény — ágy is: négy karó földbe verve, azokon megint néhány karó, emezeken kukoricaszár meg szalma. A tanyai ember legényfia leginkább ezen szokott hálni.”

A *priccsnek* Újkígyóson *kosec* a neve, ami nyilvánvalóan a szlovák szomszédoktól való átvétel. A rajtalevő selejtesebb, elhasználtabb ágyneműnek *vacok* a neve, de *vacok* volt a pár deszkából hízilag összeeszkábált gyermek fekvőhely is, amely a kemence és a legközelebb eső ágy közé került.⁸⁰

Valamikor a városi parasztházak ereszete alatt volt, de tanyán még manapság is látható egy egyszerűbb ágy a konyhaajtó közelében. Ez rendszeren a gazda fekvőhelye, aki a leghidegebb télidőt kivéve, ezzel is védelmezi a hajlékot: éjszaka is szétnéz az istállóbeli jóság körül, fölriad a kutyaugatásra. Subájába burkolózva pihen. Tömörkény szól⁸¹ egy tanyai öregbéresről, aki „téli nagy hidegben bement aludni az istállóba, másként azonban künt hált az udvaron a kopott subában az ereszet alatt. Ha esett az eső, a kocsi alá bűjt, mert a fődél alatt való levegőt semmiképpen sem kedvelte. Nem is jó az. Éjszakai alvásban nehéz lélekeztek támadnak a falak között. Mondják, hogy a boszorkány ül ilyenkor a mellekre.” Máshol szintén személyes tapasztalat nyomán írja,⁸² hogy egy tanyai gazda feje alatt szűrrel leterített fanyereg volt, maga pedig subával takarózkodott.

Bertrandon de la Brocquière így emlékezik meg (1433) a szegedi ember fekvőhelyéről: „az ágynemű itt igen kevés és tisztátalan. Bőrsákokban lévő szalmán alszanak, s az ágyneműek ember hosszúságúak, amelyek úgy vannak széllel felfújva.”

⁷⁸ Kálmány III, 164.

⁷⁹ Tömörkény I., Napos tájak 113.

⁸⁰ Így 1873-beli népnyelvi jegyzékében Ferenczi is.

⁸¹ Tömörkény I., Homokos világ 14.

⁸² Tömörkény I., Föregteteg János 7.

Ez utóbbiaknál Reizner a dunnára gyanakszik.⁸³ A leírás nem világos. A „tisztátalan” jelző jogosultsága vitatható. Itt nyilván a más otthonkultúrához szokott idegen elsi-etett ítéletéről lehet csak szó.

A *Jézuska ágya*, *Boldogasszony ágya*, *mënyasszonyágy*, *hidegágy* jellegzetességeiről, hiedelemvilágáról alkalmasabb összefüggésben emlékezünk meg.

Öregek nyelvhasználatában az *ágy* manapság is jelenthet mindenféle fekvőhelyet, viszont a *nyoszolya* szóval a deszkaágyat jelölik meg. Lehetséges, hogy ez jobb módú helyeken eredetileg a menyegzős ágy neve volt, amelybe a tápaiak nagyboldogasszonyi füvet szoktak rejteni. Nyilván ez volt eleinte a menyecske fekvőhelye, majd meg a Boldogasszony ágya, esetleg a vendégágy is. Ez magyarázná egyik-másik régi ágnak lófejes faragványát, amelynek eredetileg föltétlenül mágikus rendeltetése is volt. A nyoszolyára került szülés idején rontás elleni védekezésül a *supéllát*, azaz szűnyoghálós mennyezet. Ez már a boszorkánypörökben is fölbukkan: 1744. *Dóka Ágnes ismét az fatenshez eljött, piros pünkösd kántorán, hozott egy szűnyoghálót, kínálván az fatenst [egy gyerekágyas asszonyt], hogy aztat venné meg.*⁸⁴

Az ágnak van *feje*, tápaiasan *févalja*, vagyis az a vége, amerre annak a feje kerül, aki belefekszik. Másik vége a *lába*, *vége*. Ide szokták dugni a tésztanyújtogatót. Egyébként természetesen *láb* az is, amin az ágy áll. A hosszúlábú, magas ágnak Tápén *gólyalábú* jelzője is hallható. Ha kisgyerek hal meg, akkor félig tréfásan így vigasztalják Tápén a fiatal szülőket: *telik még az ágy lábábú, bírja még az ágy lába*. Talán itt említjük meg, ha a gyerek ágyba vazel, akkor tüzes söprűvel szokták megüjtögetni. Más eljárás szerint adnak neki egy fakanalat, hogy menjen el vele a szomszédba. Itt aztán az asszony tudja a kötelességét: a kanállal fenéken veri a gyermeket.

Az összeállított ágy fenekére kerül az *ágydeszka*. Erre Tápén *szálas*, tehát még feldolgozatlan *gyékény*, majd a *szalmazsák*, *trózsák*, amelybe újabban gondosan kiválogatott és megszáritott kukoricalevelet is töltenek. A gilvát idős tápaiak szerint ágyszalmával kell megkerekíteni, hogy elműljék. Kisteleki asszonyok az ágyszalmából visznek a kotló alá, hogy jól költson. Átkozó szó: *könnyebbitse mög az Isten az ágya szalmáját*. Könyörületből mondják azonban nagybetegre is. A *madrac* alakban emlegetett matracot a nyeregyártók polgári otthonok számára már a múlt század legelején készített, népünk ágyaiba azonban csak a legutóbbi évtizedek polgári-sodásával jut el.

Jobbmódú helyeken a szalmazsákra főleg az asszony nép, öregek számára a *dérékalj*, *dérékalj*: tollal töltött vékony dunnaféle kerül. A *lepedő*, *ágylepedő* a derékalj leterítésére szolgál. Valamikor ezzel húzták a bűbajos asszonyok Szent György éjszakáján más földjén a harmatot. Száradó lepedőnek karácsony két napja között nem szabad kötélén lógnia, mert akkor hamarosan halott lesz a családban.

Az ágyba a szalmazsákra olykor kerül még *diófalevél*, *vadkendör*, Tápén *farkasalmalevél* is. Átható szagukkal a bolhák elriasztására szolgálnak. A tápaiak régebben az ágy, bölcső négy sarkába, párna alá egy-egy gerezd fokhagymát is rejtettek.

A *párna*, öregek nyelvén *févaj*, ritkán *vánkus*, a fej alá kerül. Máshol is említjük, hogy a févaj lehet nemcsak párna, hanem hirtelenében előkapott kődarab, fatuskó, összegyűrt ruhadarab, nyári déli pihenőnél leterített kötő is.

A párna *párnatall* néven megkülönböztetett, *típés* néven is emlegetett finomabb, tépett tollal, ritkábban, szegényeknél istállóban szalmával töltött vánkos. Ez utóbbi a *szalmapárna*. Tokjának *cíha*, *párnacíha* a neve. Erre kerül a mosható, cserélhető *párnahaj*, azaz párnahuzat, amelynek *párnavég* néven emlegetett, szoba felé álló

⁸³ Reizner I, 46. Föltűnő, hogy a lovag leírásának ezt a részét Szamota István nyilván leki-csinylőnek érezte és tapintatból kihagyta, nem fordította le.

⁸⁴ Reizner IV, 525.

részét főleg a fölvetett ágyakon kivarrták, hímezték. Ennek különleges neve *fövetős párna*. A *párna csücske*, azaz sarka lakodalmi találós kérdésben is szerepel: *mi áll fő legelsőbb, mikor a vőlegény mög a menyasszony lefekszik? Hát a párna csücske.*

A házaspár párnája alá sokszor kerül szennyes fehérnemű, amelynek régebben bizonyos esetekben varázserőt tulajdonítottak. A sövényháziak szerint csak így lesz a jószághoz szerencsájük.

Domaszéken emlegetnek egy szívtelen, könyörtelen embert, akit mindenével együtt megátkoztak. Özvegye mindaddig sokat szenvedett, betegeskedett, amíg a házasságba hozott saját régi ágyába nem feküdt vissza.

Régimódi parasztnál takaróul még manapság is télen-nyáron a tollal töltött dunna szolgál. Ez még a családi önellátás maradványa. A dunnának is természetesen van cihája, haja.

Alkalmasabb helyen kerül sorra a *szűzpárna*, más néven *Mária párnája* bemutatása.

Aki börtönben ül, annak Ferenczi János szerint *hűvösön van a párnája*. Ha esik a hó: *kiszakadt az angyalok párnája*.

A gyevi lányok párnával való varázslásáról Szent András napjánál esik bővebben szó.

A párnára lefekvés előtt manapság is sokan keresztet vetnek és erre hajtják a fejüket.

Az ágyhoz számos találó, szemléletes, részben máshol sem ismeretlen szólás fűződik. Aki megbetegszik: *ágnak dül, ágnak esik*. Lefekvéshez előkészíti: *mögveti az ágyat*. Bőségesen gondoskodik valamiről, így gyermeke jövőjéről; ünnepi eledel beleválóiról: *mögveti az ágyát* (lánynak; rétesnek). Nyáron minden bokor szállást ad: *nyáron ország-világ vetött ágy*. A serdülő lányt *nem lehet mán ágy alá gyugni*. Dugonics András szerint: *könnyen nő a leány, ha ágy alá vetik is*.

A hajdani tisztaszoba dísz, címere volt a kivarrott, olykor élére állított sok párnával, belül dunnával dúsan megrakott *fövetött ágy*, *tornyos ágy*, amelyet csak gyerekágyasnak, tisztas vendégnek bontottak meg. Az ilyen ágy egyúttal a gazdaszszony szorgosságát is dicsérte, különösen ha lánygyermeke is volt. Saját nevelésű aprójószágának tette el, illetőleg tépte meg a tollát. A tollfosztás valamikor az asszonyok téli közös munkája, jókedvű időtöltése volt, és *tollmóva* néven emlegették.

Tápén a tisztaszobabeli ágyra olykor *kolëda*, *kaloda* néven emlegetett lécváz került. Ezt rendes ágyterítővel letakarták, és a tetejére párnákat raktak. Ránézésre olyan volt, mintha díszesen fölvetett, tollneműtől duzzadó ágy lett volna. A belseje üres, legfőljebb csak szalmazsák volt benne. Különösen szegényebb családoknál, fiatal házások tisztaszobájában fordul elő. Rajta voltak, hogy az idők folyamán a hagyományos ágyneművel ki is töltésék.

Említsük még meg, hogy a szalmazsák és koleda közötti üreges résznek, illetőleg a fölvetett ágy és fal közötti üregnek *majj*, *ágymajj* a neve.

Alkalmi fekvőhely volt télidőben főleg gyerekek, olykor öregek számára a *kuckó* is.

Inkább a kisházban, vagyis a téli lakószobában sok helyen látható, mégsem általános a *toli*, *toliágy*, alsótanyaiak ajkán *tupi*; alacsony ágyféle, amelyen gyerekek szoktak aludni. Nappalra betolják a szülők ágya alá.

Az ágyat valamikor a szobában úgy helyezték el, hogy a fejtől való rész napkelet felé essék. A tisztaszoba földjét az ágy alatt régebben megtapasztották és bemeszelték. Tápén az oltott meszet télidőben az ágy alatt tartották, hogy a szombatonként ismétlődő kemencemeszelésnél kéznél legyen.

Az ágy alatt télen ott volt még a krumpli is, ha más alkalmas helye nem akadt. Oda került tavasz felé az ülőstyúk is, mert ennek is melegre volt szüksége.

Szorosan hozzátartozott a régi berendezéshez a *bölcső* is, amely a kisgyermekek hosszú nemzedékét szolgálta ki, és régebben, amikor egy-egy családban 10—15 gyerek is született, állandó bútordarab volt.

Kezdetben és szegényeknél nem volt olyan díszes formája, mint amilyenek ismerjük. Bizony sokszor csak egyszerű vajt teknő, amelyet — mint a bölcst — ringatni lehetett. Régebben az ilyen bölcstöteknő kötéltre erősítve a gerendán függött, hogy a kicsihez a belopódzó állat hozzá ne férjen, másfelől pedig, hogy édesanyja éjszaka ringatni tudja anélkül, hogy föl kellene kelnie.

Nem tudjuk már, hogy milyen volt a *szalmabölcső*, amelyet Dugonics András emleget.

A bölcshöz fűződő szegedi hiedelemvilágról a születés hagyományainál emlékezünk meg.

*

A szegedi táj parasztházának magja ez a szoba és konyha, amelynek eredetileg még ereszete, tornáca sincs. Számos ilyen múlt században épült házzal még manapság is találkozunk a külvárosokban, Tápén, tanyán, amely eredetileg életnek induló, szegénysorsú fiatal házások, de főleg napszából, alkalmi munkából, zsellérségből máról-holnapra élő, a Tömörkénytől és Móra Ferentől annyi szeretettel ábrázolt *célszörű szögény embörök* hajléka volt. A szegedi kisémberek nem szeretnek lakos, azaz lakó lenni, bérelt lakásban élni. Mindent elkövet manapság is, hogy a magáiban lakhassék, akár a legkülső övezetben is. Hajlandó érte kényelmetlenséget is vállalni. Ez az egyébként tiszteletre méltó önállóság azonban már a XVIII. század végén, majd az árvíz után, de napjainkban is késleltető akadály a nagyvonalú városrendezésnek.

A lakóháznak harmadik, a tisztaszobával átellenben, szintén a pitarból nyíló és túlnyomóan csak a múlt század folyamán állandósuló helyisége a család lélekszámától, gazdasági körülményeitől, foglalkozásától függően, vagy a *kisház*, vagy pedig a *kamra* volt. Vizsgáljuk meg először az előbbit.

A többféleképpen emlegetett *kisház*, *hátulsóház*, *belsőház*, *kisszoba*, *hátulsószoba*, Tápén *lakóház*, *dógozóház* (ahol a téli gyékényszövés folyik) szerkezete, berendezése lényegében egyezett a tisztaszobáéval.⁸⁵ Hiedelemvilága és szimbolikája is azonos volt vele. Bútorai azonban egyszerűbbek: házilag is készültek, vagy barkácsolók kezéből kerültek ki. Sokszor a tisztaszoba elavultnak érzett berendezési darabjai kerültek át ide. Az ágyakban csak a fekvéshez szükséges ágyneműt tartották.

Télidőben itt élt a család. Itt fogadta a szomszédokat, továbbá a meghittebb, magafajta vendégeket. Itt volt a disznótor, kisebb házimulatság is.

A *kamra*, öregek ajkán *komra*, Tápén még *gabonás*, sővényházi szép nevén *életősház*, eredetileg a pitarból, konyhából nyílt. Jobbmódúak azonban már a múlt század folyamán olyan házat is építettek városon, tanyán, hogy a háromsejtűvé vált lakóház belső végéhez szervesen, egyidejűleg, egy földél alatt odaépítették a kamrát is, amely azonban most már az ereszet alól nyílt. „A komra — jellemzi⁸⁶ találó rövidséggel Kovács János — a család szükségleti tárgyait és egyes gazdasági kisebb eszközeit rejti. Néha egy-egy szuszékot (szuszi) is találunk: borító földelén és oldallap-

⁸⁵ Tápén, Tordán olykor fordítva: az utcai szoba a dolgozóház, a belső pedig a tisztaszoba.

⁸⁶ Kovács 194.

jain mélyített faragásokkal, melyek madarat vagy búzagalászt ábrázolnak. Olykor a díszítés egymásbafonódó mértani ábrázolat.”

A kamra csakugyan elsősorban a gabona, búza, liszt — régiesen *élet* — őrzőhelye. Innen a szólás: *ha tőszünk a kamrába, vőszünk is belüle*, vagyis kaparj kurta, neked is lesz. Itt áll a *hambár*: nagyméretű gabonatartó láda, amely fából van és már dísztelen. Közepén rendszeren egy összetartó vasvessző is van. Teteje sokszor ajtószerűen felnyitható és kitámasztható.

A hombárnak főleg tanyán, sok kényszerűségből, szegénységből adódó változata van. Így a kamra egy része, szöglete méternyi magasban deszkával vagy vályogfallal ládaszerűen el van rekesztve, feneke pedig igen gondosan kitapasztva. Külön teteje nincs. Van olyan is, hogy pincyszerű, borospincéül is szolgáló vályogépület emeletét alkotja. Alapja itt is tapasztott föld. Az is előfordul, hogy egyszerűen csak a kamra egyik kitapasztott szögletébe öntik a gabonát.

A kisebb hombárnak *szuszi* volt a szegedi neve. Egy régi árszabás (1803) *életláda* néven emlegeti, amelyért vékánként 1 forintot kért a mester. A szuszekokat már régen dísztelen ládák váltották föl.

Itt a kamrában volt főleg már nyáridőben a mennyezetről lelógó rúdra akasztva a szalonna, füstöltkolbász, hús. Olykor azonban a kamra egyik sarkát léckerítéssel el is rekesztették, lakatra zárták az egerésző macska, gyerek, *pákusztos* családtag elől. Ezt a tápaiak *szalonnás*, sőt a hajdani kocsmák kármentőjének helyi neve után *szalonnás keleráj* néven is emlegetik. Azt a részt, ahol viszont a hombárok állanak, *gabonás* névvel illetik.

Itt voltak a zsiros, lekváros, kölestartó *cserépbödönök*, a vesszőből font tojástartó *povályos*, *póvályos*, a *bokráclánc* segítségével a mestergerendára akasztott *bokrács*, a tarhonyacsinaló *teknyő* és *székláb*, a *húsvágó tőke*, *káposztáskád* és mindazok a háztartási tárgyak, amelyekre ritkábban volt szükség (tepsi, sörpenyő, mozsár, vasaló, sóőrle, káposztagyalu, üst, szita, szakajtó, vajköpülő). A falba vert szögeken *búrtaariznya*, *szőrtariznya*, amelyet a régi öregek *szérdás*, *szērédás* néven is emlegettek. A gyékényből vagy zsupból font kasnak, amelyben száraz paszulyt, tojást és más efféléket tartanak, *kupujka* a tápai neve. Régebben a kamrából nyílt a *pallásluk* is, amelyhez tarogját támasztottak, ha föl akartak menni.

A kamrában ászkokra helyezve olykor boroshordókat is tartottak, ha a bornak a háznál még nem volt alkalmasabb helye, tehát ha még nem volt kőpince. Ilyenkor aztán főleg a tanyaiak a helyiséget *kamrapince* néven is szokták emlegetni.

A század elejéről magunk emlékezünk olyan Víz után épült alsóvárosi házak kamrájára, amelynek belső fele körül-belül egy méterrel le volt mélyítve, a kamra alapjától számított 50 cm magasságban pedig vékony teteje volt. Erre aztán könnyebb holmikát is rá lehetett rakni. Oldalát vékony tapasztott sövényfal alkotta, amelynek ajtószerű nyílásán pár lépcsőfokon lehetett a „pincébe” lejutni. Itt krumplit, *rónázott* vagyis télire homokba rakott zöldséget és boroshordókat tartottak. A helyiségnek különleges nevét nem hallottuk.

A kamrának a szokottnál magasabb kétágú ajtaja nyílik az udvarra. A nyári szellőzést biztosítja a félfák külső részére szerelt *lécajtó*, *rostélyajtó*. Ha csak az ember derekáig ér, akkor Tápén *férostély*, Ószentivánon *kisrostély* névvel is illetik. A *görbőlője* (köznyelven: kakasa) jó magasan van, hogy a gyerek el ne érje. A nyitvatartott belső ajtó ellenére sem tehet így bent kárt az aprójóság, gyerek. A *kamrablak* szintén magasan, a szomszéd házra nyílik, vasrács is van rajta. A kamraföld gondozott, olykor ezt is feldörgöli a gazdasszony. Újabban téglával is kikövezik.

Szüleikkel együttélő fiatal házások fekvőhelye régebben sokszor itt volt, a kamrában.

Álljunk itt meg! A századforduló polgárosultabb, utcafrontos házainak részeit már céhes eredetű német jövevényszóval jelölik meg. A kamrának így *spájz* a neve. Valami funkciómegoszlás mégis támadt. A kisebb spájz az asszonyi sütéshez-főzéshez közvetlenül szükséges anyagokat, eszközöket fogadja be és nem polcra, szögre kerülnek, hanem a *télázsí* a helyük. A kamra viszont megmaradt a ritkábban használt edények, tárgyak, liszteszsák őrzőhelyének. Az almáriom szót a *kredenc*, *kaszni* szorította ki. A konyhában levő támlátlan szék a *hokedli*, továbbá a *sámlí* is már asztalosmunka.

Az előszobának öregebbek ajkán *fórház*, az ereszetnek *szanatli*, illetőleg *gang*, *véranda*, sőt tápaiasan *vērēnda*, *vēronda* a neve.

*

A házat hosszában a szervesen hozzáépült *ereszetalja*, röviden *ereszet*, Tápén, Tamásfalván *szinalja*, Ószentivánon *szinalj*, nagyon ritka, régi nevén *ámbitus* választja el egymástól. A XVIII. században még az *eszterja* is járja. 1737. *Midőn az Gyuladás esset... az Eszterja Gyulladott meg.*⁸⁷

Az *ereszet*, *házereszet* világosan utal arra, hogy a háztetőt megnyújtották, előre eszertették, hogy a bejáratot, de magát a házat is védelmezze az időjárás viszontagságai ellen, ugyanakkor azonban nyári tartózkodási helynek, ideiglenes raktárnak is alkalmas legyen. Ha lehetnek is régi hagyományai, a mi tájunkon mégis a mezőgazdasági áruterelés tette általánossá: alája rakták összefűzve a kukoricát, dohányt, de főleg a paprikát, hogy a szél járja, a nap süsse, az eső azonban ne áztassa. A megszikkadt kukoricát később a padlásra hordják, a paprikát fölfűzik, majd a füzéreket a kertben, a *szérgyia*, tanyán *szélviány*, Temesközben gányóinknál *szērdia*, *szēdria* néven emlegetett rudakon való átmeneti szárítás után, szintén jórészt itt az ereszet tetejére függesztett rudakra rakják, ahol régebben még a következő nyarat is megérték.

A cseréptető két-három cserépsorral való megtoldásával keletkezett keskeny ereszetnek, csorgásnak *kisgērēndaalja* a szajáni neve.

Az ereszetet tartó, olykor díszesebben is kifaragott faoszlopnak *ereszetágas* a neve. Ezt a századfordulón épült vagy később átalakított házban a *küláb* váltotta föl. Az alacsony, méternyi *ereszetkerítés* is ritkán hiányzik, hogy a napsütés érje, lécből, deszkából, újabban azonban már kőből is készül, hogy az aprójószágot távoltartsák a kártevéstől, piszkítástól. Fölülről végig könyöklő deszkája, tápaiasan *hasaló dēszkája* van. A konyhabejárat előtti rostélyajtájának *ereszetajtó* a neve.

*

Az ereszet alól, a kisház udvari ablaka táján nyílik a falépcsős *pallásfőjáró*, Szajánban *pallásjáró*.

A lakóház fölötti padlásnak *hāzpallás*, *nagypallás*, a mellékhelyiségekének *kispallás*, szabatosabban *istállópallás*, paprikatermelőknél *szárítópallás* a neve. Ha kérdezik, hogy valaki hol van és tréfából vagy más okból nem akarják megmondani, akkor így válaszolnak: *fōnn van a palláson*, *korpa van benne*. A mogorva ember a *pallásra jár nevetni*.

A *pallásluk* a tetőzetten, vagy a ház homlokzatán szellőztetésre szolgál. Az eltett kasza hegyét a gonoszok elrettentésére kidugják rajta.⁸⁸

⁸⁷ Inczeffi Géza adata.

⁸⁸ *Tömörkény I.*, Napos tájak 6.

A padlás a család termésének (kukorica, paprika) téli raktára. Sok helyen ide kerül a füstölthús, szalonna is, olykor fekvőhelyül is szolgál. Tápén baglyot szoktak a padlásra szögezni a verebek, kártevők elriasztására.

A tető, szegedi ajkakon *tetj* legősbibb fedőanyaga nyilvánvalóan a nád, illetőleg a zsupp volt, amelyet az 1879. évi árvíz után a Városban tilalmaztak, de a század elején is imitt-amott még látni lehetett. Tanyán, Tápén, számos faluban még napjaink is megérte. A zsupptető ritkábban fordult elő.

A zsindelytetőről először Evlia Cselebi emlékezik meg, aki Szegeden számos ilyen házat látott. A felszögezéshez használatos *sindölyszög* egyik régebbi fajtájának *törökfejű* volt a jelzője. Már nem tudjuk, mi különböztette meg a rendes szögfajtától. A tudálékos emberre mondják gúnyosan: *ennek is be kéne sindölyöztetni a fejét*, hogy ne ázzék meg.

Századunk elejétől fogva a cserép- és palafödél válik általánossá.

Alsóvárosi, tápai, földéaki emlékezések szerint valamikor a gazdasszony sütés után a kenyérmosdató vizet tűzvész ellen a zsuppos, nádfödeles háztetőre öntötte. Más vidékek (Göcsej, Baranya) analógiája nyomán a hiedelem eucharisztikus eredete, illetőleg áttétele kétségtelen.

*

A parasztház szárazbejárata az eresztetre nyílik. Erről még máshol is szólunk. Ez egyébként teljesen eltűnőben van. Módosabb helyen, ahol már nem volt gazdasági jelentősége, a századforduló táján az ereszetet be is üvegezték. Ez már mint láttuk, a kispolgári *gang* nevet kapta.

*

Amint a szegedi parasztház történelmi alakulásánál, szerkezeti fejlődésénél is rámutattunk, a földműves életforma háttérbe szorulásával az eresztből lakóhelyiségeket képeztek ki. Tanyán azonban még általában megőrizte eredeti gazdasági funkcióját. Az őszi napfényben ereszet alatt szikkadó paprikafüzérekéről írja⁸⁹ Szentmihályteleken járva és nekilekesülve Móricz Zsigmond: „Az ereszet alatt, kerítések fölött, a fákon és galambdúcokon mindenütt paprikafüzérek. Valami egzotikus dísz ez, hogy ennek kedvéért idegenforgalmat lehetne indítani Kalkuttától és Londontól kezdve, akárhonnán, mert ez valami csodálatos specialitás: gyönyörű. Elképzelhetetlenül szép a paprikadíszes falusi udvar.”

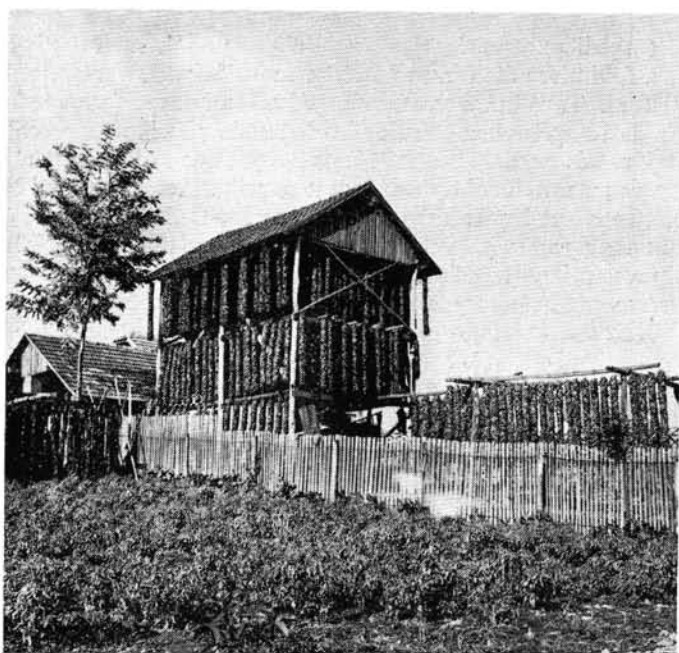
Az *ereszetsorgás*, *színcsorgás* az a házmenti, hosszanti földszáv, ahova a csatornázatlan tetőről az esővíz lecsorog. Téteményekkel, azaz babonás műveletekkel kapcsolatban még a század elején is emlegették. Így a *pokolkelet* egyik alsótanyai változata szerint *fias pokolkelet*, vagyis egyik bőrbetegség (carbunculus) úgy mulasztható el, ha egy földdarabbal színcsorgásban megkerékítik, majd ezt ugyanott elássák, mintegy eltemetik. A szatmazi gazdasszony régebben pünkösd másnapján levette a tehénről a kötelet és a mesgyén végighúzta, hogy több teje legyen. Végül a kötelet a színcsorgásba akasztotta. A régi szőregiek szerint *Szépasszony tála* lett az olyan színcsorgás, amelybe belepiskítottak. A majdániaiak úgy tudták, hogy ide nem szabad a kutyanak ételt adni, mert aki belelép, az a Szépasszony táljába, azaz bűvös rontásba lép. Öreg tápaiak égháború idején a baltát, sütőlapátot a színcsorgásba hajtják.

Az ereszethez fűződő hiedelemvilághoz még az is hozzátartozik, hogy pünkösdkor zöld ággal ezt is föl szokták díszíteni. Ide szúrják gonoszűzés céljából sok helyen

⁸⁹ Móricz Zs., Gyalogolni jó 245.

Móricz Zsigmond Szentmihályteleken (1936)

Emeletes paprikagóré (Szentmihálytelek)

a virágvasárnapi barkát, Tápén a húsvéti sonka csontját, égiháború idején pedig tanyán még az élével fölfelé fordított baltát is. A kisteleki gazdasszony Luca napján az eresztcsorgásba szórja az aprójószág ételét, hogy sok legyen a tojás.

A polgárházak eresztfalának, szárazbejáratának képekkel, azaz freskószerű festményekkel való díszítése Kálmány tanúsága szerint⁹⁰ valamikor a Víz előtt általánosabb lehetett. Itt talán a még a hajdani templomi freskók ihletésére is gondolhatunk, amelyeken díszítő készség és szakrális mágia ötvöződött egymással. Ennek egyetlen maradványa *ma is látható* a Kistisza utca 7. számú házának szárazbejárati falain. A házat Bitó Ferenc egykori halász megbízásából festette ki Újhegyi virágozó asztalos (1896). A déli falon: *Ádám és Éva kiűzetése a Paradicsomból, Jónás a cethallal, Jézus a háborgó tengeren*. Az északi falon: *a mennyország kulcsainak átadása Péternek, a halásznak, továbbá a csodálatos halfogás, az öt árpakenyéren és két halon való vendégség, végül Szent Pál a damaszkuszi úton*. Ez utóbbinak a többivel való kapcsolata nem világos, talán csak a közös ünnep, Péter-Pál fűzi össze.

Az eresztetek falfestésének mi már csak csökevényeit láttuk: egy-egy magyar címet, gémeskutat a konyhaajtó fölött.

Sajátos, még századunk elején is divatos, de nem általános eresztédísz volt a *cénnaguriga* is, vagyis az az esztergályozott fadarab, amelyre a gyárban a cénnát rátekerik. „A cénnaguriga — írja⁹¹ Tömörkény — magyar neve a Spule-nek, és mint a neve is mutatja, azelőtt ha lefogyott róla a céna, a gyerekek adták oda játékul,

„Jónás és a cethal”

⁴ (Újhegyi „virágozó” asztalos falfestése. Szeged, Kistisza utca 7.)

⁹⁰ A szegedi házak kerítésén, utcaajtaján faragványok voltak, a házaknak az udvarra néző oldalán pedig a falon piros, zöld, kék, fekete színekkel festett jelenetek díszlettek. Természetesen víg jelenetek: táncoló párokat stb. mutatók. Efféle a városban már csak a ház belsejében, a pitvarban volt látható, de a tanyaiakon még ma is elég számmal található.” Kálmány I, XII.

⁹¹ Tömörkény I., Munkák és napok 318.

hogy gurigázzon vele. Ma azonban kezd más hivatala lenni. Zsinórra fölfűzve ötven darab, száz darab ki van akasztva a tanyaház falára, a külső falra. Némely helyen az ereszet alatt, más helyen pedig, mint útszélre néző tanyaház falán is láttam: erre az útszélre néző falra. Hogy hadd lássák minden arrajárók. Mert ez a gurigadisz

„Jézus a háborgó tengeren”
(Újhegyi „virágozó” asztalos falfestése, uo.)

azt jelenti, hogy a tanyában levő eladólány már ennyi guriga cérnát fölvarrt ruhára a gépen, vagyis hogy ez az eladólány mester a gépen való varrásban. És a gurigák füzére mint büszke mestercímer van kiakasztva a ház elé.” Röszkén a varró manapság is a ház feltűnő részére cégérül kiakasztja a gurigát. A század elején magunk is láttuk Alsóvároson, hogy az ilyen fölfűzött cérnagurigákat a lakodalmi sátor girlandszerű díszítésére is használták.

*

Módosabb, polgárosultabb helyeken még a század elején is az ereszet, száraz-bejárat alatt ott állott a *nagymángolló*, *mángolló* is. Keményfából készült, húzásához két ember kellett. Vastag asztalszerű sima lapja volt, amelyre két, *baba*, *buba* néven emlegetett hengeren terméskövekkel megrakott láda nehezedett, és mozgatással gördült is rajta. A mángorolni való kimosott, nem egészen száraz ruhát lepedőbe fogva, a hengerekre tekerték rá, hogy a ránehezdedő súly alatt kisimuljon. Amint a mángorló a régi sulykot, a modern villanyvasaló a mángorlót szorította ki a használatból.

A nagymángorlón szomszédok, ismerősök is dolgozhattak.

*

Az ereszet elé — különösen ha már nem a földművelés a család fő foglalkozása — *lugasszőlő*, továbbá folyós virág kerül, amely nyáron árnyékol, viszont télen nem tartja föl a napsütést.

A szobának, konyhának, ereszetnek *házföd* összefoglaló névvel illetett földjét, talaját dörgöléssel szokták tisztán tartani. Tanyán itt-ott még manapság is sor kerül szombatonként a marhaganéjból, sárgaföldből készült sárral való feldörzsölésre, felmázolásra. A keletkező por ellen a földet „rúzsátlan” locsolóval *csigára, hurokra* fölhintik vízzel. Mások vízbemártott kissöprűvel hintik meg a földet. Tápén szövött gyékény szolgál szőnyegéül. Ha bizonyos idő múlva *fögödrösödik*, vagyis egyenetlenné válik, akkor a szoba földjét felássák, polyvát szórnak rá, végül befurkózzák.

A *födés szoba* külvárosokban, falun, tanyákon még jobb módúaknál sem tűnt el teljesen: megszokták, megfelelőnek tartják. Természetesen már a múlt század végén beköszöntött a *padolás* is, először a tisztaszobában, később a kisházban. A konyhát inkább kövezik. A padló Dugonics Andrásnál *padlat* alakban is előfordul. Sárga olajos festékekkel mázolják be, és olcsóbb szőnyeget, olykor gyékényt terítenek rá. A kipadozott szobába az idősebb asszonyok kíméletből — eredetileg nyilván: hogy a lábbelije talpára ragadt esetleges rontást kívül hagyja — harisnyás lábbal megy be. Papucsát, félcipőjét az ajtóban hagyja. Hagyományörző tápai asszonyok áldozáskor szintén így közelednek az oltárhoz. Papucsukat helyükön, a padban hagyják.

A belsőséget: falakat, gerendákat, kemencét, olykor még az ágy alját is, évente legalább kétszer: nagyhéten és mindenszentek ünnepe előtt, a kemencét pedig szombatonként meszelték ki. Sor került rá még haláleset után is. Úgy tartották, hogy különösen holdfogytán érdemes meszelní, nagytakarításba kezdeni, mert akkor a házban megfogyatkoznak, kipusztulnak a férgek. A mágikus célzatú háztisztogatásról a nagyheti hiedelemvilág bemutatásánál bővebben is szó esik.

A tápaiak a kemence alját a ház földjétől számított arasznyi magasságban *párosi kék*, vagy *borsözöld* csíkkal húzzák végig, viszont a ház földjét a kemence mentén szintén arasznyi szélességben fekete színnel festik be. Ezt olykor *cikközik* is, vagyis cikkcakkosra hagyják. Ehhez régebben annak a koromnak oldalát használták, amelyet a szabad tűzhelynél használt vaslábasok aljáról kapartak le. Századunkban már azonban *kindrusz*, *kérusz* néven emlegetett fekete festék vált általánossá.

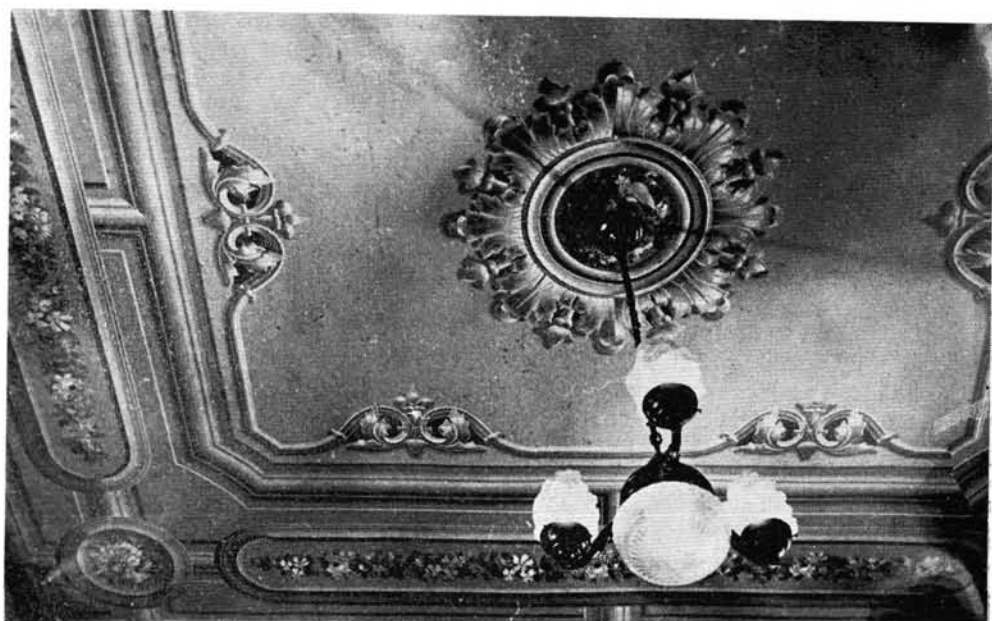
Népünk polgárosodásával a meszelés mellett megjelent a színes fal is. Paraszti jómód jele volt már a század elején az *olajosvégű ház*, vagyis az utcára néző házvégnek olajfestékkel való bemázolása.

Mindkettőt már rohamosan szorítja vissza tanyán is a *priccölt fal*, *varancsagos fal*, vagyis a színes cementhabarccsal bevakolt házvég. A folyamat alighanem föltartóztathatatlan: tartóssága kétségtelen, de gyorsan szennyeződik. Felújítására már alig kerül sor.

A *péngálás*, *piktorolás*, vagyis szobafestő munka népünk polgárisodásával, az árvíz után válik mind általánosabbá. A belvárosi nagy paloták lépcsőházainak reneszánszot idéző ornamentikája, mennyezetdíszítései, szabadkézzel, tehát sablon nélkül odafestett színes dekorációi, girlandjai megjelennek a külvárosi tisztaszobák mennyezetén is. Máiig számos szép maradványuk akad Alsó- és Felsőváros egykorú parasztházaiban. Alsóvároson különösen egy Makai nevezetű piktorra emlékeznek. Ebbe a készségbe nyilván belejátszottak a helybeli gombkötő és szűcsornamentika ösztönzései is. Tudjuk, hogy Kabók Imre, híres szegedi gombkötőmester Beck Pista hivatali helyisége számára tervezett „magyaros” mennyezetet, amelyet később oktanul megsemmisítettek. A külvárosi, tápai *virágozó*, másként *péngáló* asszonyok már csak hírükben élnek.

Megemlíthetjük még, hogy a piktorok munkájára sokszor gazdasszonyok is vállalkoznak, piacon vett, *mustra* néven emlegetett egyszerűbb mintalapokkal.

*

Fölsővárosi tisztaszoba pingált mennyezetdísz (Csaba u. 34.)

A Víz előtt inkább, de világosan régi hagyományok alapján manapság is akad a külvárosokban, Tápén, tanyán olyan hajlék, amelynek a házvég és a kerítés, utca között a tisztaszoba ablaka előtt *virágos* kiskertje van. Ennek jellemző tápai neve *ablakalja*. Nyilvánvaló, hogy a sugárutak nagykörúton kívüli házainak előkertjei ezt a helybeli paraszti hagyományt is őrzik és nemcsak a modern várostervezés megfontolásából születtek. Parasztházainkban ilyen előkertek híján a virágoskert a rendes kertnek egy részét szokta elfoglalni. „Áll a ház a kert oldalában — emlékezik⁹² Tömörkény — a kertben pedig régi, már szinte elfeledett illatok árja libeg, mint harangszó a fényes ünnepi hajnalon. Tömegesen nyílik elibed a régi magyar virágzatnak minden fajtája: a *peremisz*, a *borsika*, a *viola*, a *bazsalyikom*, a *fodormenta*, a *mirrha*, a *mályva*, a *gyorgyina*. Óh édes és kedves illatok... Ott vannak a szép tavaszvirágok, amik habár virágukat és levelüket hullatták is, de száruk szerint ismerősök: a *bazsarúza*, a *fejkőtővirág*, a *gyöngyvirág*, a *százsorszép*, az *árvácska* — mindezek itt vannak.”

Kovács János meg így ír⁹³ a szegedi virágoskertről: „régebben a házi kertben nagyobbára csak oly virágok díszlettek, melyek egyszersmind a családnak orvosságul is szolgáltak. Ezek közül ehelyütt főlemlítjük a szegedi népnél leginkább fölatalható következő virágokat: *istenfa*, *gyöngyvirág*, *kankalin*, *üröm*, *mirrha*, *kakukfű*, *fodormenta*, *szélösmenta*, *bazsalikom*, *rozmarin*, *borsika*, *hajnalicska*, *bársonyka*, *peremisz*, *kékliliom*, *fehérliliom*, *tüzeslilom*, *izsóp*, *levendula*, *tulipán*, *sárgaviola*, *szarkaláb*, *kakastaréj*, *mályva*, *majoranna*, *vadsáfrány*, *jácintus*, *karsairúza*, *százsorszép*, *szögfű*, *tisztesfű*, *pünkösdirúza*, *hórúza*, *őszirúza*, *tátocska*, *őszi muskátli*, *szagos muskátli*, melyekhez az újabb időkben már a modern kertészet nagyszámú és

⁹² Tömörkény I., Gerendás szobákból 149.

⁹³ Kovács 197.

legkülönbözőbb virágai járultak.” Ezekből mindig jutott a templomi otárokra, úrnapi sátorba, szobaablakokba is.

„A háztetőn terjeng — folytatja Kovács — a *fülbeeresztő*, a kerítés mellett a *lopótök* fut végig, ott pompázzván a *csicsóka*, a *pulykatakony* és *tányérica*.” Ehhez hozzátehetjük még az orgonabokrokat és újabban egyéb színes virágú cserjéket is.

Minthogy a porta major jellege legtöbb helyen már megszűnt, számosjóságot nem tartanak, kocsijárás nincs, így már az egész udvar virágoskertként ünnepel.

A kert néhány szőlésünkbe is belekerült. Országszerte ismert: *farkast emlőgetünk, aztán a kert alatt jár*. A kancsal embőr egyik szömvivel a *káposztáskertbe néz*. Röviden: *kertbenéző a szeme*. Kerüljük a fölösleges dolgokat: *egy kertön öleg egy rés is*. Oltalmazzuk meg a magunkét, főleg vigyázzunk a feleségünk, lányunk becsületére mert *kertötletlen kertnek hamā mögszödik a virágját*,⁹⁴ Dugonicsnál: *nem vagyok kerteletlen virág, hogy akárminő kéztül leszakasztassam*.⁹⁵

*

Veteményeskert a ház belső végében régebben, a múlt században nem volt. Környékbeli falukban (Tápe, Szőreg) is csak az utolsó évtizedekben vált általánossá. Legfőljebb a paprika-, dohány-, káposztapalántának rekesztettek el tavasszal egy kicsike területet, amelyet aztán a család a maga földjeibe kiültetett. Ennek a náddal, kukoricaszárral elkerített, fátlan kertecskének, főleg már csak tanyaiak ajkán *palántás*, temesközi véreinknél *bosztán* a neve. Ez utóbbi török eredetű, valamikor az egész szegedi nagytájon közismert szó, és nyilvánvalóan a hódoltsági ozmán kertkultúra emlékezetét őrzi. Erről máshol is szólunk.

Otthona mellett volt a gazda szerűje: szalmakazal, polyvakazal, szénaboglya, kúba rakott kukoricaszár, rőzserakás, verem, trágyadomb helye. Tűzbiztonsági okokból a hatóság fokozatosan kiparancsolta őket és a város szélén közös szérűskertet jelölt ki a számukra. Másfelől azonban az életforma is megváltozott, átalakult, és így a ház melletti gazdasági kert mindenképpen fölöslegessé vált. Felszántották és bevetették, olykor gyümölcsfával, szőlővel is betelepítették őket.

Ezek a nagy emberi odaadással megművelt kisparaszti, külvárosi kertek nemcsak a családi szükségleteket elégítik már ki, hanem fölöslegeikből, különlegességeikből a piacra is bőségesen jut.

Mondanunk sem kell, hogy ezekben is nyílik virág.

*

A régi önellátó paraszthajlékhoz a *kút* is hozzátartozott.

Legrégibb szegedi nyomai az 1522. évi tizedjegyzékben bukkannak föl. Itt előfordul *Kutas Péter*, négyszer *Kutas János*, *Kutas Balázs*, *Kutas Ambrus*, *Kutas Bálint* neve, ami vagy kútásó mesterségre, vagy olyan polgárra utal, akinek portáján kút is volt, szemben azokkal, akik a Tisza vizét élték.

A török időkben (1550) is találkozunk *Kutas Lőrinc* és *Kutas Balázs* nevével. A *Kutassy* nemesi családnév nyilván a közeli csanádi *Kutas* falu emlékezetét őrzi.

Az alsóvárosi barátok a török hatósághoz fordultak (1646),⁹⁶ hogy „a kútnak, mely a kis kertben vagyon, a tetejét megcsinálhassák”. Az *emeng* meg is adta nekik az engedélyt. Itt nyilvánvalóan kerekeskútról volt szó, amely fölé tetőszerkezetet emeltek.

⁹⁴ Ismeri *Móra F.*, Ének a búzamezőkről II, 82

⁹⁵ *Dugonics A.*, Etelka II, 403.

⁹⁶ Hódoltsági Okmánytár II, 326.

A XVIII. századból inkább csak pusztai kutakra van adatunk.

Valamikor, jó száz éve a Városban, Tápén nem volt minden háznál kút, csak inkább útkereszteződéseknél: jószágításra, főleg a gyakori tüzek eloltására. A múlt század legelején a hajdani Búzapiacon, a mai Dugonics téren két gémeskút is állott, hogy a piacozók lovai inni tudjanak. Ismeretes 1813-ból az *Aranykút* is,⁹⁷ a mai Attila utcában épült első zsinagóga közelében.

Ellenőrzésük valamikor a számos *utcakapitány* feladata volt. A *kapitányvíz* azt a hordóban, dézsában álló vizet jelentette, amelyet tűzvész ellen minden házban készen kellett tartani. A polgárokat egyébként *bűrvödör* beszerzésére is kötelezték, amelyet hozzáférhető helyen kellett kifüggeszteni. Ez a vödör azután a polgári házak megkülönböztető jelévé, szinte címerévé is vált egyúttal.

A királybiztosság a Víz után előírja, hogy ásott kutak ezentúl minden külvárosi háznál legyenek. Ezeket az ártézi kutak általánossá válásával, a vízvezetéki hálózat kiépítésével már jó félszázada ivásra nem használják. Gémjük tünedezik, de megvan-
nak, mert a kerti öntözésre, jószágításra, a hajlék tisztántartására most is belőle merítenek, a tanyán pedig egyenesen nélkülözhetetlenek.

A kút nemcsak vízzel szolgál, hanem hűtőszekrényül is. Tejet, tejfölt, levágot jószág még meg nem főzött húsát, finomabb ételmaradékot, paprikást, dinnyét megfelelő edényben az ostorfán le szoktak engedni a víz színére. Semmi sem érheti, éjjel viszont kellemesen lehül. Nappalra a kút használata miatt ki kell venni, vagy ha ott marad, külön kötélen kell leengedni. Ha van pince, akkor oda viszik, ha nincs, akkor a kamra földjét meglocsolják és rosta alatt a vizes földre teszik. Este ismét lebocsátják a kútba.

Ki szokták meríteni a kút vizét, ha jószág, ember fullad bele, vagy ha valaki beleölte magát. Tanyán az ilyen kutat be is tömik, és másikat ásnak helyette. Századunk derekán történt, hogy Mórahalmon ott osztottak házhelyeket, ahol azelőtt régi temető volt. Kútásás közben emberi csontok bukkantak föl, éppen ezért innen ivó- és főző vízért máig máshova járnak el. Kálmány Lajos temesközi kéziratos adata szerint a vályogverők az első kivetett vályogot a kútba dobják, hogy munkájukra ne legyen eső.

A kút természetesen ősrégi szimbólum is, az életnek, vegetációnak forrása. Ha a szőregi fiatalok Szent András éjszakáján, éjfélkor belenéznek a gémeskútba, akkor meglátják benne, hogy ki szereti őket. A karácsonyesti hagyományoknál bővebben is szólunk arról, hogy a család nemcsak ivópoharába, hanem gémeskútjába is szép piros almát vet, és erről iszik újév napjáig, olykor vízkeresztig. Deszken aki újesztendőkor leghamarabb fölkel, elmegy a kútra és vizet hoz. Amikor belép a szobába, megkérdezik tőle, hogy mit hozott. Ő erre háromszor ezt mondja: *erőt, egészségöt, áldást, békességöt, szöröncsét*. A nagyheti tisztálkodás a tavaszi lusztráció ősrégi hagyományának és emberi készségének megnyilvánulása. Nagypénteken régebben a Tiszára mentek az emberek mosakodni. Most is — ha még ilyen van — az udvarban levő gémeskútnál mosdanak meg. A pünkösdi zöldágazás a gémeskútra is kiterjed.

Akinek *árpa* nőtt a szemén, három szem árpával háromszor megkerüli a kutat. majd e szavakkal veti bele: *akkor lögyön árpa a szömömön, mikor ezt kivöszöm*.

A tanyai lakodalmak hajnali tréfái közé tartozik, hogy az új embert leeresztik és megfürdetik a gémeskútban.

Rendesen kútról, ritkábban a Tiszáról való volt a bűbájoláshoz használt *szólatlan víz*. 1744. *A szólatlan víz annyit téssen, hogy a szolgáló míglen a vízért oda- és*

⁹⁷ Inczeffi Géza adata.

*visszajárand, senkinek se szóljon.*⁹⁸ A boszorkánysággal vádolt Dóka Ágnes abból a fazékból, amellyel a szolgáló a szólatlan vizet hozta, három közönséges fakanállal egy cseréptálba töltött, és azzal egy síró csecsemőt megmosdatott. Utána ezt mondta: *ime lássátok, már hat kanállal telt belőle!* Kovács János adata szerint, aki szólatlan vízben fürdik, nem lesz keléses. Más neve: *szólatlan hált víz*, amelynek éjszaka a szobában kell lennie, hálnia. Aki behoza, annak előtte egész nap nem szabad beszélnie. Szajáni hagyomány szerint⁹⁹ a jószágba esett férget csak ezzel lehet elveszejteni. A vizet visszásan kell a jószágra öntenie.

Az *üsköbös víz*, másként *szenes víz*, továbbá a *fürösztvíz* hiedelemvilágáról a születésnél, a *kinyérmosdató víz*, *mosdóvíz* képzetköréről pedig a kenyérsütésnél, illetőleg a tisztálkodásnál emlékezünk meg.

*

Az *udvar*, *parasztudvar* tágas, hiszen térség kell a terhes kocsinak, fordulni is ott kell vele. A frissen behordott termést: paprikát, kukoricát átmenetileg iderakják, mielőtt téli helyére kerülne. Paprikakikészítőknél itt történt hajnalban a *zúzás*, továbbá napsütésben a *magszártás*. Az udvarban van néhány eperfa az alkalmoszerűen kieresztett malac, aprójószág számára. Erről a tanyaudvarnál bővebben is szólunk. A *küves udvar* már a jobb mód jele volt. Mindez természetesen már elmúlt, mert a városiasodással, illetőleg a termelőszövetkezetek általánossá válásával a kép teljesen megváltozott.

*

A melléképületek közül igen változatos mind anyagban és formában, mindpedig rendeltetésben a *szín*, XVIII. századi alakjában *színözet*, vagyis az a földött, de legalább egy oldalánál nyitott építmény, amely a gazdasági eszközöket, olykor a termést az időjárás ellen védi.

A nagy tanyai udvarban, beálló vendéglő udvarán emelt és szabadon álló *ágasos szín*, másként *állószín* négy erős oszlopon emelkedett, és csak tetőzete volt, tehát a szél mindenfelől járta. A szellős *nyáriszín*, *sopa* tanyán, falun jószág számára készül nyárára.

A *kocsiszín*, *fásszín* nem kívánt külön magyarázatot.

Különleges szegedi gazdasági célokat szolgált a *paprikaszín*, *dohányszín* vagy *dohánypajta*. A tanyai változatokról még külön szó esik.

A *csűr* ismert szó ugyan, de a mi kisparaszt gazdaságunkban nem volt szükség rá.

*

Még manapság is megtalálható nemcsak a falusi, tanyai parasztnép, hanem a külvárosi kisemberek udvarában is az *ól*, *disznóól*, amely több jellemző szólásban is fölbukkan. Az oktanlan fényűzést Dugonics András egyik példabeszéde így bélyegzi meg: *disznóólra cserépfödél.*¹⁰⁰ Szorít a lábbeli: *kicsi az ól, nagy a disznó*. A kényeskedő cifrálkodó szegény: *feszelőg, otthon mög az olajtóval takarózik*. Aki vadházasságban él: *disznóálynál esküdött*.

A disznóólnak egyik sajátos, tanyai formája volt a *hantól*, azaz hantokból összerakott ól. Az ólnak egyébként van külső kikövezett, földetlen része. Ide járnak ki a disznók piszkolni. Ezt az előteret Alsóvároson, Sövényházán *akol*, Tápén *karám*

⁹⁸ Reizner IV, 529.

⁹⁹ Kálmány II, 109.

¹⁰⁰ Dugonics A., Pédabeszédek és jeles mondások II, 3.

néven is emlegetik. A belső, tetőzettel ellátott rész deszkával nincs kipadolva, azonban mély homokréteggel borítják meg. Ebben hempereg és pihen a disznó.

Az ólkerítés udvari részébe van a disznóvályú beépítve. Akinek feltörte a lábát valami, a sándorfalviak szerint dörgölje hozzá a disznóvályú sarkához: elmúlik. Ha a boszorkányok a tehenet megrontották, akkor disznóvályút visznek az istállóba,

Sopa (Sövényháza — Kutanyak)

és a kifejt tejet beleöntik, majd kökényfa söprűvel ütögetik. Ha nem családbelinek mutatják meg a disznót, az idegen az ólkerítésen keresztül megköpködi, hogy esetleges dicsérete, szemverése ne ártson neki. Jázovai hiedelem szerint az ólban hízó megrontott disznó étvágytalanná válik, nem hízik, mert megverték szemmel. Ilyenkor a rontóját megkérlik, hogy vizeljen egy edénybe, majd a belemártott rossz söprűvel, az ólnak háttal állva hintse meg a disznókat.

Sok helyen egy lejtős deszkacsatorna, a *beöntő* vezet a vályúba. A moslék, kevert ezen át kerül a disznókhoz.

Rendszeren a vályú mellett nyílik az *ólajtó*. Földeákon, Tápén erre kötik a megszentelt húsvéti sonka csontját, hogy a disznók kövérek legyenek. Az ólajtó legfontosabb, mágikus jelentőségű része az *ólküszöb*. Ha új malacot vesznek, az ólküszöb-re sütőlapátot, söprűt tesz a gazdasszony. A kötőjét leoldva, szintén odateszi és ezen keresztül hajtja be az ólba. Hogy a disznókat elkerülje a betegség, az ólküszöb alá szentelt barkát szoktak tenni. Ha mód van rá, hétyluku patkót is szögeznek a küszöbre.

Az ól mint építmény, igen változatos lehet. Vannak olyan szilárdabb anyagokból készült disznóólak, amelyek fölé lapostető helyett *kukoricagóré*, *kukoricakadárka*, röviden *góré*, *kadárka*, *kotárka* emelkedik. Lécekből összerótt szellős falával kalitkára emlékeztet. Régebben vesszőből is fonták. Módosabb helyeken ez a csöves kukorica helye.

Újkígyóson tűnt szemünkbe a *kisgóré*: oldala napraforgószárból, eleje kukoricaszárból, teteje nincs. A lemorzsolts kukoricacsutka elraktározására szolgál.

Az ól belső részét kerítés-magasságban sokszor ledeszkázzák. Az így keletkezett *ólpallás* rőzsének, elhasznált, de még őrzésre érdemes faneműnek raktára. Olykor éjszakai tyúkülől is szolgál.

Az udvar valamelyik alacsonyabb, lapos tetején, legáltalánosabban mégis az *óltetējön* tenyészik a *fülbeeresztő* (*Sempervivum tectorum*), másként *fülfű*, Felsőtanyán *fülbecsavaró*, másként *fülrúza*, *fülvirág*, Apácán *fülbecsavarító*, Alsótanyán *füleresztő*, Deszken *küvirág*. A szegedi tájon már a XVI. században ismeretes, Fraxinus Gáspár emlegeti, ő azonban bizonyos lábfájásról (*pro pedis inflammatione*) javasolja. 1555. *Si semperviva maior, quae in tectis domorum semper et nascitur et vivit, non invenitur, recipiatur succus herbae*. Fuchsius Leonhardus fűvészkönyvének alsóvárosi bejegyzése szerint *Hazi zeöld Fwl fw*.

Nem állhatjuk meg, hogy ne idézzük itt Heinrich Marzell legújabb kutatásainak néhány eredményét. A fülfüvet az antik Dioskurides villámlás, mennydörgés ellen tartja foganatosnak. Ezt a hagyományt Albertus Magnus természetrajza is említi.¹⁰¹ A feltűnő helyen élő *fülbeeresztő*fű eredeti, antik hagyományokon tovább élő rendeltetése szerint nyilván az égháború csapásainak elhárítását célozta. Fülbajok elleni felhasználása alighanem másodlagos, illetőleg párhuzamos: a mennydörgés hangjától való szorongásból, félelemből keletkezett.

Az ólhoz kapcsolódó hiedelmek közül meg kell említenünk még, ha Kiszomborban kocadisznót ölnek, akkor a csecseit pörzsölés után levágják és az ólba dobják. Úgy vélik, hogy így ezután is szerencséjük lesz a disznótartáshoz.

*

Az *istálló* a *számosjószág*: ló és marha födele. Szegényebb gazdánál ló és tehen egy istállóban volt, olykor egymás mellett is. A kezdetleges nádfödeles istállónak *kusornyó* az alsótanyai neve.

Az istálló a hajlék mellett legfeltettebb része a parasztháznak. Belsejét ki is szokták meszelni, egy részét azonban Alsótanyán tapasztalatlan, meszeletlen hagyják. Az a már nem tudatos megfontolás, hogy ezzel a rontást el lehet kerülni, a rontót félre lehet vezetni, hiszen az istálló építését, meszelését látszólag még nem fejezték be egészen. A tápai istálló horogfájára úrnapi virágot szoktak akasztani.

Az *istállóajtó* fölé régebben kakukkfüvet akasztottak, Tápén az ajtó szemöldökfájára patkót vertek, hogy a boszorkányok be ne mehessenek. Tanyai istállóajtók közepére sokszor még manapság is vízszintes rudat lakatolnak. „Ez lókötés ellen — írja¹⁰² Tömörkény — igen ajánlatos, mert hiába feszíti ki a rossz ember az ajtót, a lovat ki nem vezetheti. A vasrúd van odahelyezve, hogy alatta ló nem jöhet, fölötte át nem ugorhat.”

Az *istállóküszöb* öregek tudatában, illetőleg emlékezetében egyenesen mágikus jelentőségű. Hogy az új tehenet meg ne lehessen rontani, az istállósöprűt nyelével lefelé fordítják, az istállóküszöb elé szénvonót, piszkafát, sütőlapátot, egyesek még szennyes festőkört tesznek, magát a küszöböt pedig a gazdasszony kötőjével terítik le, és ezeken vezetik be a tehenet az istállóba. Odabent a kötővel a tehenet még meg is

¹⁰¹ Albertus Magnus természetrajzában így ír: *qui autem incantationi student, dicunt ipsam fugare fulmen tonitruum et ideo in tectis plantantur*; Marzell, H., Donnerblumen. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde V, 1954, 149.

¹⁰² Tömörkény I., Vizenjárók 142.

törölgetik. Újkígyóson valamikor a vásárban vett tehenet a gazdasszony küszöbre terített pendelyén, Kiszomborban a leterített sütőabroszon át hajtották az istállóba. Tápén a faránál fogvást szokták betuszkolni. Még manapság is akadnak tanyai emberek, akik a vásárban vett ló nyakába az istállóküszöbön új kötőféket vetnek. Csak ezután mehet be. Egyesek hétyluku szerencsepatkót szoktak az istállóküszöbre szögezni. Amikor a tehen első fiára ellik, a poklát az istállóküszöbön belül elássák a földbe.

A *lójászol* magasabb és keskenyebb a tehenjászolnál, és a szálas takarmány számára *saroglya*, *sorompó*, öregesen *sarampó*, vagyis etetőrács van fölötte. Oldalában több *jászolkarika*, amelyhez kötőfékjével fogva kötik oda a lovat. Ennek módja tápaiasan a *punkkötés*, *pökkötés*: olyan hurokkötés, amely nem csúszkál el és egy rántással eloldódik.

Ha több ló is van egy istállóban, akkor a *strajfa*, tanyán, Tápén *trajfa*, *rajfa*, Újkígyóson, Sövényházán *rugófa* néven emlegetett rúddal különítik el egymástól, amelynek egyik kampós végét a jászolkarikába akasztják, a másikat meg leeresztik az istálló földjére. Esetleg ágast is vernek le. Ehhez erősítik, így a strajfa vízszintesen áll.

A sövényházi istálló gerendáján sulyok, amelyet minden évben bevisznek a karácsonyi asztal alá. Beteg lovat, jószágot szoktak vele meghúzatni.

A lóistállóhoz hozzátartozik a *hidlás* néven emlegetett, alul üreges deszkapadzat is, hogy a trágyalé, húgy odacsurogjon, a jószág ne legyen kénytelen belefeküdni.

A szemben levő fal mellett készenlétben az elrekesztett *szénatartó*, tanyaiasan *kötröc*. Az odarakott szénán aludni is szoktak. Fölötte a mennyezetet nyílás. Ezen át szokták lehajigálni a takarmánykivéket, ha a szénatartóból már kifogytak.

Az *istállópallás* leginkább a takarmány elraktározására szolgál. Tetőzetéről ajtó nyílik az udvarra, hogy a kévét közvetlenül a kocsiról lehessen rajta keresztül villahegyen beadogatni. Az ajtónak *szénabehányó* a neve. Az istálló mennyezetén az említett nyílás, ahonnan a kötröcbe lehet dobni a takarmányt.

Egyes tanyákon *kandi* is található, amely az istállóhoz hozzáépített takarmánytároló helyiség. Az udvarra egyetlen tágas ablaka van. Kocsin közvetlenül oda lehet állani, és szintén villahegyen adogatják be róla a kévét. Az istállóból viszont ajtó nyílik a kandiba.

Az istállóbeli kötröc mellett *priccs*, *priccságy*, tanyai öregek ajkán *prüccs*, Újkígyóson *kosec*: kezdetleges ágy, amelyen pokrócba, subába takarózva az feküdt, aki a lovakat közvetlenül gondozta. Ennek kora hajnalban az első kakasszóra föl kellett kelnie és ellátnia a jószágot.

A *priccs* fölött kis ablak, amelyet régebben *lantorna* néven emlegetett, áttetsző marhahólyaggal fődtek be üveg helyett. Párkányán vagy a mellette levő polcon az *istállólámpás*, voltaképpen viharlámpa. Régebben a többféleképpen emlegetett *pilács*, *tatar*, *pisla* járta, amelyről máshol szólunk bővebben. Itt van még a gyufa, dohány, fésű, az aprófogú *lővakaró*. Régebben csutakolással tartották tisztán a ló szőrét. Utána Szent György napja előtt fogott vakondok bőrével simogatták végig rontás ellen. Tápén petróleumos ruhával, hogy fényesebb, a derest pedig faszénnel, hogy mutatósabb legyen.

Olykor falba vert akácfakarókon lógott a lószerszám is, különösen a mindennapos.

A lovak fara és a *priccs*, *szénatartó* között az istálló hosszában agyaggal ledönögt, esetleg ki is kövezett járónak, útnak *placc* a neve. Ez tisztán tartják, állandóan söprik. Erre a célra szolgál a *serevénysöprű*, hosszúnyelű lapát és vasvilla. A placcon

unalmas téli napokon alkalmi munkát is végeznek: kukoricát morzsolnak, kőszőrűkövön szerszámokat, késeket élesítenek.

Télidőben az istállóban a jóság párájától meleg van. Átható szaga beleivódik az itt élő emberek ruhájába, bőrébe. Az a vélemény azonban, hogy az istállóság gyöngye tüdejűeknek igen hasznos.

Nagy hidegekben a kutyát is beeresztik a priccs alá. Az istállóban csak vizelni szabad, nagyobb szükségre ki kell menni a trágyadombra vagy árnyékszékre.

A régi parasztesalád fiatalabb férfitagjai a szegedi tájon is a lóistállóban voltak igazán maguk között. Tanyán a legújabb időkig ez volt a legényfiaknak, béresnek alvóhelye. Ennek gyakorlati oka: a ló könnyen *fölkavarodhat*, azaz felakadhat, de össze is rugdoshatják egymást. Kéznel kell tehát lenni.

Mint mondtuk, a *tehénistálló*, *marhaistálló* szegényebb helyeken közös helyiségben van a lóistállóval. Csak jobb módúaknál, főleg tanyán különült el. Ott aztán szükség szerint — mint említettük is — még a közelmúltban is volt *tehén*-, *bornyú*-, *ökör*-, sőt nagyon tehetőseknél *bikaistálló* is. *Bikagazda* néven is szokták emlegetni a gazdát, aki a Város vagy állam bikáját gondozásra elvállalta.

A *marhajászol* alacsonyabb és szélesebb a lóénál. Sorompója, etetőrácsa nincs. A kötrőc mellett *bornyúakol* a *tejesbornyú* számára. Az istállógerendákon fecskéfészek.

Tanyán, falun, de a Város peremén is általános a *nyáriistálló*: levegős, széljárta szín, olykor csak *nyárijászol*, *forgójászol*. Ezt a nap járása szerint más-más helyen állítják árnyékba és úgy kötik melléje a jóságot.

A marhaistálló hiedelemvilága nagy egészében azonos a közös istállóéval. Legfőjebb azt tehetjük hozzá, hogy a régi öregek abba az istállóba, ahol tehén, főleg borjú is volt, nem szívesen szoktak idegent beengedni, mert féltek a szemveréstől, rontástól. Nekünk is volt a század elején egy tehenünk, amelynek gerincét egy búbajos hírében álló alsóvárosi ember a kezével végigborzolta. Édesanyámnak az volt a gyanúja, hogy a hasznát elvitte, mert utána a teje elapadt. Hamarosan vágóként kellett eladnunk.

A tehénistállóban végzett néhány bajelhárító műveletről a tehéntartásnál még külön is szólunk. Itt azonban még megjegyezzük, hogy a hazai hiedelemvilágban — tudomásunk szerint — egyelőre máshol ismeretlen, de az európai folkóiban¹⁰³ annál általánosabb hagyomány szerint szögbe akasztva lenyúzott *mönnyébtúr* függ sok tápai gazda istállójában. Szükség esetén kölcsön is kéri. A tehén dagadt tőgyét szokták vele meghúzatni, hogy elmúljon.

*

Az *aprójóság* nevelése a gazdasszony dolga. Erről más összefüggésben, a jószágtartásnál szólunk bővebben. Régebben, amikor istálló és trágyadomb is volt a háznál, szabadon kapargált az udvarban, újabban azonban elrekesztik. Éjszakai pihenőhelye vagy a sárból tapasztott alacsony *tyúkveröm*, *tyúkol*, kisoroszi néven *kotyész*, vagy pedig az ólban a disznók feje fölött keresztberakott, olykor el is rekesztett több párhuzamos léc.

A *tyúktó* főleg tanyai ól, istálló oldalára függesztett vályú, ahova a tyúkok felszállanak tojni. Így a kutya nem tud a tojásukhoz férkőzni. Alsótanyán, Harkakötönyben tűnt a szemünkbe.

¹⁰³ *Hako, M.*, Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung. FFC. 66. Helsinki 1966.

Miután a pulyka nem szeret fődött helyen éjszakázni, azért tanyai udvarokban a gazda szabadon álló, meggyeszedő székre emlékeztető favázat készít, amelynek *pulykaülő* a neve.

A házilag tenyésztett, sokszor passzióból nevelt *galamb* számára külön *galambház* készül. Rendesen valamelyik melléképület padlásából rekesztik el. Ezért *galambpallás* neve is hallható.

Tápai tyúkverem

A rendes padlásról a galambász számára ajtaja is nyílik. Ez a *galambluk*. A galambok a tetőre vágott nyíláson járnak ki, amely fölött a sodronyból készített *galambcserény* foglal helyet. Ennek az udvarról zsinórral nyitható-csukható ajtaja van. A szegedi táj galambtartásáról a madarászatnál, galambászatnál bőven szólunk.

*

Egyes házaknál, főleg még a század elején *gilicepár* is akadt. Kálmány Lajos jellemzi¹⁰⁴ népdalaink gerliceszimbolikáját, a házastársi hűség példáját.

Közkedvelt két vándormadár a *fecske* és a *gólya*. Boldog az a ház, ahova fészket raknak. A fecskék, *Isten madarai* szívesen fészkelnek az istállóban, mert itt nyáridőben sok a légy. Pusztítani tilos őket, sőt lehetőleg kedvükben is járnak. Fészküket nem szabad levetni, mert szerencsétlenség szakad a házra: tűz támad, meghal valaki, véreset ad a tehén. Kálmány följegyzése szerint egy tápai ember, bizonyos Nacsa Misa leverte a fészket, mire a fecske megátkozta:

*Mosdóvized vérré váljon,
Türülködöd lángot hányjon!*

¹⁰⁴ Kálmány III, 223.

Nem is lett többé az öregnek egészsége, a *nyila* is belecsapott a házába.¹⁰⁵
Ha a fecske alacsonyan repül, eső lesz. A tehén véres tejet ad, ha fecske repül át a hasa alatt. Ha a fecskét bántják, néma gyereke lesz a családnak.¹⁰⁶

Amikor a kömpöciek tavasszal megpillantják az első fecskét vagy gólyát, csomót kötnek a zsebkendőjükre, hogy szerencsájük legyen.

A fecske szegedi kultuszát Tömörkény István egyik legszebb novellája is megőrökíti. Szegedi fiúk Boszniában szolgálnak. Vándorló fecskék pihennek meg ősszel szállásuk tetején. „A barákok szobáiban nem volt az este lárma, csak beszélte egymásnak a nép boldogan, hogy lám, hát erre jöttek. Hogy bizonyosan tudták, hogy erre kell jönniök. Talán otthonról üzentek is velük, mert az ilyesmi lehetséges, miután a fecskék az Isten madarai. Mondja kend mán komám, nem vösz-e kend észre, hogy ez a nagyobbik-e, ez a kövér, nem épp az öregszüléméktől való?” Reggelre elgémberedtek szegénykék. A katonák tenyerükben melengetik életre őket. Befűtenek, megvendégelik, majd úgy bocsátják szárnyára a fecskerajt.¹⁰⁷

A *gólya* valamikor külvárosi házak kéményére is fészket rakott. Manapság már a szegedi tanyákon is elég ritka. Egy azonban máig sem változott: a gólyát is szereti mindenki. Most is élő hiedelem, hogy sem a gólyát, sem pedig a fészket nem szabad bántani, mert a ház leég, a határt meg elveri a jég. Ha a tavasszal visszatérő gólya lucskos, sáros, akkor jó termés lesz, ha szép fehér, akkor pedig rossz. A gólyáról azt tartották a régi szegedi pákászok, hogy meg tudja jósolni a szél irányát, aminek a lápok, rengeteg vizek világában nagy jelentősége volt.

A gyermekek körében máig számos mondóka él, amely a gólya látásához kapcsolódik. A legrégebb följegyzés Ipolyi Arnold kéziratok szegedi hagyatékából így hangzik: *gólya, gólya gilice, mit viszol a szádban? Szőröcskét, szőröcskét. Minek az a szőröcske? Szitát kötögetni. Minek az a szita? Korpát szitálgatni. Minek az a korpá? Disznót hizlalgatni. Minek az a disznó? Kocsit kenyögetni. Minek az a kocsi? Szálfákat hordani. Minek az a szálfá? Dészkat csinálni. Minek az a deszka? Kisházat csinálni. Minek az a kisház? Legényöket, lányokat behívogatni, abban táncolgatni.*¹⁰⁸ Ismeretes a véreslábú gólyáról szóló mondóka is, amelyet síppal, dobbal, nádihegedűvel kell gyógyítani. A gólyafészek a boszorkánypörökben orvosságként szerepel.

A háztájék madaraihoz valamikor hozzátartozott a megszelídített *daru* is. Erről máshol szólunk bővebben.

A régi szegedi vendégfogadók, de olykor polgárházak, tápai paraszthajlékok udvarán is ott begyeskedett a *páva*. Néha még manapság is. Az egyik hajdani híres vendéglőnek éppen *Aranypáva, pávakocma* volt a neve. A szépen kiöltözött, kényeskedve lépkedő fehérrépre manapság is mondják: *úgy sétál mint egy páva*. Kálmány följegyzése szerint¹⁰⁹ a páva azért olyan sovány, mert tolláért hiúságból eladta a húsát az ördögnek. A cifrálkodó, rossz hírű fehérrép otthonát bizonyos lenézéssel régebben *pávaház* néven emlegették.

Nyilvánvaló, hogy a pávatartás eredeti célzata az volt, hogy jelenléte a tüzet elriassza, messzetartsa a háztól. A páva ugyanis már az ókeresztény szimbolikában a sérthetelenség, halhatatlanság jelképe. Máshol is említettük már, hogy tanyán, Tápén díszítés okából, illetőleg megszokásból még manapság is tűznek pávatollat

¹⁰⁵ Kálmány III, 94.

¹⁰⁶ Kovács J. 373.

¹⁰⁷ Tömörkény I., Vizenjárók 148.

¹⁰⁸ Ipolyi Gyűjt.

¹⁰⁹ Kálmány L., Világunk alakulásai 47. Vö. még EA. 2852.

a tükör szélére. Ennek eredetileg a tükörbe nézéssel adódó varázslat, ártalom távol-tartásában mágikus jelentősége is volt.

A régi polgárházak, paraszthajlékok kalitkában tartott énekesmadarairól a madarászattal kapcsolatban szólunk bővebben.

*

A paraszthajlék állatseregletéhez, különösen tanyán, máig hozzátartozik a *kutya és macska* is.

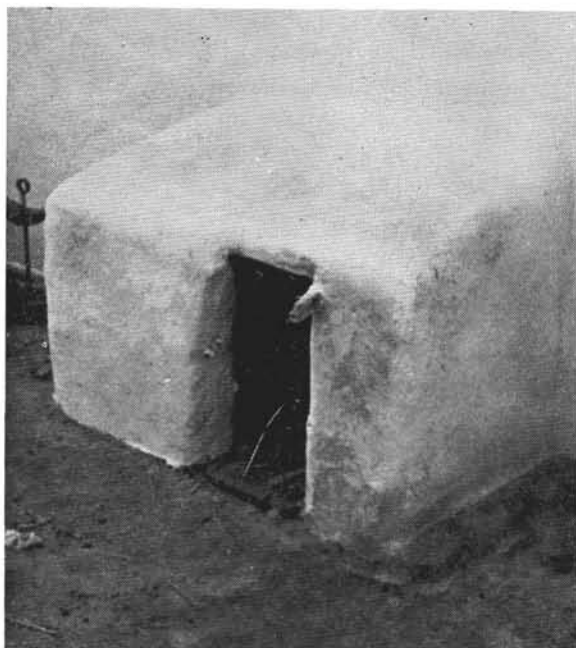
Hogy a kutya mennyire egy a házzal, azt a szólások, példabeszédek páratlan gazdagsága is mutatja:

Kutya baja, mint a szentösi halottnak: semmi baja. *Kutyául van*, Dugonicsnál *ebül is, kutyául is komondorul is*: rosszul érzi magát, beteg. *Kutyának válik*: nem lesz azzá amivé kellene, így soványnak maradt disznó, kikapi asszony. *Morog, mint a balhás kutya*: folyton zsörtölődik. *Kutyáékná vót lagziba*: veszekedett valahol. *Nem öszi mög a kutya a telet*: nem múlik el a tél hideg nélkül. *A kutya is haragszik az óráé*: tiszteld mások érzékenységét. *Olyanokat mond, hogy a kutya sē vönné a fogára*: sértegető, bántó szavakat vág valakinek a fejéhez. *Hagy ugasson a kutya, csak mög nē harapjon*: beszéljen a világ amit akar, csak ne ártson. *Alázatos, mint a torba járó kutya*: jutalomra vár és ezért szerénykedik. *Fél, mint kutya az égzöngéstű*: fél, retteg. *Jólakott, mint kilenc kutya egy egérrel*: éhen maradt. *Lögyön vasárnapja, mint a Gárgyánék kutyájának*: részesüljön ő is a jóból. *Uradzik, mint a pap kutyája*: uraskodik. *Iparkodik, mint a szögverő kutyája*: csak kényszerítéssel végzi megszabott munkáját. *Kitött magáé, mint szentösi kutya a hazáé*: derekasan kitett magáért. *Ha él: urának, ha döglük: kutyának*: ha megmarad valami, akkor jó, ha elpusztul, akkor sem lesz nagy kár. *A kutyát is mög kő böcsülnünk az uráé*: az alantasokat is meg kell becsülni. *Ki kutya az anyaszentégyházbú!*: tréfásan komoly figyelmeztetés, ha valaki nem kellő tisztességgel öltözve jelenik meg valahol és viselkedése sem illik az adott körülményekhez. Másként: *ki kutya a templombú, ha nincs olvasód!* Nem öszi mög a kutya a maga kölkít: senki sem cselekszik a saját érdeké, osztálya ellen. *Kutyát szopott, nem anyát*: komisz rossz ember. *Változata kutyát szopott, még az anyja a piacon vót!* — *Nem bánja, ha pondrós kutya is, csak kan lögyön*: hevesvérű, fehérmájú fehérnép. *A kutya is a partra szarik*: gazdag embernek a szerencse is jobban kedvez. *Aki kutyávā jár, tanuljon mög ugatni*: ha rosszra adtuk a fejünket, akkor ne szépítegessük magunkat. *Nem egy kutya rugja a tökit*: sokan, sokfelől támogatják. *Kutyára hagyí a nevit*: nincs fiörököse. *Kis embörtű a kutya sē fél*: szegény ember szavára nem sokat adnak. *Kis kutya, löggós lánc*: nagyzóló szegény. *Aki kutyávā fekszik, balhával kel*: magára vessen, aki nem óvatos. *Kinyúlt kilenc kutya hosszára*: kényes, rátarti ember. *Kutyáhon vágta a kontrektust*: a szerződést, ígéretet, vállalt munkát nem teljesítette. *Dógozz kutya, ha szögény vagy*: szegény ember gúnyos önbiztatása. *Jó kutya hazajár*: kicsapongó férfi, aki azért feleségét is megbecsüli. *Öregkutyakedvű*: mogorva ember. *Jóétt embör, nagyszörű kutya nem fázik*: könnyen beszél, akinek mindene megvan.

Ha kutyávā játszol, bot lögyön a kezedbe: ha valamibe belefogsz, számíts a kockázatra is. *Annak a kutyának fogtábú sē öszik sēnki, akit bottā köll a nyúl után üzni*: kelleetlen embereket kár valamire biztatni. *A kutya is akkor veszödik mög, mikó a legjobban mén sora*: az ember sokszor a jóléttel sem tud mit kezdeni. *Amik kutya egyször átússza a Tiszát, nekimén az máskor is*: ha az asszony egyszer vét a házastársi hűség ellen, vétkezni fog többször is. *A kutya is húst vönne a fogára, ha péze vóna*: sok mindenben megakadályoz a szegénység bennünket.

Ebbé tartó (=tartasz), ebbé köll lönnöd: rossz társaságban magad is rosszá válsz. *Eb osztotta, nyíl hozta:* tréfás megjegyzés sorshúzás, nyilazás után. *Fogadatlan prókátornak ebszar a fizetése:* ne avatkozz más dolgába. *Ebhitön él:* vadházasságban él.¹¹⁰

A házőrző kutyát népünk is szereti folyónévről elnevezni: *Tisza, Maros, Sajó, Száva, Rajna*. Ezzel akarják a veszettségtől megóvni, amelyet a néphit szerint szomjúság okoz. A veszettségről máshol szólunk bővebben. Egyéb jellegzetesebb kutya-
nevek: *Kuszurú, Zsole, Nemaz, Hektor, Morzsa, Bodri*.¹¹¹

Alsótanyai kutyaház

A kutya viselkedéséből a házbeliek a maguk sorsára is következtetnek. Ha vonít és fölfelé néz: tűz lesz, ha pedig lefelé: meghal valaki a családból. Mások szerint a vonító kutyák rossz lelket látnak. Alsótanyaiak szerint ha a kutyák keletre ugatnak: rossz idő lesz, ha pedig nyugatra: jó.

Amikor eszünk, Tömörkény István hallomása szerint, a ránk néző kutyának adjunk belőle enni, mert különben megfájdul a szemünk.

A gyeviek az új kutyát régebben úgy szoktatták a házhoz, hogy valamelyik családtag a bal hónaljában három napig hordott egy-egy darabka kenyeret. Ezt minden hajnalban megetették a megkötött kutyával. Most már el is engedhetik, nem szökik el. Ha viszont a kutya elbarangol, akkor napkolte előtt háromszor kell belekiáltani a nevét a szabadkéménybe: előbb-utóbb meg is kerül. Erről máshol már bővebben is szóltunk.

Ha az embert kutya akarja megtámadni, akkor a tápaiak szerint a hüvelykujját szorítsa a többi négy ujjával a markába és háromszor ismétlje: *bürzsák, teli zsák, nyomd lē ördög a kutyát!*

¹¹⁰ Felsorolásunk nem teljes. Vö. *Bálint S.*, Szegedi példabeszédek 80.

¹¹¹ Kutyanévek *Kovács J.*, 503.

Tömörkény szerint mérges tanyai kutyák ellen a legjobb védekezés, ha csöndben leülünk előttük. Máshol¹¹² meg ezt mondja: „Van a házörző fajtájában olyan vad, hogy örökké, éjjel-nappal, télen-nyáron láncon van valahol a tanya sarkában és pedig rövid láncon. Az ilyennek az ételt-italt is úgy kell gereblyenyéllel elébe tolni, mert máskülönben még az ételadó gazdasszonyába is belakapna. Mégis van ember, ismeretlen ember, aki aznap járt először abban a tanyában, s mégis megteszi, hogy kimegy a kutyához, leoldja a láncról, ölbe veszi és beviszi az ereszet alá az asztalra. Ott leteszi. A kutya egy darabig úgy fekszik az asztalon, mintha agyonverték volna, akkor hirtelen nagyot ordít, elszalad, s csak napok múlva mer mutatkozni a tanya-udvarban, mikor már az éhség beveri.”

Régi felsőtanyai pásztoreMBER úgy emlékezett előttünk, hogy e tudományt úgy lehet megszerezni, ha valaki nyomban közösülésük után egy ruhadarabbal megtörli a kutyák nemzőszerveit. Ennek a rongydarabnak szagoltatásával szerez azután a legvadabb kutyán is hatalmat.

A kutya *ugat, vonyít, vonyikol, nyavikol, bujukul, (vonít), csahol, csahant, kohant, vakkant, szűkül*. Szegeden is járja: *kutyaugatás nem hallik a mennyországba*. Dugonics szerint *a kutyaugatást a szél is elhordja*.¹¹³

Amikor a kutya iszik, temesköziek szerint ezt mondja: *hagyok, hagyok, hagyok!* Ha ütik: *favég, favég!* Ha két kutya találkozik, így társalognak: *sógorr! Mé gyütté! Csonté, csonté! Hány fonté? Hat fonté, hat fonté*. Erre összevesznek, és mindketten ezt morogják: *terringette az anyád!*

*

A *kutyacsont* és *kutyazsír* a boszorkányok mesterkedéseiben előfordul. 1728. *A zsír is ott állott a hordó alatt. Ha azzal megkente, mindjárt lóvá lett. Az lózsírbul, kutyacsontbul, zsírbul csinálták. Elevenbül is kivették*.¹¹⁴ Ebből a babonás cselekményből sarjadt a komisz, összeférhetetlen természetű emberre mondott sentencia: *kutyazsírral van mögkenyeködvé. Így is: kutyahájjal van mögkenve. A fősvény embernek kutyazsírral van mögkenve a bugyellárisa*.

A kutyahússal való megszegényítő vendégeskedésről a történeti mondák között emlékezünk meg: Rózsa Dániel ivadéka csúfságból ezzel vendégelte meg a Város urait.

Tömörkény írja,¹¹⁵ hogy ismert olyan pusztalakót, aki éjjel a szobából, mikor az ágyban fekszik, meg tudja mondani, hogy odakünt az udvaron mire ugatnak a kutyák. „Más ember fülének ez egyforma: ugatás ugatás, pedig valójában más az egyik hang, mint a másik. Másként ugat az idegen ebre, másként csahol a nyúlra, másként az elhaladó emberre, mint a gyanúsra, másként az őrt járó csendőrré, másként mészárosra, juhvágóra, akiken a vérszagot megérzi.”

A tanyai és pásztorkutyákról: komendorokról, pulikról más összefüggésben, bővebben is szólunk. A kutya etetése és a hozzáfűződő hidedelemvilág népünk táplálkozásánál kerül sorra.

*

A *macska*, becézve *cira, cirka, cindor*, számos sajátosnak, helyinek érzett példabeszédben előfordul. *Úgy jár, mint macska a dióhájon: óvatosan. Úgy néz, mint a Pilátus macskája: kancsalít. Macska jár a szalonára: tolvaj van a háznál. El kéne*

¹¹² Tömörkény I., Egyszerű emberek 279.

¹¹³ Dugonics A., Jólánka I, 67.

¹¹⁴ Reizner IV, 419.

¹¹⁵ Tömörkény I., Gerendás szobákból' 125.

zavarni a macskát a tűzhelyrű: hozzá kellene fogni a főzéshez. *Ábrándozik, mint a hasas macska:* bambán mered maga elé. *Macskát szalajt:* füllent. *Pöndül, mint Baráték macskája a savótú:* fejlődésében visszamaradt.

A macska alamuszi, pákosztos természetét elnézik, ha szeret egerészni.

Amíg a kutya az emberhez, addig a macska inkább a házhoz, környezetbe ragaszkodik. Az új, lehetőleg lopott macskát a tükörbe nézetik, szétvetett lábak között eresztik a házba, Algyón háromszor a kemencéhez dörgölik az orrát, hogy megszokják, ne barangoljon el.

A *kandúr*, tréfásan *kacurkirály* kiherélése úgy történik, hogy fejével befelé csizmaszárba dugják. A kiherélt *ártány macska* eleinte búskomor. Ezért szegedi szójárás szerint a nyűgös, mogorva embernek *olyan a kedve, mint az ártány macskának*.

Az új házba első belépés előtt macskát vetnek. Gyerekágyas asszonyt, keresztetlen gyereket nem hagynak magára. Legalább macskát kell csukni hozzájuk. Az olyan lesoványodott macskának, amelyről úgy vélik, hogy boszorkányok nyergelik, a háta szőrére ollóval keresztet vágnak, olykor meg fokhagymát, sőt kötnek a nyakára.¹¹⁶ Ha a lámpaüveg váratlanul elcsattan, ha az edény magától pattogni kezd, a gyeviek ciroksöprűvel nyomban rá szoktak ütni a macskára, hogy a baj elkerülje a házat.

Ahol nem nevelik föl a macskának minden kölykét, annál a háznál öregek szerint nem tudnak jó kenyeret sütni. Ha macska döglik meg, a háznak nem lesz szerencséje.

Vannak, akik a macskával szeretnek eljátszani. Már fiatal korában megtanítják *princölni, princöltetni*: az ölbetett vagy az ember lábánál álló és *princ*, hajdani öregek ajkán *pirinc* szóval biztatott macska átugorja a két összetett kézről alkotott korlátot. A szoktatáshoz türelem kell.

A macska hívogató szava: *cic, cicic*, távolítója: *sicc*. Nevet igen ritkán adnak neki.

*

A paraszthajlékban már csak a sok jószág miatt is a *férög* (légy, bolha, svábbojár, egér, patkány) jól érzi magát. Irtani nemcsak célszerű eszközökkel szokták, hanem különösen öregek mágikus eljárásokkal is.

A nagypénteken, nagyszombaton, Legyes Margit, Luca napján, holdfogytán történő féregűzésre csak utalunk, itt nem akarunk ismételtetni.

Az *egér* kamrában, padláson szeret rágcáslni. Nincs parasztház, ahol ne tartának macskát az egér fogására. Mint mondják, különösen a lopott macska szeret egerészni.

Az *egérfogó* vagyis egércsapda legegyszerűbb formája, hogy lefordított bögrét dióval támasztanak föl. Az egér enni kezdi a diót, mire a mozgásba jött bögre lecsapódik, és az egér legtöbbször benn reked. A bögre alól úgy veszik ki, hogy óvatosan mozgatják a bögrét, amíg az egér farka elő nem búvik. Ezt megfogják, és az egeret odavetik a macskának. Az egérfogónak más fajtáit már régóta készen veszik a vaskereskedésben.

A *pocok* néven emeletett patkány inkább istállóban, trágyadombon szeret meghúzódni. Kutya, erősebb kandúr meg is tud vele birkózni. A régi deszkiek szerint¹¹⁷ a pockot úgy kell elpusztítani a háztól, hogy három napfelkölte előtt mondják: *száz, kilencvenkilenc, kilencvennyóc... három, kettő, egy, sémmi*, Vigyázni kell,

¹¹⁶ Kálmány I, 113.

¹¹⁷ Kálmány III, 149.

hogy el ne tévessze. Végül még ezt mondja: *eredj az én legkedvesebb druzámhon!* Hajdani tápaiak egymás után következő három újholdvasárnap akkor küldték el a háztól megnevezett helyre, amikor misére harangoztak.

A *balha* néven emlegetett bolha már a boszorkánypörökben előfordul. 1728. *Hitették, hogy Törökországra bolháért adják az gabonát, halat.*¹¹⁸

Alsóvároson úgy védekeznek a bolha ellen, hogy vadkendert, Tápén meg farkasalmalevet raknak az ágyba. Ha valahol sok bolha van, úgy múlik el, hogy a házat, tanyát este a gazdasszonynak anyaszült meztelen háromszor körül kell szaladnia. Bent is áll valaki. Aki szalad, odamegy az ablakra és kérdezi: *itthon vannak-é a kis feketék? Nincsenek! Hun vannak? Émöntek ehhön mög ehhön.* Itt egy, a háztól nyugatra eső ház gazdáját mell megnevezni. Majd még hozzáfűzni: *ott ögye mög a fene őket!*

A légy hiedelemvilága változatos. A boszorkányok a halat légyért adták el a törököknek. Noé nem vitt a bárkájába legyet. Egy azonban mégis ott volt az ereszet alá húzódva. *Të is itt vagy? — kérdezte. Itt ám! No légy!* Azóta aztán van légy. A legyet a terjániak szerint az ördög teremtette. Amikor az Úr méhet teremtett, az ördög is hozzáfogott, hogy majd ő is terem, de az övé csak légy lett.¹¹⁹ Alsóvároson hallottuk, hogy amikor az Úr már mindent megteremtett, Péter is szeretett volna teremteni valamit. Jézus ráhagyta. Péter kezdte: *légy*, azonban semmi sem jutott az eszébe, ami már meg ne lett volna. Így keletkezett azután Péter szavára a légy.

A gajgonyiaiak szerint az ördög szeretett volna teremteni. Az Úr kérdezte tőle, hogy mit akar. Az ördög: *legyet*, akkorát mint egy ló, hogy akit megcsíp, haljon is bele. Nem úgy lesz az — volt az Úr szava. Majd én teremtek legyet is, de csak akkorát, hogy az aratókat ne hagyja aludni. Így teremtette aztán meg az Úristen a legyet. Jó is lett így. Baj lett volna, ha az ördög legye csakugyan akkora lett volna mint a ló. Az ember belepusztult volna a csípésébe.

Ha karácsony estéjén legyet fognak, és a kotló alá teszik, akkor az új esztendőben a csirkék nem pusztulnak el. Algyőn Luca napja után már nem szabad a még található legyeket agyonütni, mert a következő évben a jószág is elhull a házból. A mindszentiek úgy tartják, ha valakinek sikerül éjféli mise előtt legyet fogni, tegye majd az eladásra szánt jószág fülébe. Annyiért veszik majd meg a vásárban tőle, amennyire legelőször kimondotta az árát.

A *légycsapó* hajlós vessző, végébe illesztett kerek bőrdarab, amely sok helyen még manapság is a legyek agyonütésére szolgál. Régi tanyaiak a legyet zöldleveles nyárfággal is hajtották. Manapság azonban már szinte mindenütt a boltban vásárolt sokféle légyfogó használatos. Az ajtóra, ablakra nyáridőben védekezésül rászereelt sodronykeret anyagát *légyszövet* néven emlegetik.

A *svábbogár*, öregek ajkán, de ritkán *ruszki*, *ruszi*, újhold idején meszelt házba telepszik be. Úgy lehet kiirtani, ha holdtöltekor a ház előtt elmenő üres kocsira hármat feldobnak. A tápaiak szerint hetet kell nádszálba dugva kocsira dobni, elküldeni.

*

Az illemhely valamikor a Város egyszerűbb népe körében igen kezdetleges volt. A hatóságoknak a tanyán kellett előírniuk a zárt árnyékszékek fölállítást, ide azonban máig is szinte csak a fehérszínű és a család öregebb tagjai járnak. Istállóban csupán vizelni szabad. A férfiak akárhányszor üres szőlőben, kertben, sötétben pedig a

¹¹⁸ Reizner IV, 390.

¹¹⁹ Kálmány L., Világunk alakulása 13.

trágyadomb szélén végzik el dolgukat, hogy ürülékük ne vesszen kárba. Hallottunk olyan takarékos tanyai gazdákról, akik ha rájuk jött a szükség, a szomszédból is visszasiettek a maguk földjére.

A legkezdetlegesebb latrina nyilvánvalóan a *pityöre*, tápaiasan *pütyöre*, Dugonicsnál *pityere*: gödör, amelyen két párhuzamos palló van átfektetve. Aki a dolgát akarja elvégezni, az két lábbal a két szál deszkára kuporodik. Az egészet nádból vagy szárból rögtönzött kerítés veszi körül. Ma már ritkán, akkor is ideiglenesen fordul elő.

Az árnyékszék, népiesebben *rétérát*, tápaiasan *hajzli*, öregek ajkán *Pilátus konyhája*, tréfásan *kávéház*, uraskodó újabb szóval *krozet*, *véce*, deszkából készült, ajtóval, pöcegödörrel ellátott illemhely az udvarban a trágyadomb mellett, de a gémeskúttól távolabb. Ezt a higiénikus formát az árvíz utáni városrendezés írta elő, de később a tanyavilágot is kötelezték rá. Mint azonban láttuk, használata itt máig sem mondható kizárólagosnak. A szükségét végző emberre tréfásan ezt mondják: *az urak dógán van*. Azt akarják vele kifejezni, hogy ezt még az urak sem tudják mással elvégeztetni, nekik is meg kell érte dolgozniuk. Mint mondtuk, így is: *Pilátus konyháján van*. A szólás folklór háttere még tisztázásra vár.¹²⁰

A trágyadombról a mezőgazdasági életnél bővebben is szólunk.

*

A *kerítés* anyaga a szegedi tájon igen változatos. Megválasztása az anyagi körülményektől, környezeti föltételektől, hagyományörzéstől egyaránt függ.

Talán legrégebb a *sövény*, vagyis a vesszőből font kerítés. Az *élősövény*, *eleven-sövény*, meghatározva: *kertsövény*, *udvarsövény*, élő bokrokból nevelt kerítés, de inkább tanyán, gyümölcsösben. Ellentéte a *szárazkerítés*, amely nem élőből van. A *karcél*, *korcél* főleg tápai öregek ajkán jelenti a házilag készített kerítés hevederét, de magát a kerítést is. Eszerint van *nádkarcél*, *fakarcél*, *déskakarcél*, sőt újabban *drótkarcél* is. Jelenti azonban *karcél*, de főleg *korcol* igei alakban a kerítés készítését is: megfelelő távolságban oszlopokat ás le, és egy (fölül), ritkábban két (alul-fölül) vízszintes hevedert erősít rá. Az oszlopközöket földbe mélyesztett, kis árokba állított függőleges náddal, rózsével, napraforgószárral tölti ki, amelyeket azután gúzzsal, dróttal, Tápén gyékényijonnal fognak, kötnek a hevederhez, amelyet — mint mondtuk — *karcél* néven is emlegetnek.

Archaikusnak tetszik, leginkább már csak faluhelyen a *vertfalkerítés*, főleg utca felől. Újkígyóson a tetejét borító dohánycórónak, szalmának, fünek, tetőcserépnek *kalap* a neve. Ehhez hasonló, de már fejlettebb a *vályugkerítés* is.

A *déskakerítés* régebbi fajtája a vízszintesen és ritkásan felszögeezett néhány *palló*. A függőlegesen egymás mellé helyezett, a nyílásokat léccel beborító, a felső végeket vízszintes, olykor kicifrázott széles lécekkel leszorító deszkakerítés a Víz után vált általánossá.

A nap- és széljárás biztosítása végett különösen kerteknél igen alkalmas a *léc-kerítés*, másként *rostélykerítés*. A század elején Sebestyén Károly írta le. Ennek a formavilágnak már csak a töredékeivel találkozunk. Újabban a *drótkerítés* néven emlegetett sodronykerítés is elterjedt.

A tanyai kerítések sok fajtájáról a tanyaház jellemzésénél szólunk bővebben.

A *tégla-* vagy *kükerítés*, *külábaskerítés* már századunkban a városi parasztság fokozódó jólétével, illetőleg munkafeladatainak megsokasodásával válik szükségessé.

¹²⁰ A *szar* szóval kapcsolatos durva, de sokszor szellemes szólásanyagot, szóösszetételeket a Szegedi Példabeszédek sorolja fel. Az érdeklődő ott olvashatja.

A magas kerítés egyúttal a melléje épített színek, paprikaszárítók, bádogtetőzet, nyárikonyha tűzfalálul is szolgál, utcára nyíló ablak nincs rajta. Egyébként megőrzi a régi deszkakerítés beosztását.

*

A faoszlopnak megfelelő kőlabak szintén bálványszerű fejben végződnek. Legtöbbjükön külön van az utcaajtó és a bolthajtásos kapu.

Az épületanyagból készült kerítések így sokszor szolgálnak udvari mellékhelyiség falazatául is, ezért összefoglaló *falkerítés* nevük sem ismeretlen.

A külvárosi, falusi házak kertjeit elválasztó *kertkerítés* lécből, sodronyból készül, hogy a szél, nap járja. A kerítés szegénységéből vagy bizalmas szomszédoknál el is maradhat.

A kerítéshez tartozik a *kapu és utcaajtó* is.

A kapu a ház kocsibejárata. Rendesen két szárnya van, amelyeket a *kapubálvány*, *kapufélfa* néven emlegetett, leginkább akácából faragott oszlopok tartanak. A szegedi tájon sem ismeretlen: *búcsút mondott a kapufélfának. Isten veled kapufélfa.*

A kapubálványokat sokszor a melljük vert kisebb karó, név szerint *kölök* segítségével még feszebbé, mozdíthatatlanná teszik. A bálványok végeit stilizált emberfejjé vagy virággá is ki szokták régebben faragni, ami nyilvánvalóan eredeti mágikus szerepükre is utal. A múlt század folyamán még színes cserépdísz is került a hegyükbe. Ennek *kapugomb* volt a neve.

A kapuszárnyak az oszlopba erősített *pörsöly*, tápaiasan *sörpenyő* néven emlegetett vasfészekben fordulnak. A becsukott szárnyak szilárdan állását az *ütköző*, tápaiasan *kapuköldök* biztosítja. Ez nem más, mint a kapubejárat közepén a földbe vert alacsony, de széles fa- vagy vascövek. Amikor a tápai gazda a csikót először fogja kocsiba, kapunyitáskor a kapuköldöknél az ostorral keresztet rajzol a földre. Ha egy lányhoz föltűnő sokan járnak, oda szoktak a legények, ez a tápai szólás járja: *vizes náluk a kapuköldök.*

A kapuszárnyakat belülről a *kapurúd* zárja be: a *dészkakapu* udvari felének közepére szerelt vízszintes gerenda, amely az egyik kapuszárnyra rá van erősítve, a másikra meg megfelelően ráborul, és az egész kapu bezárására szolgál.

Szőregi napsugaras kapu (*megsemmisült*)

Ha az alsóvárosi, tápai gazda, család akár gyalog, akár kocsin akar hajlékából kimenni, és közben megszólal a hajnali harangszó: megáll és megvárja a végét még akkor is, ha már kinyitották volna a kaput a fogat előtt.

Amelyik ház kapuja előtt friss vakondtúrás van, ott hamarosan halott lesz.

A kapu anyaga szerint lehet *dészkakapu*, ritkásan még *rostdélykapu* is, sөvényből font *sөvénykapu*, ritkásan még *rostélykapu* is.

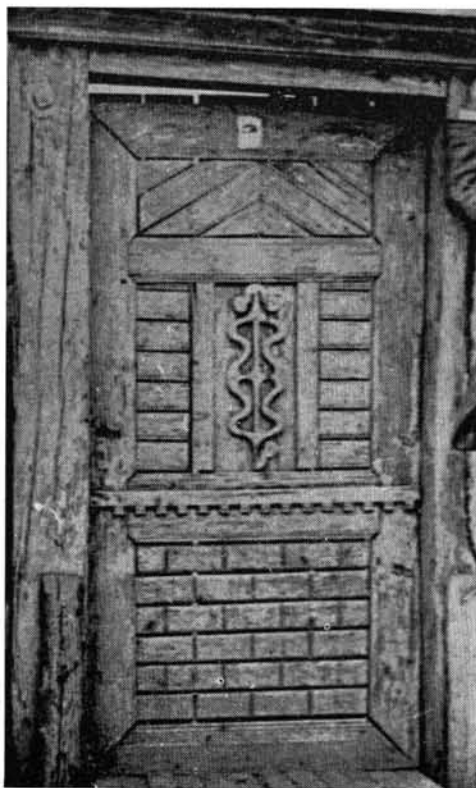
Különösen az első világháború előtt készített kapukon, olykor már csökevényesen, mágikus, gonoszűző jelképek is fölbukkanak, így: a már méltatott napsugár, istenszem, továbbá a szalamandra, amelyet *sárkány* néven emlegettek. Lakatos Károly visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a múlt században, a Tisza-szabályozás előtt került olyan szegedi ház, amelynek kapujára kiterjesztett *sasszárny* volt kiszögezve.¹²¹ Nem kétséges, hogy ez is még a középkori szimbolikából sarjadt. Ismeretes, hogy a sas János evangélistát jelképezi, akinek gazdag szegedi hagyományvilágáról a jeles napoknál részletesen szólunk. Ezek a szimbólumok régebben épebbek, gazdagabbak lehettek. Barokk eredetű *szárazkapu* ma is akad gazdag napmotívummal.

A Város hajdani kijáratainak szintén *kapu* volt a nevük. Ezeket a Víz sodorta el, de öregek részben még emlékeznek rájuk. Ilyenek voltak a Város története során az *Alsó-, Budai-, Csongrádi-, Erdélyi-, Gyevi-, Kecskeméti-, Közép-, Pétorvárad-, Tompai-kapu*. Ezeket éjszakára bezárták, őrizték. Valamikor itt várakoztak azok, akik munkára szerettek volna szegődni. Itt időztek azonban a koldusok is, hogy a ki- és bemenőktől, különösen hetipiacos és vásári napokon, alamizsnát kapjanak.

Gyalogosoknak szolgál az *utcaajtó*, nagyon ritkán *kiskapu*, amely legtöbbször szintén az udvarra, ritkán az ereszetre nyílik. Egyik oszlopa közös a kapuéval.

Még itt-ott ma is látható rajta stilizált napsugár, rombikus dísz, életfa. „Az utcaajtó szömölkőfája — írja¹²² kissé körülményesen Kovács János — deszkából kis koporsó-tetőzetet nyert, lapja pedig két mezőre osztottan, felülről szintén zsalukateres ablak formát, vagy szétlövellő napsugarat utánzott, az alsó mező rész pedig egyenes deszkázatból állott, de mindig szabályos irányú szögeléssel, néhutt az utcaajtó alsó részében négyzet-átlós, a közepétől nagyobbodó kockadíszű deszkázatot is láthatunk.”

Szöregi utcaajtókon sűrűn tűnt szembe a stilizált *életfa* is. Napjainkban már alig van belőle.

Szögéri utcaajtó életfa-díszsel 1932 tájáról

¹²¹ Lakatos Károly följegyzése.

Meg kell jegyeznünk, hogy a kerítés díszítése, szimbolikája a szegedi tájon is kizárólag a kapura, de főleg az utcaajtóra koncentrálódik.

A tápai ember keresztet szokott az utcaajtóban vetni, ha katonának megy, bírói tárgyalásra és egyáltalán *úr elébbe* indul.

*

A parasztháznak van *eleje*: a konyhaajtó és ereszet felőli oldala. A ház elejével párhuzamos fal, túlsó oldal a *ház hátulja*. Az utcára néző homlokzat a *házbég, ház vége*, ritkásan *külsővég, utcavég*, A belső, kert felőli homlokzat a *belsővég*.

A szomszédságot is a ház fekvése szerint nevezik meg. A *tűszomszédok* közül *első szomszéd* az, akinek hajléka háttal szolgál a házra. Olykor megengedik neki, hogy ablakot, szellőztető lyukat vágjon az udvar felé, azonban nincs harag belőle, ha viszont deszkából ellenzöt állítanak eléje. A *hátsó szomszéd* portája a ház háta mögött fekszik. A *végyszomszéd* házatája másik utcára, közre nyílik, de kerte telkének belső vége határos. Más nevei a szegedi nagy tájon: *lábszomszéd, kertláb-szomszéd, végsőszomszéd, alsószomszéd, kertszomszéd, végrű való szomszéd, kertlábás*. Az *átalszomszéd* szemben, az utca túlsó során lakik.

A közvetlen szomszédok régebben kölcsönösen meghívták egymást a lakodalomba. A halottat a szomszédoktól is elbúcsúztatták. Disznótorkor legalább kóstolót küldöttek egymásnak. Hirtelen szükség: tűz, kár, betegség, halál esetén számíthattak egymásra.

A több utcától határolt háztömböknek régiesen *burgondia, burgandia*, újabban olykor *furbic*, Tápén *furbec* a neve. Régi közigazgatási szervezetükről, amelyet valamikor, a szabad királyi városi önkormányzat idejében közvetlenül az *utcakapitány, tizedős, kisbíró* irányított, más összefüggésben szólunk. Ott emlékezünk meg a katonai beszállásolás és árvízvédelem, népiesen *tötés*, azaz földhordás hagyományos rendjéről is.

*

Szóljunk még néhány szót a *küvezet, flaszter, öregesen falaszter* elterjedéséről is.

A Város utcáinak kikövezése¹²³ a múlt század ötvenes éveiben kezdődik (Budai országút a Pestre irányuló közlekedés, a Maros utca a sószállítás, a Szentháromság utca pedig a rendezőnél levő vasútállomás miatt). Általánossá az árvíz után válik: a külvárosokban is legalább a gyalogutakat és átjárókat kiflaszterolják. Addig sárban, télidőben leginkább vastag *pallódészka, palló* szolgál közlekedésre. Cserzy Mihály visszaemlékezései szerint a Víz előtt a Kárász és Feketesas utcában rőzsekötegekkel, fűzfavessző kévékkel rakták ki a kocsutatót, és őszi esőzések alkalmával négy lóval kellett a bennrekedt fuvaroskocsit kihúzatni. A belvárosi boltok elé tölgyfa palincsokat, azaz vastag tölgydeszkákat raktak.

Az árvíz előtt a külvárosi parasztházakban csak az utcaajtó és konyhaajtó bejáratát kövezték ki, vagy tettek erre a helyre elhasznált malomköveket. A víz után téglaszélességben már kikövezték az udvar legfontosabb útirányait, így a lakóházhoz, istállóhoz, színekhez vezető utat, továbbá aláázás ellen a csorgást, jobbmódúak az igen keményre égetett *flasztertéglá* felhasználásával az udvart is, ez azonban nem vált általánossá.

¹²² Kovács J. 97.

¹²³ Reizner II, 205.

Annak a házilag készült, csatornaszerű földött nyílásnak, amely arra szolgál, hogy az esőt, megolvadt havat, elhasznált mosóvizet összegyűjtse, s az udvarból a ház előtti árokba vezesse, *kifolyó* a neve.

Az árkot átívelő fa- vagy kőalkotmány, kocsijárás a *dobogó*. A gazda készíti. Régebben ő fásította be a ház elejét is. Manapság társadalmi buzdításra a virágültetésről gondoskodik.

*

A házépítéshez kedden és pénteken nem jó hozzáfogni. A fundamentomba némelyek patkót, mások régebben arany-, ezüstpénzt szoktak tenni. Az ószentivániak a pénzt a ház keleti sarkába rejtik. Törökkanizsán, Felsőtanyán a négy sarkába pénzt falaznak. Ismét mások a négy sarokba régebben kar vastagságú, égő szentelt gyertyát építettek be. Mindszenten ilyenkor bárányt szoktak ölni és vérével az alapkövet behintik. Domaszéken a házalap északi sarkába imádság közben feszületet tesznek. Kisteleken az új ház építésénél a küszöbök alá szoktak szenteltvizet hinteni. Tápén a fundamentomba nagyboldogasszonyi füvet, szentelt gyertyát tesznek, sőt szórnak. Akadnak, akik akasztott ember kötelét helyezik a házküszöb alá.¹²⁴

Sajátos régi földéaki hagyomány volt, hogy amíg a ház föl nem épült, a fundamentomból kiásott, esetleg máshonnan odahordott földet a gazda éjjel-nappal szemmel tartotta, nehogy rontó szándékkal egy göröngyöt is elvigyenek belőle.

A fölépített új háznak mintegy keresztelője mai napig a *zöldágáldomás*, amelyet a gazda ad mindazoknak akik az építkezésben részt vettek, továbbá az atyafiságnak és szomszédoknak.

Kovács János közli¹²⁵ a régi köszöntő rigmusokat is, amelyeket egyik kőműves legény az építető házaspárra, a mesterre, pallérra, munkástársaira, végül Szeged városára mondott. Itt csak ez utóbbit idézzük:

*„Végül felköszöntve emelem a pohárt,
Valameddig szemem látja a láthatárt,
Míg áll Szeged város, s elterjed határa:
Szálljon reá bőven az egék áldása.*

A legény minden versszak után kiürít egy pohárka bort, s a poharat ledobja a földre. A cigány tust húz. Este nagy lakoma van, és a zöldágra kötött kendők szétosztása. A lakomát rendszeren tánc fejezi be.”

¹²⁴ A hagyomány szívós, állandó erejét mutatja, hogy a középületek alapkőletétele is ünneppélyesen szokott történni. A Vedres István-tervezte tanácsház *fenékkő-ünrepségéről* (1799) az egykorú tudósítás így emlékezik meg: a fenékkő mellé egy rézládikát is helyeztek, amelybe „azonkívül, hogy minden mostanában kelendő ezüst és réz pénzeknek nevei és egy 1741-iki negyed rész kis arany pénzetske, nem különben minden féle mostan forgó Bankó Tzedulák formái ezer forintostul öt forintosig belé tétettek, a jelenlévőknek is tulajdon keze írásával feljegyzett nevei is bé rekesztettek.” A ládikát mozsarak, dobok és harsonák zenéje mellett helyezte a főbíró a kövek közé. Ezalatt a sokaság közé a város kincstartója rézforintokat szórt. Az alapkövek ezután „a Tanácsbéli Urak és Tisztviselők által előbb, azután más jelen lévő Urak és Asszonyok által téglákkal környül rakattanak. A férfiak számára a kőművesi szerszámok kék és sárga, az Asszonyok számára pedig vöröss és fejér színű pántlikákkal mind Szeged várossának tulajdoni színeivel ékesítették fel. Így késő délre, egy felől a városi muzsikuskok fűvő szerszámainak hangjai, dobok és trombiták harsogási, más felől pedig az ékessen zengedező Bandának kellemetes nótái között, minek utána a sátorok alatt bővségesen lévő szilvórium, égett bor meleg tzipók és az Asszonyok számára minden féle gyümölcsök elfogyasztattak volna, az örömmel telyes nép azon napnak vidám emlegetésével és magának örökös feljegyzésével széllyel oszlott. Estvére a munkások számára jó paprikás hal főzetett, de a mellé mások is hozzá ültek.” Magyar Kurir 1799, III. fertály 26. sz. Vö. még Szeged városa 89.

¹²⁵ Kovács J. 320.

Kovács megjegyzi még, hogy „e ledobott poharakat vetekedve keresik, mert a ledobás után véletlenül épségben maradt pohár üdvös és hasznos kuruzsolási eszköz, ha abból itatnak meg valakit. A múlt század hatvanas éveiben a felsővárosi toronyról a lucaszél levitte a gombot és keresztet. Amikor az újat feltűzték, a felköszöntés után ledobott poharakból néhány épségben maradt. Megszerzésükért a nép fanatikus veszekedést folytatott.”

*

Máig élő hiedelem, hogy az új házból hamarosan meghal valaki. Ezért az első belépésnél kakast vagy macskát dobnak maguk előtt. Algyőn kutyát, macskát, néha galambot zárnak első északára a házba. Az hal meg ott legelőbb, aki először gyújt benne világosságot.¹²⁶

Egyébként *egész* kenyérrel kell az újonnan épült hajlékba, új lakásba beköltözni. Századunk elején még járta, hogy a megépült új ház tisztaszobájában bárányt, ennek híján malacot öltek. A vér szétfolyt, beleivódott a földbe, a húst pedig házaldomás gyanánt megfőzték, megették. Mindezek azért történtek, hogy a házat majd kerülje el a tűz, víz, betegség.

Szerencsétlenség éri a házat: ha a tűz sisteregve ég, ha a tyúk kukorékol, ha a kutya a pitarajtó felé fordulva vonítani kezd, ha a bőregér beröpül a házba, ha a kép leesik a falról, ha a családban tüzzel álmodnak.

A házból nem jó kiadni semmit, ahol kisgyermek van, mert akkor nem tud aludni. Egyáltalán nem jó este semmit sem kiadni, de különösen Luca estéjén.

A kígyó, népünk ajkán *kényó* megjelenése a háznál nagy szerencsétlenséget jelent. Más felfogás szerint meg éppen szerencsét hoz.¹²⁷ Ezt az ellentétet nyilván az archaikus hagyomány és a bibliai előadás kettőssége magyarázza.

Kovács János hallotta, hogy a házat nem szabad magára hagyni, mert betelepedik a kísértet.¹²⁸ Csakugyan, ha az egész család valamilyen okból kénytelen elhagyni a házat, akkor megkéri valamelyik szomszédot, hogy legyen *házpásztor*, tápaiasan *házcsósz*. Gondolnak természetesen a jószág gondozására, esetleges tűzre és tolvajokra is. A fő azonban, hogy legyen valaki teremtett lélek a hajlékban.

Olykor még napjainkban is sor kerül a *hazajáró lélek* emlegetésére. Úgy vélik, hogy a család valamelyik elhalt tagja ilyenkor visszatér egykori otthonába. Kálmány szőregi adatai szerint¹²⁹ a hazajáró lélek olyan, mint az árnyék. Csak térdig lehet látni. Leveri az edényeket, de egy sem törik össze. Ha azt akarják, hogy a lélek hazajöjjön, főzik a ruháját, sírkeresztet tüzelnek. Van olyan is, aki e célból kását főz a kereszt tövében.

A hazajáró lélekről szintén Kálmány több tiszahegyesei hiedelmet is közöl.¹³⁰

A *késértet*, *késértetjárás* képzetköre már idegen, nem családbeli szellemektől való szorongásban gyökerezik. A kísértetek egyébként Kálmány temesközi hallo-mása szerint kevély angyalokból váltak.¹³¹ A magára hagyott házba, kietlen sikátorba betelepszik a kísértet.¹³² „Vannak lakhelyek — írja¹³³ Tömörkény kissé novellisztikusan, de a szegedi hiedelemvilág tökéletes ismeretével — amik el vannak átkozva. Ki átkozta el? Hát a jó fene tudná jobban, csakhogy el vannak átkozva.

¹²⁶ Kovács J. 374.

¹²⁷ Tömörkény I., A kraszniki csata 380.

¹²⁸ Kovács 371.

¹²⁹ EA. 2852.

¹³⁰ Kálmány II, 104. Vö. még Tömörkény I., Munkák és napok 168.

¹³¹ EA. 2801.

¹³² Kovács J. 171, 365; Ethn. 1930, 48.

¹³³ Tömörkény I., A kraszniki csata 378.

Vannak ilyenek. Földek is, és házépületek is. Átkozott helyen lakni nem jó. Van föld, kint messze a pusztákban, akit Átokházának neveznek. Arról hosszú ideig az volt a hír, hogy azon megélni nem lehet. Aki azon gazdálkodni akar, biztosan belepusztul minden iparkodásba. Hát — mondják az emberek — vannak házak is így. Hogy átok van rajtuk. Hogy ki volt az a bizonyos, és mikor történt, hogy rátette a házra az átkot, azt nem lehet tudni, de átok van a házban, aztán az úgy van.

Bolondokat beszéltek — mondja egy öreg nevetve — egyik téglá olyan, mint a másik téglá. Az egyikből is ház épül, mint a másikból.

De nem úgy van az — vetik ellen amazok — nem tud kend a kendtök környékibe olyan házat, hogy akié csak az a ház volt, az egy se boldogult. Hogy azt a sors mindig tötetés alá tötte?

Akkor az öreg emlékezni kezd lassan egy sarki házra, hogy azám. Bolt volt benne, de ahány boltos csak volt benne, az mind tönkre ment. Csinálhatott az akármit, csak nem gyarapodott. Egyik a másik után.

No lám — mondják az átok barátai diadalmasan — aztán azt hiszi kend, hogy kocsmá nem volt így? De volt. Nem is egy.

Jut eszömbé neköm is ilyen — mondja egy ember — hiába mönt abba a házba akármilyen kocsmáros, akármilyen borral, de nem ügön nyitották rá arra az ajtót.

A jó borra se?

Hát nem. Aztán nem. Ha be is tévedt oda valaki, az is csak egyszer volt ott, másodsor már nem mönt oda. Aztán maga se tudta mögmondani, hogy miért?”

Egy elátkozott őszeszéki házat, Kónya Mihály tanyáját századunk elején sokan emlegették.

„Mintegy két hét óta — írja¹³⁴ egy szegedi újsághír — rejtélyes dologról suttogtak a felsőtanyaiak. Egyre-másra beszélnek, hogy az őszeszéki kapitányságban, Kónya Mihály tanyájában szellemek járnak. Mert csakis azok tehetik meg azt, hogy a Kónya gazda lovai, bármily erősen is bekötik őket az istállóba, és az ajtót is rájuk zárják: egy pillanat múlva már az udvaron vannak, anélkül, hogy bárki is hozzájuk nyúlt volna.

Ez a csoda többször megesett a lovakkal, egész Felsőtanya csak a szellemekről beszél, amelyek eloldozzák a lovakat és fölnyitják előttük a bezárt ajtót. Kónya Mihályék annyira megijedtek már, hogy az asszony nem is mert otthon aludni.

Eleinte azt hitték, hogy majdcsak megszűnik a csuda, de mindebből nem lett semmi. A múlt héten Kónya Mihály elment Várhelyi József felsőközponti (balástyai) plébánoshoz, és megkérte, hogy szentelje be a házat, vagy valamiképpen segítsen rajta, hogy a szellemektől megszabaduljon.

A plébános nem volt otthon. Hosszas rábeszélés után egy rendőrrel a káplánja ment ki a helyszínre és ott — amint a nép mondja — a lelkész is meggyőződött a csodálatos eseményről.

Pár nap múlva Kónya Mihály megint beállított a paróchiára, és térden állva kérte Várhelyi plébánost, hogy menjen ki hozzá. A plébános eleinte a lelkére beszélt a gazdának, ne higgyen semmiféle szellemben, mert nincs, és ha a lovak a bezárt ajtón is keresztül tudnak jönni, ezt bizonyára valamelyik szomszédja cselekszi tréfából. Kónya azonban addig könyörgött, míg a plébános egy rendőrrel kocsiára ült és elhajtott a szellemektől megszállott házba, azzal az elhatározással, hogy a babonába esett gazdát a helyszínen fogja meggyőzni és kijózanítani.

Úgy mondják, hogy Kónya Mihályékhoz érve, a plébános ráparancsolt a rendőrré, hogy szorosan kötözze meg a lovakat. Aztán az ajtót bezárták, a keresztvasat pedig a helyére igazították, és azt maga a plébános drótozta össze.

¹³⁴ Szellemek a tanyán. Kónya Mihály lovai. SzN. 1907, 120. sz.

Alig léptek a szobába, a lovak már kívül, az ajtó előtt álltak. Erre Várhelyi József sajátkezüleg kötötte be a lovakat, az ajtót bezárta, a keresztvasat beigazította, láncsal a kilincshez erősítette, és végre harapófogóval a láncszemekbe drótot font. Azzal bementek a szobába és várták mi fog történni.

Már bent a szobában is csoda történt. Amint a plébános, és a házbeliek beléptek, az almáriumon levő fehér takarónak négy sarka önmagától felemelkedett, és a rajta levő üvegedényekkel, csészékkel, poharakkal együtt nagy lárma és csörgés közt az ágy alá repült. Ebben a pillanatban lódobogás hallatszott: Kónya lovai megint csak kiszabadultak és ismét ott állottak reszkető lábakkal az ajtó előtt. Amikor pedig az ágy alól kihúzták a terítőt, csodálkozva látták, hogy abban az erős csörrenés és zörgés ellenére egyetlen darab sem sérült meg, annál kevésbé tört össze.”

Öregek máig emlegetik. A történetnek Tombác Jánostól előadott két változatát is megörökítettük.

A sikátorok, keresztutak, illetőleg útkereszteződések szellemvilágát megfelelő kapcsolataikban mutatjuk be (malom, Luca, János napja, rontás).

Homoki hajlékok, tanyaházak

Az első homoki hajlékok igen kezdetlegesek voltak. Inkább csak férfiak: pásztorok, csőszök húzódtak meg bennük, családjuk ritkán volt velük. Ilyenekben vonta meg magát szegényparaszt bérlő, erdőmunkás népünk is, amikor a szegedi határ nyugati részeit feltörték. A társadalom nem támogatta őket, csak addig nyújtzkodhattak, amíg a takarójuk ért, magyarán: amennyire földhöz ragadt szegénységükből telt.

A *fődház, fődputri, putri, putriház* első leírója¹³⁵ Dugonics András: „Azokat a házikókat, melyeket Magyarországnak némely részein a föld alatt ásnak és télen nyáron benne laknak az emberek, Putrinak nevezik az oda-való emberek.”

A partba, homokbuckába vájt kezdetleges hajléknak *partház* volt a neve. Csak egy helyiségből állott. Ablaka nem volt. A belsejét napraforgószárral borították be, hogy a homok omlását föltartsák. Az alsó részét esetleg vesszővel is körülfonták és betapasztották. Nyeregteje volt, olykor a koszorúfáját is betapasztották. Rendesen mélyebb volt a földszínnél. Úgy mentek le, amikor beléptek. Akadtak az erdőben is hasonló csőszkunyhók.

Átokházi putri

¹³⁵ Dugonics A., Jólánka I, 122.

Tömörkény *Barlanglakók* című egyetlen drámái alkotásában játékszín gyanánt részletesebben, de hitelesen ír¹³⁶ le egy ilyen földlakást századunk elejéről: „Földbe ásott barlanglakás, négyszögletes, az oldalai befelé lejjebb keskenyülnek, hogy a föld be ne omoljon. A teteje ágasokra van csinálva: az ágasokon hosszában és keresztben nyers faágak, ezt kukoricaszár és elszáradt bozót földi; a tető belsejéből, a nézőtérről ennyi látható.

A lakás a föld színétől embermagasságnyi mélységben van leásva a homokba, a nézővel szemben van az ajtó, embermagasságnyira: hozzá durván, faágakból összerótt létra vezet föl. Külső világítását csak ezen ajtóból kapja, mely nyitva áll, kifelé van nyitva.

Közepén, a földbe ásott cölöpökön, durva asztal, keresztbe elnyúlva, mögötte szintén földbe ásott karókon durva pad. A fal mellett, az ajtótól baloldalt, cölöpökre vert széles ágypad, rajta ócska gúnyák s viseltes suba. — A nézőktől jobboldalt, a nézőkhöz közelebb eső részen, szintén ilyen ágypad, de rövidebb. Egész közel a homokfalon szentkép vagy kereszt...

A jobb sarokban tűzhely, padka, beleszúrt szolgafával, a szolgafán bogrács, alatta a tűzhely-padkán hamumaradvány, a padka mellett fölprózott tüzelőfa gallyakból, tuskódarabokból, a másik felén vizes kanták.

Beásott falmélyedésben, polcokon, szegényes házi eszközök, néhány virágos festésű porcelánbögre, üveg, poharak.

A tetőről, kötelekre akasztva, néhány vízszintes rúd függ, ezekre némely ruhafélék, szoknya, téligúnya, viganó van akasztva, a másiktól darab füstölthús és szalonna lóg le, szintén madzagra akasztva.

Valamelyik oldalon, ahol jobban elhelyezhető, ócska tulipános láda, fölötte a falon fölakasztható téka, s ajtóra járó kisebb faliszekrény.

Szintén a falon, ráakasztva, farámás tükör, melynek alul fiókja van.

Egyik tetőrúdról, az asztal fölött, petróleumlámpa függ le madzagon.”

*

A *katlanház* katlanszerűen kerekre ásott földkunyó volt. Csak tápai öregek emlékezetében él, többet nem sikerült róla megtudnunk.

Az ideiglenesen összeütemezett építmények egyébként több, részben tréfás-gúnyos neve is van: *gunyhó, guliba, gunyasz, viskó, vityilló, kuripintyó, lakhangyi, rezedencia*. Árnyalati különbségekről a Szegei Szótár tájékoztat.

Öreg mérgesiek emlékeznek még kezdetleges, ideiglenes jellegű *tutajfalas* házakra is: jó erős nyárfaoszlopokat ástak le 1—2 méternyire egymástól. Vízszintesen megfelelő távolságban elosztva 3 fahevedert erősítettek rájuk, és ezekre került sűrűn a rözse, vagy napraforgószár. Végül kívül-belül többször is betapasztották. A kol-dússzegény homoki honfoglalók eleinte ilyenekben is laktak. Amikor egy kicsit megelőzték magukat, akkor istálló lett belőle, vagy már csak istállót építettek tutajfalból.

A régi pusztai pásztorházak, továbbá az első tanyai nemzedékek hajlékai hantból is készültek. A *hantház* részletes leírását, építésmódját Kiss Ferencnek köszönjük. Szabatos néprajzi jellemzését Juhász Antal végezte el.¹³⁷

¹³⁶ Tömörkény I. *Barlanglakók* 20. Rövidebben *Üő*, Vizenjárók és kétkézi munkások 159.

¹³⁷ Most áttekintésünk végén kitűnik, hogy a szegedi parasztház építési és munkatechnikájával, műszaki leírásával, valamennyi jellegzetes formájával, így a tápai *csőmpölyegház* és a homoki *hantház* jellemzésével adósk maradtunk. Ezekről azonban szándékosan mondottunk le. Érdeklődésünket inkább a funkciószerűség, az otthon-alakítás kérdései és összefüggései kötötték le. Szerencsére a Szeged-vidéki házkutatásnak éppen fejtegetéseinkben hiányzó részei Tömörkény, Cs. Sebestyén

A házás a tanyák kifosztásának sajátos régi, ma már nem élő módja.

A régi tanyai házak alapzata nem nyúlt mélyen a homoktalajba. Könnyű volt tehát aláásni és a fal alatt akkora üreget vájni, amelyen keresztül egy vékony ember a padozatlan tisztaszobába juthatott. Innen kiadogatta cinkostársainak az értéke-
sebb holmikat: ünneplő ruhát, subát, ágyneműt, pénzt. A kutyát előzőleg már el-
hallgattatták. Tudták azt is, hogy a házbeliek a hátulsó szobában aludtak. Tömörkény
István szerint *sükekocsi*, *betyárkocsi* néven emlegetett különleges kocsijuk volt,
amelyen nem zörgött semmi.

„Tapasztalatlan emberek azt hihetnék — írja¹³⁸ öregek elmondása után, rész-
letesen Tömörkény —, hogy valamely tanyaház kiásása könnyű dolog, pedig nem.
Dehogy. Az olyan munka, amellyel velejár a komoly hozzáértés, és e tekintetben el
lehet mondani, hogy ki minek nem mestere, annak csakugyan hóhéra. Mert a meg-
állapodott egyén elsősorban a havat tekinti. Ha hó van, ha rendes és mély havak
vannak, a tanyaásás bizony csak akkor biztathat sikerrel, ha a tanyától nem messze
járt út halad el. Mert így a nyomok csak az útig vezetnek a hóban. Ott eltűnnek, és
nincsen, aki többé rajtuk eligazodni tudjon...”

„Másrésről — folytatja — ismét a házat kell tekinteni, mert a kiásásra nem
minden ház alkalmas. Míg a vertfalú ház egyenesen arra született, hogy kiásassék,
már a vályogépület ezen célra kevésbé jó. A vályogot téglánként kell bontogatni.
Némelyik lezuhan, lármát üt, s lám, azonnal kész a veszedelem. A házbeliek fölér-
zenek, puskára, vasvillára kapnak, s előlük szaladni kell, mert a népek ilyen dolog-
ban nem ismernek kíméletet. A téglafalú ház meg éppen nem alkalmas. Legjobb
tehát a vertfal, amelyet az ásó könnyen bont, és bontása zaj nélkül történik...”

„Most még mi kívánatos? Kívánatos, hogy a szél ne a tanya felé fújjon, hanem
a tanya felől. Ez a kutyák tekintetében tartozik a dologhoz, mert ha a szél arrafelé
fúj, amerre a kutyák tartózkodnak: baj van. Az eb megérzi az idegen-szagot, legin-
kább pedig meghallja a zajt... Van ugyan aki a kutyát meg tudja szelidíteni, sőt be is
rugatja pálinkás kenyérral, mint például a malacot szokás, ha lopják... Van a ku-
tyában is, amelyik így megcsöndesedik, van amelyik néhány darab zsírba sült kenyé-
rért elfelejti kötelességeit...”

„Szóval a házás nem könnyű dolog mert a munkának teljes csöndben kell
menni. Leginkább a tisztaszobát szokás kiásni, melyben ugyanis nem alszik senki.
A munka halk. A földet a ház mellől elássák az éji tolvajok, azután az ásókkal lyukat
vágna a falba. Egy ember a ködmönét levetve, csöndben lebúvik a lyukon. Ez lehe-
tőleg kis ember. Bent lévén aztán, adogatni kezdi ki a holmit...”

„A tisztaszoba őrzi a tanyai ember holmiját. Ha pénze van, itt tartja elrejtve.
Itt vannak az ünneplő ruhák, kalapok, csizmák, itt az új suba. Itt vannak a ház felnőtt
leányzójának ruhái a mestergerendára akasztva. Továbbá itt van az ágynemű, dun-
nák és párnák megtömve fehér pöhölyvel.”

Mindez már régóta a múlté.

Károly és Tóth János már említett munkálatai mellett legújabbán Juhász Antal és Németh Olivér
kitűnő feldolgozásaiból, illetőleg méréseiből könnyen kiegészíthetők. Ezekből kellett volna nagy-
részt és bőségesen idéznünk. Ez különben is terjedelmes előadásunkat még csak növelte volna. Meg-
nézendők tehát *Juhász A.*, *A tanya néprajza Tömörkény István műveiben.* MFMÉ 1966/67 73. *Uő.*,
A hantház. uo. 1969/1 5. *Uő.*, *Átokházától Ásotthalomig.* uo. 45; *Uő.*, *Építkezés, házberendezés.*
In: Tápé 443. *Uő.*, *Telekelrendezés a szegedi tanyákon.* Ethn. 1974, 278. Ezekhez járulnak hozzá
még Németh Olivér kéziratos honismereti pályamunkái.

¹³⁸ *Tömörkény I.*, *Ne engedjük a madarat* 113; *Cserzy M.* híradása szerint a *kancsafal* olyan
tanyafal amely „*homorúan volt polyvasárral kitapasztva úgy, hogy az alapzata mélyen a földbe rakva,*
körülbelül, a fal magasságának felerészétől számítva (lefele) mindig vastagodott. Lent már méternyi
szélességűre is megnövekedhetett. A házásó tolvaj megtalálta a dolgát, ha ilyen falra akadt, és gyakran
abba is hagyta a munkáját.” *Legendák* 17.

A tanyaház

Egy-egy tanyai birtokegység a századfordulón 25—100 hold között mozgott, és ilyen kis területen is igen változatos felszínt foglalt magában. A *tanyafőd*, *tanyaporta* birtoktestében rendszeren volt *semlyék*, *szék*, és hasznos *homok* is. A *tanyaház* a hozzátartozó *semlyék*, *szántó szélére*, *úthoz közel*, a vadvízveszedelmek miatt pedig lehetőleg magaslati helyre épült. Ide került a *szőlő*, *gyümölcsös* is. A *semlyéken* a *marha* és *aprójószág* nevelkedett. A *széket* *birka* járta, és *széksót* *söpörtek* rajta.

A *tanyaporta*, *tanyatelek* ritkábban szolgál *közútra*. Innen egy, esetleg két egymással szomszédos vagy rokon tanyához a több néven is emlegetett *tanyaút*, *tanyaköz*, *bejáróút*, a *közúttól* való megkülönböztetésül olykor *családi út* vezet, amely a birtokhoz, *födhön* tartozik.

A fordulónál sokszor *kükörösz*t, *körösz*t látható, amelyet valamelyik jámbor ós állítatott. Erről más vonatkozásban szólunk bővebben.

A *tanyahajlék* a *családi*, vagyoni, birtokjogi körülményektől, a *tanyásodás* fokozataitól függően a legnagyobb változatosságot, az átmeneti formáknak szinte végtelen gazdagságát mutatja. Majd minden tanya külön emberi és architektonikus egyéniség. Áttekintése, a szerves összefüggésnek, fejlődésnek megállapítása éppen-séggel nem könnyű feladat, hiszen még századunk első évtizedeiben is készültek primitív földkunyhók. A szegedi külső határt, járásokat előzőnlő agrárszegénység anyagi kényszerűségéből még ezekben az időkben is egy ideig fenntartotta a *pásztorhajlék* kezdetleges, ideiglenes formáit.

A mai átlagos tanyai lakóház, tehát a szegedi értelemben középparasztinak tekinthető hajlék tanulságos módon tükrözi a tanyai lakóhely fejlődésének minden lehetséges mozzanatát.

A *vertfalas*, náddal borított, *szabadtűzhelyes*, *öreg*ek *ajkán* *pitar* néven emlegetett *konyhából* és a *belőle nyíló*, *ház* névvel illetett *lakószobából* álló, *ereszet nélküli* *alacsony tanyaépületnek* *laciház*, azaz *nyári hajlék* a neve, a *pitaré* pedig olykor még ma is *lacikonyha*. Ez a forma és megnevezés még világosan az első megszállásra utal. Azokra az időkre, amikor *hétközben*, illetőleg *nyaranta* még a *Városból* művelte a *család*, főleg a *férfinép* a *földjét*. Ebben az időszakban „a *tanyaház lakószobájának* — írja¹³⁹ a szemtanú *Sebők Zsigmond* — *bútorzata* sem volt. A *lakosoknak* a *puszta föld* volt az *ágyuk*, *bunda* (*suba*) a *párnájuk*, a *kemencepadka* a *székük*.” Ez még bizony inkább *tanyaverés* volt, mint *építkezés*.

A *jószágnak* ebben az időben még csak *rögtönzött nyári istállója* volt, esetleg egy *kis fődél* a *laciház pitar* felőli végéhez támasztva.

A *laciház* lesz majd a végleges *kitelepülésnél* is az *első lakóház*, amíg a *család anyagi helyzete*, *gazdasági erőfeszítése* lehetővé nem teszi *tartósabb*, *állandó jellegű*, a *tanyai gazdálkodás* folyton *növekvő kívánalmainak* megfelelő *lakóház* építését, amely különösen *tagolásában* *föltűnő*, de ugyanakkor *természetes hasonlóságot* mutat az *ősi hajlék*: az *alsóvárosi parasztház* *polgárosodó beosztásával*, *méreteivel*, *ereszetével* és *napsugárdíszes házvégével*. A *családi szóhasználatban* ez lesz a *nagy-tanya*, a *mellékhelyiséggé*, esetleg az *öreg*ek *mellett élő fiatal pár átmeneti lakóhelyévé* vált régi *építmény* pedig a *kistanya*.

*

¹³⁹ *Sebők Zs.*, A tanyák világában. Sz.N. 1885, 151. sz.

A tanyaház helyének közvetlen megválasztását több körülmény befolyásolja. Nem szeretik a birtok közepére emelni. Szívesen építik útszélre, vagy a semlyék szélére, hogy a jószágot gyorsan, rövid úton ki lehessen csapni az istállóból. Inkább homokra, mint székre építkeznek, vagy legalábbis homokkal hordják meg, töltik föl a ház helyét. Természetesen a döngölés sem marad el. Ha netán szántásra építenének, akkor ki kell ásni az eleven földig, amely általában azonban 20—25 cm-nél nem mélyebb.

Az utolsó jó háromnegyed évszázad alatt kialakult állandó jellegű *tanyaház*, vagyis a főépület a szegedi tájon végeivel vagy *lőfővégre*, azaz északnyugat-délkeleti irányban, vagy pedig *kibevégre*, vagyis északkelet-délnyugati irányban épül. Az ilyen tájolású házaknak *lőfővéges*, illetőleg *kibevéges* jelzője is hallható. Az utóbbi esetben a *be* a tisztaszoba ablakainak, mintegy a hajlék szemeinek az anyaváros, Szeged felé, azaz *befelé* fordulását jelenti.

Mindkét elhelyezésnek az a célja, hogy a ház hátulja az északi hűvösséget, uralkodó szeleket fölfogja, és a ház, tanya elejét, ereszetét, udvarát megvédje, napossá tegye. Északon még apró világító ablakot, szellőztető lyukat sem vágnak szívesen. A két kipróbált építkezési irány jobbmódúaknál sokszor derékszög alaprajzú építkezést eredményez, amelynek másik két befogó szárnyán — természetesen kissé lazábban — a melléképületek sorakoznak föl.

A tanyai nép gazdasági erősödésével függ össze, hogy az utolsó félszázad alatt épült egysoros lakóháznak már téglá az alapja, vályog a fala, gyárban vásárolt fa a tetőszerkezete, és cserép, újabban pala a teteje. A századforduló táján épült módosabb házak főhomlokzatán a szegedi világhoz való tartozás jeleként sokszor látható a nap-sugárdísz is.

A ház helyiségei már annyira felmagasodtak, hogy a szekrény nehézség nélkül elhelyezhető bennük. Ez a háztípus a tanyai élet állandósulásával és a gazdasági viszonyok fejlődése, belterjesedése nyomán bontakozott ki.

Az újabb tanyaháznak szerves, nélkülözhetetlen tartozéka az *ereszet*, másként olykor *színalja* néven emlegetett tornác, amely a szikkadásra szoruló termék átmeneti elhelyezésére igen alkalmas. Itt az ereszet alatt van egy pad, asztal, néhány szék a nyári étkezés, együttlét idejére. Van itt *priccs*, *kiságy* is, ahol késő őszig olykor subába takarózva a gazda vagy legényfia szokott aludni. Az ereszetnek az aprójószág távoltartására sokszor van már alacsony, méternyi magas rostélykerítése is.

Az ereszetből nyílik a földes konyha, öregek ajkán *pitar*, amelynek már ugyan nincsen szabadkéménye, de sokszor még fűteni lehet belőle a szobában, kisszobában levő kemencét. A főzés csak télidőben történik itt, amikor a család rákényszerül a benti életre. A főzés tehát ez esetben a fűtést is szolgálja. Így aztán természetes, hogy a konyha eléggé tágas, és egy-két ágy, fekvőhely is van benne. A földjét újabban már csempével is kirakják, és télen színes rongypokróccal, linóleummal is beborítják.

A konyhából lehet az olykor még mindig *ház* néven emlegetett tisztaszobába jutni, amelyet már nem meszelnek fehérre, hanem *piktorolják*, vagyis mintásra festik, olykor még a mennyezetet is. Ezt a munkát a piacon vett patronokkal vagy maga a gazdasszony, vagy valami más ismerős, ügyes kezű, gyakorlott asszony végzi. A szoba padozása még jó módúaknál is olykor hiányzik. Megelégszenek a tükörsíma, fel-dörzsöléssel állandóan gondozott földpadlóval.

A berendezés, bútortzat már teljesen polgári jellegű, a városi divatoknak azonban mindig egy-két évtizeddel mögöttük jár.

Térjünk most vissza a tanyaportához és a tanyaközhöz. A köz két oldalán jege-nye-, méginkább akácfasor húzódik, amely sokszor az egy tagban levő nagyobb

tanyabirtokot is övezi, körülveszi. Árok is húzódik a mentében. Az ilyen fasornak *garád* nevét is hallottuk, amely a szegedi juhászat régi szókinéséből való átvétel. A juhásztanyán olyan mintegy 2 m magas, odahordott trágyából, szárízékből rakott kerítést, illetőleg négyszögletű kerített helyet jelent, amelyen belül a birkanyáj tartózkodik. Ennek egyik oldalán széles léckapu nyílik. A garád nevében, azaz az akácfasor megnevezésében tehát az ősi pásztorhajlék építő hagyományai élnek tovább.

Mórahalmi napsugaras tanyaház

A gyorsan növekvő akácfa egyébként nemcsak tanyadísz, hanem a családi önellátásban, hasznoszerzésben is nagy a jelentősége. Rendszeresen, általában két évenként koratavasszal, a szorgos dologidő beállta előtt nyezni szokták. Az egy évi pihentetés azért szükséges, mert így számosabb és fejlettebb rőzséhez, továbbá *botfa* néven emlegetett szőlőkarónak alkalmas ághoz jutnak. Ügyesebb fiúgyerekekkel olyan magasra szokták félkéz-fűrész segítségével fölnyesetni, amennyire csak lehetséges. Hosszú pózna végére illesztett *kaszafűrész* is használatos a nyesésre. Ez kopott, kovácstól

kifogazott kaszavasból készült fűrész. Olykor létráról is használják, hogy a legmagasabb ágakat, a fahegyet is elérjék.

A nyelés következtében kisebb árnyékot vet a lomb a bevetett földekre, főleg a napkedvelő szőlőkre. Az is számít, hogy így jobban vastagodik a törzs, amelyből azután értékes szerszám- és tűzifa lesz. Ennek érdekében olykor még a teljes *lönyakalásra* is sor kerül, vagyis a koronát egészen levágják. Az így nyert faanyag további felhasználására számos más vonatkozásban még többször kitérünk.

Szegényebb tanyai embernek, régi juhásznak, olykor székes homokra kerül a hajléka, nem építhet az értékes termőföldre. Itt hiába keressük a fát. Az ilyen tanyának *kopasztanya* a neve. „Azért neveztetik így — írja¹⁴⁰ Tömörkény — mert a környékén a föld nem termi meg a fát. Próbálhatnak vele bármit, némely mérges széki földben a fa meg nem terem. Próbálnak gödröket ásni, azokba jó földet hordanak és úgy ültetik oda a fát. Ám a fa így is csak addig él, míg gyökerei le nem haladnak a széki földig, és ha a gyökér odáig leért, a fa kivesz. Nem használ semmiféle orvosság semmit... Így a tanya körül ottan nem bólogatnak a fák, hús árnyat nem vetnek. Valóban úgy kell külön karókat leverni a földbe, hogy legyen, amikhez a tehén hozzádörgölődzik.” Különbözik minden tanyában van *dörgölődőkaró*, hogy a kazlat, épület-sarkot, kerítésoldalt megkímélik.

„A *szomorú tanya* viszont az — folytatja — amely mögött a szegénységet a szénaboglyák hiánya jelzi. Mert amelyik tanya mögött nincsen szénaboglya, abban a tanyában nincs jószág, ahol meg jószág nincs, ott meg csak egy kis tej sincsen, hanem szegénység van ott és nincstelenség.”

Akadtak tanyai jógazdák, akiknek több tanyájuk is volt. Amelyikben nem laktak, azt természetesen kiadták bérbé, használatba. Ennek *lakóház* neve járta. A *lakos* rendszerint fiatal, házatlan zsellér volt, öregesen *zsöllér*, tápaiasan *zsilér* volt, aki árenda fejében kötelezte magát általában havi egy napi munkára a gazdánál, aki olykor kisebb-rövidebb munkát, elfoglaltságot is róhatott rá. Bár ezt az állapotot nem tartották kiuzsorázónak, a lakók mégis iparkodtak mihamarabb szabadulni belőle, és a saját, esetleg igen kezdetleges hajlékukba költözni.

Az egyezkedésnek más változatai is voltak. Így a lakó kapott tanyát, melléje *ingenős* néven emlegetett kertet, de a tanyához tartozó földeket már nem ő használta, legfőljebb egyesség szerint megmunkálta. Lakbérért természetben vagy munkával rótta le, és legtöbbször a gazda földjén feleskedett, részesmunkát végzett.

„Családos ember a zsöllér — írja századunk legelején Tömörkény¹⁴¹ —, felesége és gyermekei is vannak lehetősen. Éltetője a napszám, maga is, az asszony is dologra jár, ha van munka, míg télen át az ember robotot teljesít a lakásért a gazdájának. A zsöllér ugyanis ingyen lakik valamely tehetősebb ember tanyáján. A tanyákat nem építik akkorára, hogy azokban külön kiadó lakás is legyen, hanem ez másként van. Ha valamely kisbirtokról elpusztul a tulajdonos, a földet megveszi egyik vagy másik gazdaember, aki ott a környéken lakik. Az az öreg tanyáról intézi az új földön is a gazdálkodást, s az erre épített tanya így üresen marad. De csakhamar jelentkezik bele lakónak a zsöllér, mert ez az ember, akinek semmi földje és háza nincsen, ott született kint a mezőkön, s ott akar maradni. Jobb sorsa volna, ha a városszélre húzódnak, mert ott többször kap munkát, és a napszám is nagyobb, de hát ő ezt nem szándékolja, hanem odakünn marad az ingyen lakásban.

Ez azonban mégsem egészen ingyen, hanem robotjai vannak. Így a gazda földjeire felügyelettel tartozik lenni, a tanyát is rendben kell tartani, azonfölül télen át, mikor napszámba úgyse járhat, a gazda hívására köteles megjelenni az öreg tanyában dologra. Tesznek még más kikötéseket helyenkint. Így van hely ha a gazda tanyáján

¹⁴⁰ Tömörkény I., Homokos világ 182.

bármi olyan ünnepszék, lakodalom vagy gyászeset történik, hogy sok kocsi fordul meg a tanyán, a zsöllér köteles átjönni oda, és a kocsik között rendet és tisztaságot tart. Ennek ellenében a gazda a földben való dologhoz napszámoknak elsősorban a zsöllért és a feleségét tartozik fölfogadni rendes napszámba. A zsöllér tarthat két malacot is a kis tanya körül a mezőn, de csak pányván. Továbbá ha télen a gazda az öreg tanyába feleségestül dologra rendeli, gyermekeit is viszi, s amíg a dolog tart, mindnyájukat a gazda tartja élelemmel. Ez a berendezés nem nagy baj. Télen úgyse kap napszám munkát, s meg szívesen a szegény zsöllér, mert arra a napra megtakarítja az eleséget.”

*

A századfordulón Tömörkény idejében még nem volt általános a *tanyakerítés*. Neki is föltűnt, egyébként máig így van, hogy a tanyán nem készül vertfalból, vályogból kerítés, mint az alföldi falukban. Nyilván az a megfontolás, hogy a nap melegét, a szükséges széljárást nem akarják felfogni. Egyébként a tanyatelek efféle szilárdabb anyaggal való körülkerítése a nagy, olykor több holdas kiterjedés miatt gyakorlatilag is lehetetlenség.

A kerítés anyaga igen változatos. A hangából, olajfából (*Aleagnus angustifolia*), eperből, esetleg akácból való nem magas élősvény is előfordul főleg út mentén, vagy olyan helyeken, ahol nem árt, ha a napsugarakat föl is tartja, visszaveri.

Kezdetlegesebb kerítés készül főleg szegényebbeknél — ledugdosott nádból, napraforgó- vagy kukoricaszárból is, amelyet *bekorcolnak*. A *korc* vízszintesen, jó 1 m magasságban elfektetett tányericaszár. Ehhez erősítik dróttal a ledugdosott szálakat. Olykor közvetlenül a föld fölött egy másik korcot is fektetnek, hogy a kerítés szilárdabb legyen. Jobb módú helyeken is sor kerül ilyen ideiglenes, rögtönzött kerítés készítésére. Erről még mindjárt többet is mondunk.

Tartósabb kerítés készül a maguk nevelte akácfából hasított karóból, olykor már a Városban készen vett lécből. Újabb évtizedekben a sodronykerítés, tanyai nyelven *drótkerítés* is terjed. Ennek azonban a tanyai ember szemében nagy hátránya, hogy nem javítható, tatarozható: ha pusztul, akkor az egész el lehet dobni.

A szegedi tanyákat a *kerítés*, a kerítéssel való gazdag tagoltság klasszikus módon jellemzi. Általában erről lehet mindjárt megismerni a halasi, majsai földön is azokat a tanyákat, amelyekben szegedi sarjadékok élnek.

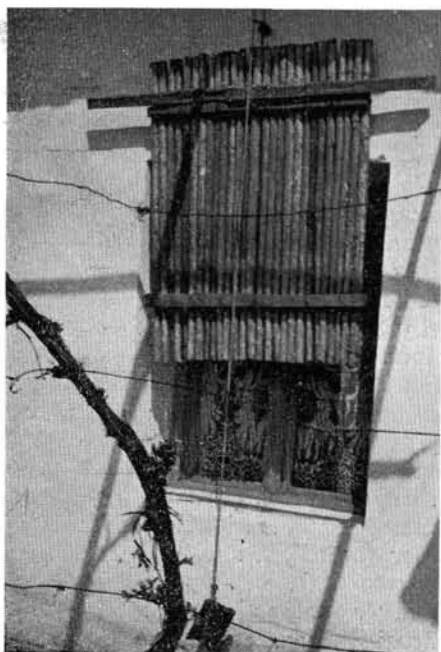
A primitív pásztor-, csősztanyának nincs kerítése, hiszen itt átmeneti hajlékról, szinte csak meghúzódó helyről van szó. A szegedi mezőgazdasági árutermelő tanya fokozódó munkamegosztása és mind tökéletesebbé váló termelési technikája szükségszerűen magával hozta a gazdasági udvar tagolását. A szőlőtelepítést, gyümölcsöszt, így az ugyanegy nemesfajtaival betelepített és *barackos*, *őszibarackos*, továbbá a nemes *kiferős* telepítéseket védeni kell a lábasjóság pusztításaitól. Emiatt szükséges az *udvarkerítés* is. A házvégnél ott, ahol a tisztaszoba ablaka van, keskeny *virágoskert* rekesztésére is sor kerül.

Sok tanyaház háta mögött ott van az elkerített *eprös*, *eprőskert* mintegy 20—60 négyszögölnyi gyöpös terület, ahol számos eperfát látunk. Ide csukják be az anyakocát meg a malacokat eprészni. Elkülönítésére azért került sor, hogy az aprójóság ne férközzék hozzá, mert annak árt: *mögfostosodik* az eprevéstől. A tanyai ember egyébként úgy számítja, hogy 1 jól termő eperfa vetekszik 2—3 métermázsá árpával. Tömörkény híradása szerint¹⁴² a múlt században az eperfa ültetése alkalmával gyö-

¹⁴¹ *Tömörkény I.*, Új bor idején 178.

¹⁴² *Tömörkény I.*, Főretteg János 125.

kerére zabot szórtak, hogy megfogadjon és majd bőven teremjen. Az eperfa megbecslését sajátosan fejezi ki, hogy régebben egyes jámbor alsótanyaiak *elsővasárnap*, másként *újvasárnap*, vagyis holdújulásra eső vasárnap hajnalban kimentek az eperfa alá, ahol imádkoztak, majd egy karéj kenyeret és egy ital bort vettek magukhoz.

Tanyai parasztház napraforgószárból eszkábált „redőnye”

Külön van a 8—10 négyszögöl terjedelmű *palántáskert*, röviden *palántás*, amelyben Alsótanyán a paprika-, Felsőtanyán pedig a káposztapalántát, továbbá a konyhára szükséges zöldséget, főzeléket nevelik.

Az istálló, ól közelében van a *szénáskert*, vagyis a tanyának az az elkerített része, ahová a szénakazal, kúpba rakott kukoricaszár, *rázott* néven emlegetett szálas vegyestakarmány, esetleg nádkúp is kerül. Olykor *szűrű* néven emlegetik, mert valamikor itt folyt a nyomtatás, az újabb évtizedekben pedig a cséplés.

A *kiskerítés*, másként *belsőkerítés*, a birtok nagysága szerint változó 200—800 négyszögöl gyepes térség, mintegy az udvar tartozéka. Néhány hasznos, de nem gyümölcsstermő árnyékot vető fa is van benne, főleg a gyorsan fejlődő akác-, esetleg eperfa. Tavasszal, nyáron rendszeren ez a libalegelő. A napsütéses őszi hetekben itt szokták szikkadás végett tartani a frissen szedett paprikát, kukoricát, takarmánytököket, ha az ereszet alatt már nem férnének. Erre a célra egyébként a *veteményös* is megfelel. Itt történik fűre telepedve a paprikafűzés. Itt állítják föl a *szérgyia*,

szélvián néven emlegetett, leásott oszlopokra kötött rudakat, amelyeken a paprikafűzések késő őszi száradnak.

A tágas udvaron a gémeskút hatalmas, legtöbbször házilag vájt, újabban cementből öntött itatóvályúkkal a marha, ló, kisebbekkel a disznó, még kisebbekkel az aprójószág számára. A szőlő közelében esetleg egy másik kutat is látunk. Körülötte hordók, amelyekben a kékkövet, meszet, egyéb szereket oldják, illetőleg oltják. Van olyan tanya is, ahol a vízzel, kékkövel telt hordókat gyerekszánkón ló vontatja az 50—100 m távolságban levő szőlőkbe. Így kevesebb a fáradozás. Természetesen a szánkó is otthon készült: a talpakra közvetlenül deszkákat szögeznek. Ennek *kiszánkó*, *száraz-szánkó* neve is hallható.

Alsótanya külső részein, továbbá a halasi földre kirajzott szegediek tanyáin egyes jobb módú gazdák a kút közelében, esetleg felhagyott csordakút helyén kisebb-nagyobb, 30—60 négyszögölnyi gödröt ástak, amelybe ívás végett élő halat is vettek. Ez a *halasgödör*, amelyet időnként hálóval meghalásztak. Itt-ott varsa is akadt bennük. Ismeretes, hogy a szegedi embernek egyik legkedvesebb étele a hal. A külső tanya világban friss és jó halhoz nehezen lehet hozzájutni, a széksós állóvizek apró halai pedig íztelenek.

A nagykút közelében, tehát az épületektől távol — részben tűzbiztonsági okok-

ból, részben pedig célszerűségből — épül a *nyárikatlan*, olykor a kisebb *nyárikemönce*, másként *külsőkemönce* is. Nából vagy cserépből kis tetőt is húznak föléjük, hogy az esőzések ne kezdjék ki őket.

Napraforgószárból készült tanyai szín

Egyik terebélyes eperfa alatt saját készítésű asztal, padok. Itt szoktak nyáron étkezni, bár még a közelmúltban is szívesen telepedtek árnyékos helyen a fűre, esetleg fűre terített pokrócra, és itt történt az evés.

*

A nagyobb tanyához *semlyék*, *sömlyék*, ritkábban *semék*, *sömék* is tartozik, amelynek kiterjedése régebben 1 — 50 hold, a család vagyoni körülményei szerint. Sokszor el is szokták rekeszteni a legelésző ló, csikó, marha számára. Ennek *kilsőkerítés*, *kollát*, nyelvi elvonás útján olykor *kolla* a neve. A korlátban nem kell a

jószágnak pásztor, nem tud belemenni a vetésbe. A tanyából is könnyen szemmel kísérhető.

Ez a kerítés legegyszerűbb formájában megfelelő távolságban leásott, mintegy 150 cm magas akácfaoszlopokra erősített, párhuzamosan elhelyezett két-három vízszintes akácrúdból áll. Olykor a rudakra már ritkás léckerítés is kerül. Ezek a rudak egy helyen természetesen kapu módjára ki is nyithatók, de *kollátkapu* gyanánt olykor két szomszédos oszlopba kimért magasságban bevert karikák szolgálnak, amelyekben a rudak ki- és behúzóhatók.

A semlyékről még többet is kell mondanunk, hiszen a szegedi táj tanyai településében igen jelentős gazdasági szerepe van. Lehetővé teszi a jószágtartás sajátos: legeltető és istállózó jellegeit egyesítő miniatűr formájának virágzását. A szó szegedi tájon a XVII. században bukkan föl. 1678. *Maisa nevű praediumunkat, bizonyos határos és megtiltott telekinken és semlyékinken kívül, esztendeig árendálván. Határnévként is járja: 1717. Rekettyés hosszú semlyék, Csikós semlyékje. Kántor semlyékje. 1768. Vér semlyékje. 1814. Vak Jancsár semlyék.*

A semlyék fogalmát Nátly József klasszikus szabatosággal határozza meg: „homok butzkák közt laposabb orgoványos szénatermő hely (nem ingovány), rajta néha az eső és hó víz ideig óráig megállapodik.” Az alsóvárosi származású Pap János piarista szerint:¹⁴³ „a semlyékek talaja, leszámítván egyes vakszíkes foltokat, rendesen humustól barnára festett kötött homok, mely minthogy a róna horpadásában foglal helyet, vízben ritkán szenved szűkséget.”

Annak a semlyéknek, ahol különösen szép fű terem, *selyömrét* neve is hallható. A semlyéken kaszált fűnek *semlyékszéna* a neve.

Mint mondtuk, egy-egy tanyabirtokhoz tartozó semlyék váltakozó nagyságú: egy-két holdtól ötven holdig is terjedhet. Ilyenkor több gazdája is lehetséges. A birtokhatárt karókkal választják el egymástól. A szorgos őszi munkák idején azonban már összecsapják a jószágokat, fölöslegesnek érzik a szomszédok az elkülönítést.

Egyes semlyékek vize a legszigorúbb télben sem fagy be.

Az alsótanyaiak a semlyéknek több részét, fajtáját ismerik és nevezik meg. A *gilicés* semlyéken sok *gilicetüsök* (*Ononis pinosa*) terem. Ezt a jószág nem szereti, mert a száját könnyen megsérti. Ezért lekaszálják, kiszagatják, majd vagy a helyszínen elégetik, vagy a kemencébe fűtenek vele.

A *zsombékos* semlyék, *zsombék*, *zsombó* egyenetlen felületű: apró, krumplibokornál kisebb dombocskák borítják, amelyek a mélyebb, vizenyős részből emelkednek ki, és a növényzet meg tud kapaszkodni bennük. A botanikus Györffy István így jellemzi: „azok a helyek, amelyeknek széle nádas. Beljebb buzogánynád, majd nyílt vizein a fehér tündérróza terpeszkedik. Szegélyén kőrísa, fűzfa alkot bozótot.”

A *sikáros* részt leginkább *sikárfű* (*Chrysopogon gryllus*) borítja. Ez a semlyék legjava, a jószág különösen kedveli.

A *sikárfűvet* másként is lehet hasznosítani. A *sikárszödés* akkor kezdődik, amikor a dologidő már elmúlik: november folyamán, vagy még előtte: márciusban. Ilyenkor meg szoktak jelenni a szegedi homokvilágban Kiskőrös tájékáról szegényebb szlovákok, ritkábban dorozsmaiak is csákánnyal, ásóval, lapáttal, drótokkal. Elkezdtek a már előre kiszemelt semlyékekre alkudozni a gazdával. Ajánlatuk négy-szögölekre szolt. A gazdák, bár nem szívesen dúratták föl a legelőt, a felajánlott összeg ellenében legtöbbször mégis beleegyeztek. A kikötés csak annyi volt, hogy *sikárszedés* alkalmával az egész földet fordítsák meg. Így aztán ebben a rákövetkező évben krumplit, majd répát, gabonafélét lehetett termelni. Volt azonban olyan

¹⁴³ Pap J., Sömlékeink és ezek tenyésztete. A Dugonics Társaság 1896/97. Évkönyve. Szeged 1898, 83.

gazda is, aki a síkárszedés után *ēcsapta* a földet, azaz nem vetett bele semmit. Eleinte gaz nőtt benne, de mielőbb befonta a tarack és újra semlyék lett belőle.

A derék síkárszedők olykor bizony félrevezették a gazdát, mert ahol *ligetössen*, azaz ritkásan volt a síkár, ott — bár ki volt kötve a fordítás — nem tartották érdekesnek a fordítást, hanem egyszerűen lehányták földdel. Csak a következő esztendőben került ki a turpisság, mert ezeken a helyeken az ásónyom vastagságú földet hamar átverte a tarack.

Más megállapodás az volt, hogy azonnal fizetni kellett, mert a gazdáknak rossz tapasztalataik voltak. Ha bármilyen oknál fogva nem tudtak volna helytállani, akkor szerszámaik kerültek zálogba.

A síkárszedők egyébként a maguk kenyerén voltak, rendszerint bográcsban főztek. Éjszakára a takarmányosban, kötröcben, szalmakazal tövében húzták meg magukat.

A munkát azzal kezdték, hogy fölnyesték a felső réteget, majd féllábszárig érő árkot ástak, és csakánnyal meglazítva, félmarkonként rázták ki a síkárgyökeret. Ezt 40—50 kg nagyságú balákba kötötték, és dróttal is több helyen átfogták. Azután a semlyék közelében levő vízbe, vályogsgödörbe, halasgödörbe dobták. Itt jól kimosták. Így tiszta lett. Egyébként a súlya nem csökkent, hanem inkább gyarapodott. Elszállították és a legközelebbi vasútállomáson feladták a gyár címére. Sohasem vallották be, hogy mennyit kapnak érte. A gyárban az anyagból *sikálókefe* készült.

*

A szegedi homokvilágnak az uralkodó szél irányában felpúposodó homokhátságait olykor kmnyi távolságban is *teknyők* követik. Ezekből a szél fújta ki a homokot, hogy azután a háton felhalmozza. Ezekben a teknőkben ősszel és tavasszal összegyűlik a víz. Mélyebb vizekben a nád, sekélyebb helyen pedig a *káka* terem meg. Népiünk számára a természet gondoskodott a szőlőkötöző kákáról. Egyik különleges fajtája a puha, kötözésre nagyon alkalmas *vajkáka*, amelyért messzire is elmentek. Ez ugyanis nem minden esztendőben mutatkozik.

A jó kákatermő helyeket számon szokták tartani, gazdájukkal jó barátságot kötnek. Egyszerre szereznek belőle két-három évre valót is. Zölden kaszálják. Kilesik, hogy a kellő 70—80 cm hosszúságot elérje, de azért a talpán ne öregedjék le. Szárazabb tavaszon nem kerül vízbe a levágott káka. Nedvesebb évszakokban azonban sokszor bokáig vízben gázolva kell levágni, és a rendekét kihordani a víz szélére, hogy megszáradjanak. Szikkadás után kévébe kötik és hazaviszik. A tanyaudvarban valamelyik melléképület padlásán, vagy a birkaszín rögtönzött mennyezetén szokták elhelyezni.

A kákáért a gazdának nem jár fizetség. Tiszteletből azonban mégis adnak neki néhány liter bort vagy gyümölcsöt, szőlőt, különösen, ha ott nem termett.

A semlyékaljakban, ahol a víz évről-évre, hónapokon keresztül állani szokott, kioldódnak a különféle talajsók, és középen összekeverednek, összemosódnak. Így keletkezik a *székalj*.

A nagy mennyiségben összegyűlt oldott anyagok a víz távoztával leülepednek, megkövesednek. Gyakran lyukacsos szerkezetet mutatnak. Éppen ez teszi a keletkezett köveket kiváló építőanyagá. Ennek a tudományosan réti mészkő néven, népiünk ajkán *darázkű*, *pecsmeg*, *cupák*, *mocsárkű*, *varangykű*, *terméskű* alakváltozatokban emlegetett semlyékbeli képződménynek bányászata, cipónagyságban való kiemelése aratás, cséplés után, dologközi időszakban szokott történni. Ásóval, csakánnyal dolgoznak. Ha nem családbelinek van szüksége rá, akkor a semlyék gazdájától köb-

méterre szokás megvásárolni, kitermelni. Ez azonban nem szokott elzárkózni a környékbeliek, szomszédok kérése elől.

A darázkőnek a mészégítésben, házépítésben, továbbá a várerődítésben való egykori jelentőségéről megfelelő helyen még megemlékezünk.

*

A terjedelmesebb tanyabirtokhoz a *szék*, *székföd*, azaz szikes terület is tartozik. Az elpárolgó vadvizek *széksót* hagynak maguk után, amelyen állandósulhatnak.

A székföd egyes részei, nagyobb egységei máig az első tanyai megszálló családok nevét őrzik, és földrajzi névvé állandósultak. Ilyenek:

1855. *Ábrahámszék* (Feketeszl), *Bezurszék* (Sándorfalva), *Biteszék* (Nagyszéksós), *Bodorszék* (Dóc), *Botkaszék* (Gajgonya), *Domaszék*, *Jerneyszék* (Dorozsma), *Kancsalszék* (Nagyszéksós), 1717. *Királyszék* (Zsombó), *Kisivánszék* (Domaszék), 1760. *Makraszék* (Szatymaz), *Móraszék* (Feketeszl), *Müllerszék* (Balástya), *Négyök-rűszék* (Mórahalom), *Őszeszék*, *Padokszék* (Sándorfalva), 1785. *Rúzsaszék* (Szatymaz), 1785. *Szatymazszék*, *Sziliszék* (Tápé), *Tandariszék* (Szatymaz), *Vödöröszték* (Balástya).¹⁴⁴

Természeti jelenségtől kapta nevét: *Büdösszék* (Sövényháza, Mocsaras), 1785. *Gencszék* (Tápé), *Görbeszék* (Sövényháza), *Kapcaszék* (Sándorfalva), *Kerekszék* (Ásotthalom), 1737. *Kétszék*, *Kettösszék* (Csöngöle), *Sárgaszék* (Domaszék), *Sároszék* (Csorva), 1785. *Tápaiszék*, *Teknyösszék* (Zákány), *Városszék* (Domaszék), az újabb *Zákányszék*, továbbá a *Székalj* (Fehértó), 1722. *Székhalom* (Fehértó), *Székhát* (Fehértó).

A szék terméketlen terület,¹⁴⁵ ezért mondják tréfás gúnnyal, hogy *a székbe csak bukfencöt lehet vetni*. Okkal-móddal mégis hasznosítható. Növényzete csenevész, ezért a *székeslegelő* leginkább *birkajárás*, *bürgejárás* volt. Itt nem kívánta a jószág a sót. Megkülönböztetésül *édőslegelő*, *őszipusztá* volt a neve az olyan birkalegelőknek: homokföldnek, tarlónak, ősszel a tiszai árterületnek, amelynek nem volt székes a talaja. Ilyenkor *marhasó* került a birka vályújába. A *székszéna* székes talajon kaszált, különösen tápláló takarmány. Az olyan széknek, amelyen a növényzet nem él meg: *vakszék*, *kopaszszék* a neve. A székes és termőföld találkozása, átmenete a *székszél*.

„Székes síkság következik — írja¹⁴⁶ a szék világáról Cserzy Mihály —, melyen foltok gyanánt fehérlik a szék. A földnek ez az istenáldott virága, mely tele van erővel, maró lúggal, ami szívja, erősíti az ember minden részét, idegét. Oly szép, oly megkapó ez a darab föld itt, hogy önkéntelenül megragadja az arrajárót. Pásztásan, szalagonként húzódik itt egymás mellett a fekete föld, a szürke homok és a fehér szék. Amazokon dús növényzet virul, itt sima acélas fehér lap kedveskedik. A vize is szép, ha olykor megszánják a felhők, és apró tavacsákat bocsátanak reá. Ezek is fehérek, mint a tej.

S ha meg később leszaladnak róla a kis tavacsák, *virágzani* kezd: kiveri az erőt, az igazi széksót. A fehér, zsíros, porszerű földet, melynek különös lugos szaga és íze van. Ezt azután a dolgos kezek szépen összesöprögetik, együvé gyűjtik, és eladják. Így lesz pénz a föld fehér virágából.”

A széksó hasznát Tömörkény¹⁴⁷ jellemzi: „A szíkföld (szék, széki föld) a tanyák aszfaltja, sajátságos anyag, tudtommal Európában csak a mi Alföldünk némely

¹⁴⁴ Érdekesként megemlítjük, hogy derékon fölül erő, bővizű ér folyik ezen keresztül, amelynek *Vesdlégatya* a tréfás neve. Miután ugyanis hídjához olykor nagyot kellene kerülni, ezért a férfiak nadrágjukat, gatyájukat, lábbelijüket levetve és magasan kézben tartva szoktak átgázolni rajta.

¹⁴⁵ Jellemzése *Rapaics R.*, Székeseink életjelenségei. Föld és Ember 1921.

¹⁴⁶ Cserzy M. [*Homok*], Hazulról. Budapest 1907, 99.

¹⁴⁷ *Tömörkény I.*, Munkák és napok 322.

részen s Dél-Franciaországban fordul elő. Megvizezve puha, szappantapintatú, kenhető. Száraz állapotában kemény és összetartó. A szobapadló földjébe is ezt kevernek, a házfal körül a földet ezzel tapasztják ki, valamint az ereszet alját kint a tanyán. Útcsinálásra is használják a sziket, és a szikes út... elég túrhető. Csak hosszas esőzés vagy hosszú szárazság idején romlik el...”

A szegedi határ székes területein, különösen a Fehértó környékén valamikor nagyban folyt a *széksósöprés*. Holdanként 80—100 véka természetes széksót is összetakarítottak. Ezt meleg vízzel vagy gyöngé lúggal való felöntözéssel tisztították. Erre külön a *lúgöntők* vállalkoztak, akikről más vonatkozásban bővebben is megemlékezünk. Egyébként a székeken a sóda a kora hajnali órákban szokott kivirágzani, mert a harmat *főszíjja*. Iparkodni kellett tehát a söprés munkájával. Ezért járja a szegedi népnyelvben máig, ha kényszerű várakozás, akadály miatt van időnk: *ráé-rünk a széksósöpréstül*.

A felsőtanyai gazdák egy évszázaddal ezelőtt az így összesöprött szódát kocsin Pestre is elszállították, ahol egy zsák szódáért egy zsák búzát vagy ennek megfelelő összeget kaptak.

Manapság már csak szegénysorsú dorozsmai asszonyok szoktak széksót söpreni, amelyet piacon vagy házról-házra járva: *széksót vëgyenek* — kiáltással ajánlanak zsákjukból eladásra. A széksót a háztartásban edények, evőeszközök tisztítására használják.

Olyan tanyaszomszédoknak, akiknek nincs székjük, saját használatukra meg szokták engedni ingyenesen a söprést.

A *széksósűrű* virága a *székfűvirág* (*Matricaria chamomilla*), másként *székfű*, Szajánban *székvirág*, tápaiasan *párnácska*, félnépi nevén *kamilla*. Gyűjtésével dorozsmai szegényasszonyok foglalkoznak. Szerszámuk a *székfűszödő fűsű*: vasszögekből házilag készült, ládával ellátott, sűrűfogú gereblye, amely a székfűvirágot tövénél fogva leszakítja és a ládába hullatja.

A székfűvirág ama népi orvosságaink közé tartozik amelyeknek fontosságát a tudományos kutatás és gyógyító gyakorlat egyaránt igazolja.

A *székeslegelön* csak a birka él meg.

*

Temesközbe települt gányónépünk hajlékáról más, alkalmasabb összefüggésben két helyen (településtörténet, dohánytermesztés) emlékezünk meg.